

„Bez wątpienia jest tu
fajnie; ale prawdziwy
dom, to własny dom..”

**BADANIE SUBIEKTYWNEGO DOBROSTANU
DZIECI I MŁODZIEŻY MIESZKAJĄCYCH
W POLSCE W OBLICZU WOJNY W UKRAINIE**

LISTOPAD 2023 R.

MARIA ROSARIA CENTRONE
ANNA GROMADA
IVAN POSYLNYY

"Bez wątpienia jest tu fajnie; ale prawdziwy dom, to własny dom..."

BADANIE SUBIEKTYWNEGO DOBROSTANU DZIECI I MŁODZIEŻY MIESZKAJĄCYCH W POLSCE W OBLICZU WOJNY W UKRAINIE

INFORMACJE OGÓLNE

Niniejszy raport został opracowany na podstawie konsultacji z dziećmi i nastolatkami mieszkającymi w Polsce, na zlecenie organizacji UNICEF, Plan International i Save the Children. Raport ten ma na celu: (i) wsparcie programów na rzecz obrony praw realizowanych przez organizacje, które zleciły badanie; (ii) dostarczenie informacji w celu opracowania treści ich przyszłych programów w Polsce i innych krajach; (iii) wyciągnięcie wniosków w celu powtórzenia podobnych badań w innych krajach dotkniętych konfliktem na Ukrainie.

Articolo12 opracował podejście metodologiczne i narzędzia, przeprowadził konsultacje z dziećmi i młodzieżą, podsumował i przeanalizował informacje dostarczone przez uczestników badania oraz opracował niniejszy raport w porozumieniu z UNICEF, Plan International i Save the Children.

- Maria Rosaria Centrone
- Anna Gromada
- Ivan Posylnyi

www.articolo12.org

PODZIĘKOWANIA

Kierujemy szczególne podziękowania do 104 dzieci i nastolatków, którzy poświęcili swój czas i podzielili się swoimi przemyśleniami i doświadczeniami w ramach tego badania.

Chcielibyśmy również podziękować pracownikom UNICEF, Plan International i Save the Children za ich wkład i wsparcie podczas całego projektu oraz za ułatwienie dotarcia do uczestników badania za pośrednictwem lokalnych organizacji partnerskich.

Serdecznie dziękujemy również partnerom lokalnym projektu za ich wsparcie: Centrum Edukacji Obywatelskiej (CEO), Centrum Edukacji i Rozwoju, Fundacji Ukraina oraz fundacji Unbreakable Ukraine (Niezniszczalna Ukraina).

Spis treści

5	STRESZCZENIE
9	WPROWADZENIE
10	PODSUMOWANIE METODYKI BADANIA
13	WYNIKI BADANIA
14	TEMAT 1: Zdrowie psychiczne i dobrostan psychospołeczny dzieci - uchodźców z Ukrainy
20	RAMKA A: Postawy wobec zdrowia psychicznego i wsparcia psychospołecznego
23	TEMAT 2: Edukacja dzieci – uchodźców z Ukrainy w Polsce: wyzwania i szanse
30	RAMKA B: Doświadczenia pracujących nastolatków z Ukrainy
32	TEMAT 3: Integracja uchodźców z Ukrainy w Polsce: wyzwania i szanse
41	RAMKA C: Opinie na temat uczestnictwa dzieci
43	OMÓWIENIE WYNIKÓW BADANIA
50	REKOMENDACJE
54	RAMKA D: Propozycje dotyczące powtórzenia niniejszego badania w innych kontekstach
56	BIBLIOGRAFIA
57	ZAŁĄCZNIK NR 1: Szczegółowy opis metodologii
65	ZAŁĄCZNIK NR 2: Przegląd narzędzi konsultacyjnych

Streszczenie

Od momentu eskalacji konfliktu w Ukrainie w lutym 2022 r., 25% ludności tego kraju zmuszonych zostało do opuszczenia swych domów. Około 1,7 miliona osób przekroczyło granicę z Polską, poszukując tymczasowej ochrony przed tą wojną. Wśród nich znalazło się niemal 700 000 dzieci.¹

Niniejszy raport omawia doświadczenia, opinie oraz perspektywę spojrzenia 104 dzieci i nastolatków. Grupa ta obejmowała 90 osób z Ukrainy i 14 osób z Polski, zamieszkujących w trzech polskich miastach (Warszawie, Wrocławiu i Krakowie), w kraju, na który wojna w Ukrainie wywarła głęboki wpływ.

W raporcie zaprezentowano obserwacje i wnioski badań jakościowych opartych na dyskusjach grupowych z dziećmi, których celem było zrozumienie – przez pryzmat ich własnych słów i obrazów – wyzwań, przed którymi stają dzieci – uchodźcy z Ukrainy, oraz jakie istnieją możliwości poprawy ich dobrostanu.

Przeprowadzone konsultacje naświetliły trzy ściśle powiązane ze sobą tematy: zdrowie psychiczne i dobrostan psychospołeczny dzieci – uchodźców z Ukrainy, ich edukację oraz ich integrację w ramach polskiego społeczeństwa.

WPŁYW KONIECZNOŚCI PRZESIEDLENIA NA ZDROWIE PSYCHICZNE I DOBROSTAN PSYCHOSPOŁECZNY DZIECI

- Dzieci z Ukrainy wyrażały uczucia tęsknoty za ludźmi, zwierzętami domowymi i miejscami, które pozostawiły w swym rodzinnym kraju.
- Wiele dzieci z Ukrainy twierdziło, iż w swym codziennym życiu odczuwa stres i martwią ich problemy finansowe i mieszkaniowe dotyczące ich rodziny.
- Wielu starszych uczestników z Ukrainy (w wieku 14-17 lat) informowało o podjęciu pracy w niepełnym wymiarze godzin, aby zarobić na kieszonkowe, jednakże trudno im było znaleźć pracę, gdyż nie mówią wystarczająco płynnie po polsku; stanowiło to dla nich dodatkowe zmartwienie.
- Samotność była uczuciem najczęściej opisywanym przez dzieci z Ukrainy, we wszystkich grupach wiekowych, zarówno przez chłopców jak i dziewczynki, a za jej przyczynę wskazywano brak nawiązania głębokich przyjaźni w Polsce.
- Dzieci z Ukrainy mówiły, iż uprawianie sportu, uczestnictwo w zajęciach rękodzielniczych i artystycznych organizowanych przez społeczne ośrodki działające na rzecz uchodźców, jak również kontakt z przyrodą, ludźmi i zwierzętami pomagały im w radzeniu sobie z trudnymi emocjami. Niektórzy uczestnicy badania mówili, że poczuli się przytłoczeni odczuwanym stresem, popadali w apatię lub próbowali radzić sobie zbyt długo śpiąc lub jeżdżąc zbyt wiele.
- Większość dzieci z Ukrainy pozytywnie reagowała na pomysł otrzymywania informacji za pośrednictwem mediów społecznościowych na temat zajęć organizowanych dla ludzi młodych z Ukrainy mieszkających w Polsce, a także wyrażała wdzięczność organizacjom, które zajęcia takie organizują.
- Nieco ponad połowa uczestników z Ukrainy powiedziała, że chcieliby porozmawiać z „jakimś specjalistą” na temat stanu ich zdrowia psychicznego.
- Niektóre dzieci informowały, że mają dostęp do wsparcia psychospołecznego, lecz doceniali oni takie usługi tylko wtedy, gdy dostępne były w języku ukraińskim. Dzieci mówiły, iż głównym powodem uczestniczenia w sesjach psychologicznych były próby radzenia sobie z dystresem powodowanym przez kłótnie w domu.

¹) Według stanu na dzień 7 sierpnia 2023 r., w Polsce zarejestrowanych było na potrzeby tymczasowej ochrony 1 658 346 uchodźców z Ukrainy (UNCHR Operational Data Portal, dostęp: 10 sierpnia 2023 r.; <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/10781>).

WYZWANIA I SZANSE ZWIĄZANE Z POLSKIM I UKRAIŃSKIM SYSTEMEM EDUKACJI

- Niemal połowa dzieci z Ukrainy, które wzięły udział w badaniu, uczęszczało zarówno do szkoły polskiej, jak i byli uczniami szkoły ukraińskiej w trybie zdalnym. Pozostałe dzieci uczęszczały albo do szkoły polskiej, albo do ukraińskiej.
- Dzieci, które uczęszczały do szkoły polskiej informowały, że chociaż muszą zmagać się z wieloma wyzwaniami, takimi jak bariery językowe i przystosowanie do nowego systemu kształcenia, to jednak chodzenie do szkoły stanowi pewien stały element dnia oraz daje możliwości kontaktu społecznego z rówieśnikami, jak również nauczania się języka polskiego. Doceniają one również wsparcie zapewniane przez niektórych polskich nauczycieli i tzw. asystentów międzykulturowych.
- Jednakże mniej niż połowa uczestników badania przybyłych z Ukrainy twierdziło, że czują, iż mogą otwarcie wypowiadać swe opinie w szkole w Polsce; zwłaszcza młodsze dzieci (w wieku 8-13 lat) czuły się mniej pewnie pod tym względem.
- Uczestnicy badania, którzy uczęszczałi do szkoły ukraińskiej w trybie online, wyrażali raczej negatywne opinie na temat swej edukacji. Mówili o zmęczeniu nadmiernym czasem spędzonym przed ekranem komputera oraz frustracji spowodowanej, ich zdaniem, złą organizacją lekcji. Niemniej te osoby, które mogą spotykać się z rówieśnikami w ośrodkach oraz uzyskać bezpośrednie wsparcie ukraińskich nauczycieli i wychowawców, doceniały te możliwości.
- Starsi uczestnicy, którzy uczęszzczają tylko do szkoły ukraińskiej, wyjaśniali, że decyzja ta związana jest z faktem, iż gdyby zapisali się do szkoły polskiej, ich edukacja trwałaby dłużej.
- Starsze dzieci z Ukrainy, które uczęszzczają do szkół w ramach obu systemów, są pełne niepokoju i troski o przyszłość swej edukacji i możliwości wyboru programów w celu kontynuowania nauki po ukończeniu szkoły średniej. Nie mają oni dobrej wiedzy na temat opcji w tym zakresie dostępnych im w Polsce lub w innych krajach Unii Europejskiej.

TRUDNOŚCI DZIECI Z UKRAINY W INTEGRACJI W RAMACH POLSKIEGO SPOŁECZEŃSTWA

- Uczestnicy badania z Ukrainy nie mają w Polsce poczucia przynależności. Pytani o to, czy oni sami i ich rodziny chcieliby zostać w Polsce, mniej niż połowa uczestników odpowiedziała twierdząco; niemniej starsi uczestnicy badania mieli w tym zakresie większą pewność niż dzieci młodsze. Kiloro uczestników powiedziało, że mają na ten temat inne zdanie niż ich matki.
- Niektóre dzieci z Ukrainy informowały, że w szkole są dyskryminowane, zarówno przez nauczycieli, jak i kolegów i koleżanki z klasy; a także w miejscu zamieszkania, zarówno przez dorosłych, jak i rówieśników, oraz w środkach komunikacji publicznej, zwłaszcza jeżeli rozmawiają po ukraińsku.
- Dzieci z Ukrainy oraz ich polscy rówieśnicy często wspominali o nacjonalistycznych w swej wymowie opisach zdarzeń historycznych, które podsycają stereotypy i prowadzą do podziałów.
- Uczestnicy badania z Ukrainy silnie odczuwają różnice w osobistym doświadczeniu oraz kulturze względem ich polskich rówieśników. Bariery w kontaktach między tymi grupami jest język oraz wartościowy czas spędzany wspólnie: w większości miejsc, w tym w polskich szkołach, dzieci polskie i ukraińskie raczej trzymają się razem w swych odrębnych grupach narodowych.

- Dzieci z Ukrainy mówią, iż bardziej znaczące interakcje mają z niektórymi polskimi dorosłymi (wychowawcami, właścicielami mieszkań lub domów, itp.) niż z polskimi rówieśnikami, i że bardzo sobie te relacje cenią. Niektórzy dorośli z Polski postrzegani są jako wzór warty naśladowania.
- Wsparcie ze strony innych Ukraińców, zazwyczaj osób, które przybyły do Polski jeszcze przed wybuchem wojny, ma dla dzieci z Ukrainy zasadnicze znaczenie w zrozumieniu i poruszaniu się w ramach polskiego społeczeństwa.
- Kiedy uczestnicy badania z Polski i Ukrainy mieli wystarczające możliwości głębokiej indywidualnej wymiany z innymi, przypominali sobie pozytywne doświadczenia, zgodne spędzanie czasu oraz budowanie przyjaźni.

PODSUMOWANIE REKOMENDACJI

W odpowiedzi na opisane powyżej trzy zbiory wyzwań, polskie władze krajowe i samorządowe, agencje ONZ, organizacje pozarządowe oraz organizacje społeczeństwa obywatelskiego powinny podjąć konkretne i praktyczne kroki w celu zapewnienia dobrostanu oraz integracji w Polsce dzieci i nastolatków będącymi uchodźcami z Ukrainy, w tym:

W ZAKRESIE ZDROWIA PSYCHICZNEGO I DOBROSTANU PSYCHOSPOŁECZNEGO:

- Zwiększenie świadomości oraz dostępu dzieci – uchodźców z Ukrainy do wyspecjalizowanych bezpłatnych usług opieki nad zdrowiem psychicznym, np. poprzez rekrutację ukraińskich specjalistów zdrowia psychicznego. Wsparcie takie oferowane mogłoby być uchodźcom z Ukrainy, którzy pełnią rolę głównych opiekunów, przede wszystkim matek, i obejmować rozwijanie umiejętności w zakresie zarządzania stresem i budżetem.
- Opracowanie programów umiejętności rodzicielskich, podnoszące zdolności wychowawców, asystentów międzykulturowych i ochotników w celu skutecznego zaspokajania potrzeb w zakresie zdrowia psychicznego i wsparcia psychospołecznego matek/opiekunów oraz dzieci z Ukrainy.

W ZAKRESIE EDUKACJI:

- Udostępnienie większej liczby ukraińskich asystentów międzykulturowych w polskich szkołach oraz wzbogacenie treści szkoleń dla nauczycieli o moduły dotyczące spójności społecznej i kulturowej, wrażliwości na konflikty, praktyk antydyskryminacyjnych i dobrostanu.
- Priorytetowe traktowanie zajęć z języka polskiego, wsparcia w formie zajęć wyrównawczych oraz programów mentoringu rówieśniczego. Zaangażowanie dzieci w opracowywanie tych programów w celu wspierania wymiany wiedzy, umiejętności i wzajemnego poznawania kultury oraz zwiększenia integracji między uczniami.
- Dostarczanie informacji o możliwościach edukacyjnych dla dzieci z Ukrainy, w tym o ścieżkach dostępu do szkolnictwa wyższego w Polsce oraz rozpowszechnianie tych informacji za pośrednictwem kanałów najczęściej używanych i cieszących się zaufaniem dzieci.

W ZAKRESIE SPÓJNOŚCI I UCZESTNICTWA:

- Zapewnienie finansowania zajęć pozalekcyjnych, które umożliwią dzieciom z Ukrainy, zwłaszcza tym, których nauka szkolna odbywa się przez Internet, budowanie znaczących relacji z innymi osobami w Polsce. Inwestowanie w przestrzenie rekreacyjne, w których dzieci z Ukrainy mogą spędzać czas ze swoimi rówieśnikami, a także inwestowanie w możliwości spotykania się dzieci w kontekście półformalnym i nieformalnym, poprzez inicjatywy, które nie opierają się głównie na znajomości języka.

- Zapewnienie udziału dzieci w opracowywaniu, planowaniu, projektowaniu i wdrażaniu programów w celu zagwarantowania, że opinie dzieci będą uwzględniane przy podejmowaniu decyzji, które mają wpływ na ich życie.
 - Utworzenie anonimowych i przyjaznych dzieciom mechanizmów przekazywania informacji zwrotnej w szkołach i miejscach przyjaznych dzieciom, aby miały one możliwość bezpiecznego zgłaszania i mówienia o kwestiach, które je niepokoją.
 - Prowadzenie kampanii na rzecz stworzenia długoterminowej krajowej strategii integracji uchodźców w ramach polskiego społeczeństwa.
-

Wprowadzenie

Po eskalacji konfliktu w Ukrainie jako wojny na pełną skalę w lutym 2022 r., jedna czwarta ludności tego kraju opuściła swe domy w poszukiwaniu bezpieczeństwa. W samej Ukrainie swe domy opuścić zmuszonych było 8 milionów osób, natomiast 6 milionów uciekło do innych krajów w ramach największego kryzysu uchodźczego w Europie od czasów II wojny światowej. Prawie 1,7 miliona osób przekroczyło granicę z Polską, gdzie zatrzymali się przynajmniej tymczasowo, zanim zdecydowali, czy migrować dalej na zachód; 44% tych uchodźców stanowiły kobiety, a 40% - dzieci.²

Sposób, w jaki dzieci, nastolatki i ludzie młodzi doświadczają konfliktu i wysiedlenia może wyraźnie różnić się od tego, w jaki sposób sytuacji takich doświadczają dorośli mężczyźni i kobiety; przeżycia młodych ludzi prowadzą do powstania ich szczególnych potrzeb i obaw. Skuteczność jakiegokolwiek odpowiedzi humanitarnej w kluczowym zakresie wymaga konsultacji z dotkniętymi danym kryzysem populacjami oraz ich uczestnictwa. Dzieci mają również prawo do udziału w podejmowaniu decyzji, które mają wpływ na ich życie, a także do tego, by ich opinie zostały wysłuchane i uwzględnione. Dlatego niezwykle ważne jest, aby te szczególne potrzeby i obawy dzieci, nastolatków i młodych ludzi dotkniętych wojną w Ukrainie były rozumiane, dokumentowane i brane pod uwagę podczas opracowywania i przeglądu strategii programowania działań i budowania kampanii przez organizacje pomocowe, a także w celu wpływania na decyzje podejmowane na szczeblu krajowym, regionalnym i globalnym.

W oparciu o konsultacje z dziećmi i młodzieżą z Ukrainy mieszkającymi w Polsce oraz z ich polskimi rówieśnikami, w niniejszym badaniu przeanalizowano cztery grupy zagadnień, które ukierunkowały prace nad przygotowaniem metodologii wykorzystanej do przeprowadzenia i analizy konsultacji:

- Jak wojna wpłynęła na codzienne życie i dobrostan dzieci - uchodźców z Ukrainy?
- Jakie są ich doświadczenia w zakresie nauki w Polsce?
- Co dzieci - uchodźcy z Ukrainy uważają za swoją sieć wsparcia i jak wsparcia tego doświadczają?
- Jak mogliby w znaczący sposób uczestniczyć w polskim społeczeństwie? Jak mogliby aktywnie angażować się i przekazywać informacje zwrotne w istotnych dla nich sprawach?

Poniżej przedstawiamy podsumowanie metodologii, a następnie wyniki badania ujęte w trzech obszarach tematycznych:

- Temat 1: Zdrowie psychiczne i dobrostan psychospołeczny dzieci - uchodźców z Ukrainy.
- Temat 2: Edukacja dzieci - uchodźców z Ukrainy w Polsce.
- Temat 3: Integracja dzieci - uchodźców z Ukrainy w Polsce.

W niniejszym raporcie przeanalizowano również inne tematy poruszone przez dzieci, które wzięły udział w badaniu, w tym ich doświadczenia związane z pracą, ich punkt widzenia dotyczący otrzymywania wsparcia psychospołecznego, oraz ich opinie na temat uczestnictwa w życiu rodzinnym i edukacyjnym.

Kluczowe wyniki badania zostały omówione w kontekście najnowszej literatury przedmiotu i ujęte w ramach modelu spójności społecznej, w celu zidentyfikowania obszarów otwartych na możliwości wprowadzenia potencjalnych zmian społecznych. W ostatniej części Raportu przedstawiono rekomendacje oparte na wynikach badania, które mają na celu poprawę dobrostanu, edukacji, integracji i uczestnictwa dzieci - uchodźców z Ukrainy w Polsce, jak również sugestie dotyczące powtórzenia tego badania w innych środowiskach.

2) Na dzień 7 sierpnia 2023 r., w Polsce zarejestrowanych było 1 658 346 uchodźców z Ukrainy w celu uzyskania tymczasowej ochrony (Portal Danych Operacyjnych UNCHR, dostęp: 10 sierpnia 2023 r.: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/10781>).

Podsumowanie metodologii badania

Niniejszy raport powstał w oparciu o konsultacje z dziećmi³ z Ukrainy, które opuściły swe domy i obecnie mieszkają w Polsce, oraz z ich polskimi rówieśnikami. Celem tych rozmów było zapoznanie się z tym jak żyją, zbadanie ich doświadczeń, spostrzeżeń i opinii na temat nauki, codziennych zajęć, relacji oraz integracji uchodźców z Ukrainy w ramach polskiego społeczeństwa.

Wybrano formułę badania jakościowego z otwartym podejściem, ponieważ umożliwia ona badanie bez narzucania uczestnikom ograniczonych i z góry określonych koncepcji. Wykorzystano metodologię partycypacyjną o nazwie photovoice, w której uczestnicy proszeni są o robienie zdjęć związanych z określonymi tematami, i które mogą być następnie wykorzystane jako punkt wyjścia do dyskusji w grupach fokusowych.

Przed rozpoczęciem konsultacji z dziećmi opracowano pakiet zawierający narzędzia dla moderatorów, uczestników, ich opiekunów i lokalnych organizacji, które pomagały w dotarciu do dzieci i zapewniały miejsca do prowadzenia dyskusji w grupach fokusowych (zob. Załącznik nr 2). Niemal wszystkie te dokumenty zostały przetłumaczone na język ukraiński i/lub polski.

Dwóch moderatorów przeprowadziło konsultacje z dziećmi w maju i czerwcu 2023 roku.

RAMY PROJEKTU

Za ogólne ramy przygotowania pytań badawczych, opracowania narzędzi do konsultacji i interpretacji uzyskanych danych przyjęto ekologiczną teorię rozwoju (Bronfenbrenner, 1979) i jej adaptację do Karty Badawczej 16 UNICEF Innocenti, Worlds of influence (UNICEF, 2020).

Jest to podejście wielopoziomowe, w którego centrum znajduje się dziecko. 'Świat dziecka' obejmuje jego kluczowe działania i relacje. 'Świat wokół dziecka' składa się z zasobów i sieci, podczas gdy 'Świat jako całość' obejmuje systemy i kontekst.

Rysunek 1.
Zastosowanie w niniejszym badaniu Karty Badawczej UNICEF Innocenti Report Card 16 – Ramy Ekologiczne – w oparciu o ekologiczną teorię rozwoju Bronfenbrennera

Świat jako całość (wojna w Ukrainie)

Systemy w Polsce

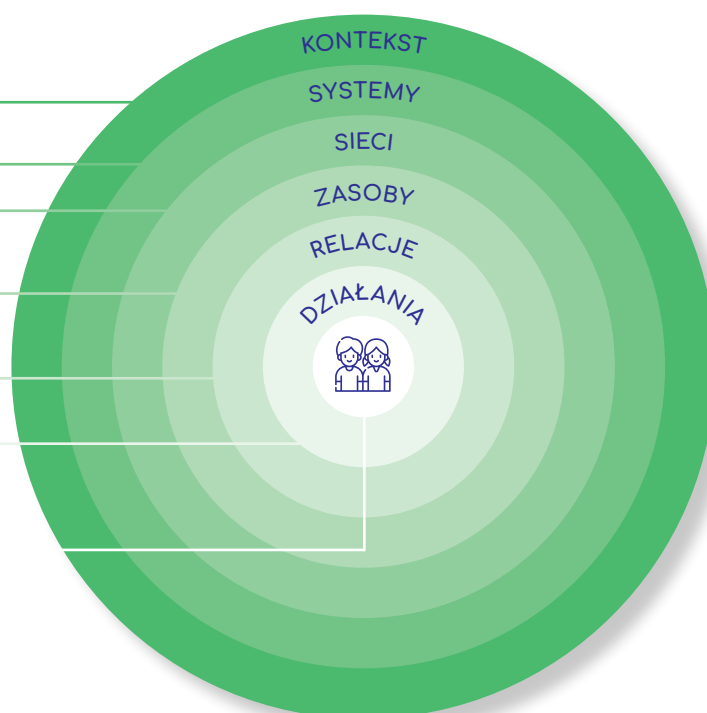
Lokalny 'świat' wokół dzieci i nastolatków z Ukrainy oraz ich rodzin

Zasoby oraz usługi dostępne dzieciom i nastolatkom z Ukrainy

Kluczowe relacje dzieci i nastolatków z Ukrainy

Jak dzieci i nastolatki z Ukrainy doświadczają życia szkolnego oraz form spędzania wolnego czasu

Dobrostan dzieci i nastolatków z Ukrainy

3) W niniejszym raporcie termin „dzieci” odnosi się do wszystkich osób w wieku poniżej 18 lat.

PRÓBKA

W konsultacjach, które przeprowadzono 15-16 miesięcy po eskalacji wojny, wzięło udział 104 dzieci i nastolatków (90 z Ukrainy i 14 z Polski). 54 uczestników było w wieku od 8 do 13 lat, a pozostałych 50 uczestników - w wieku od 14 do 17 lat. 64 dzieci określiło się jako dziewczynki, 39 jako chłopcy, a 1 - jako osoba niebinarna. Uczestnicy mieszkali w trzech miastach w Polsce i byli zaangażowani w badanie dzięki wsparciu partnerów lokalnych. Zostali oni wybrani za pomocą strategii celowego doboru próby na podstawie określonych cech (wiek, płeć, narodowość, rodzaj szkoły, do której uczęszczali).

Słowo „dzieci” używane jest w niniejszym raporcie w odniesieniu do tych wszystkich różnych grup dzieci. W sytuacjach, w których wyniki badania są wyraźnie związane z dziećmi w określonym wieku lub o określonej płci, jest to wyraźnie zaznaczone.

Konsultacje objęły łącznie 17 grup fokusowych:

- 15 grup fokusowych z dziećmi z Ukrainy i 2 grupy fokusowe z ich polskimi rówieśnikami;
- 9 grup fokusowych z uczestnikami w wieku 8-13 lat i 8 grup fokusowych z uczestnikami w wieku 14-17 lat;
- 8 grup fokusowych w Krakowie, 5 grup fokusowych w Warszawie i 4 grupy fokusowe we Wrocławiu;
- 11 grup fokusowych z dziećmi z Ukrainy, które uczęszczały do polskich szkół stacjonarnych i 4 grupy fokusowe z dziećmi z Ukrainy, które uczęszczały do ukraińskich szkół online;⁴
- 4 grupy fokusowe z udziałem dziewczynek, 3 grupy fokusowe z udziałem chłopców i 10 grup fokusowych mieszanych pod względem płci.

W badaniu wzięła udział grupa uczestników zróżnicowana pod względem pochodzenia społeczno-ekonomicznego, czasu spędzonego w Polsce, pochodzenia geograficznego z Ukrainy i cech rodzinnych. Wszystkie dzieci zdecydowały się wziąć udział w badaniu na zasadzie dobrowolności. Większość z nich znała przynajmniej niektórych innych uczestników dyskusji w ich grupie fokusowej.

GROMADZENIE DANYCH

CZĘŚĆ I: PHOTOVOICE

Photovoice to metodologia badań partycypacyjnych, w ramach której uczestnicy badań zapraszani są do robienia zdjęć związanych z określonymi tematami, i które są następnie wykorzystywane jako punkt wyjścia do dyskusji w grupach fokusowych. Pozwala to uczestnikom na użycie w opisie swych zdjęć własnych słów i przedstawienie ich w ramach własnych wypowiedzi. Na potrzeby tych konsultacji, moderatorzy spotkali się z dziećmi przed dyskusjami w grupach fokusowych. Podczas tego wstępnego spotkania, moderatorzy przekazali dzieciom aparaty fotograficzne do wykonywania błyskawicznych zdjęć i wyjaśnili, jak z nich korzystać. Przedstawili oni dzieciom również instrukcje dotyczące zasad metody photovoice w języku ukraińskim lub polskim, które zawierały:

- Kilka zdań wyjaśniających, czym jest photovoice;
- Pytania, na które dzieci miały odpowiedzieć swoimi zdjęciami;
- Kilka wskazówek, jak robić zdjęcia dobrej jakości;
- Instrukcje dotyczące etyki i bezpieczeństwa.⁵

CZĘŚĆ II: GRUPY FOKUSOWE

Na potrzeby zogniskowanych dyskusji grupowych z dziećmi z Ukrainy i Polski opracowano odrębne, częściowo ustrukturyzowane wytyczne. Oba zestawy tych wytycznych miały na celu ułatwienie dyskusji między uczestnikami, z wy-

4) Należy zauważyć, że przy pierwotnym opracowaniu próby oczekiwano, że grupach fokusowych znajdą się dzieci, które uczęszczały wyłącznie do polskich szkół stacjonarnych lub, odpowiednio, ukraińskich szkół online. Jednakże podczas grup fokusowych okazało się, że prawie połowa dzieci z Ukrainy (38/90) uczęszczała do obu typów szkół.

5) Więcej informacji na temat photovoice podano w Załączniku nr 1.

korzystaniem ich zdjęć jako punktu wyjścia. Większość aktywności opierała się na technikach projekcyjnych, takich jak prośzenie uczestników o stworzenie fikcyjnych postaci, które były do nich podobne, dając im w ten sposób możliwość niemówienia o własnych doświadczeniach w pierwszej osobie, jeżeli tego nie chcieli.⁶ Oba zestawy wytycznych rozpoczynały się od ćwiczenia mającego na celu wzajemne poznanie się uczestników („przełamanie lodów”), a następnie nakreślenia zasad rozmowy opartej na szacunku i ponownego wyrażenia zgody uczestników na udział w badaniu. Na zakończenie przeprowadzano krótkie ankiety na temat potrzeb w zakresie dostarczania informacji i informacji zwrotnych oraz kanałów ich przekazywania, które uczestnicy wypełnili anonimowo online, na miejscu spotkania.

PODEJŚCIE ETYCZNE I OCHRONA DANYCH

Konsultacje przeprowadzono zgodnie z podejściem etycznym, które ma charakter zarówno proceduralny, jak i relacyjny (Ellis, 2007). Na wszystkich etapach projektu uwzględniono następujące kluczowe zasady etyczne (Berman, 2020):

- Ocena i minimalizacja ryzyka;
- Świadoma zgoda uczestników i zgoda ich rodziców/opiekunów;
- Poufność, prywatność i anonimowość;
- Szacunek dla różnorodności;
- Ochrona i bezpieczeństwo danych.

Podejście do badania i zastosowane w nim narzędzia zostały zatwierdzone przez komisję etyczną Save the Children International przed rozpoczęciem konsultacji. Narzędzia konsultacyjne obejmowały protokół ścieżki kierowania do wyspecjalizowanych służb, którego moderatorzy powinni przestrzegać, jeżeli którykolwiek z uczestników zgłosił, że jest w niebezpieczeństwie lub wykazał stan dystresu psychospołecznego lub niepokoju. Ponadto, przed konsultacjami moderatorzy wzięli udział w szkoleniu przeprowadzonym przez Plan International i Save the Children na temat ochrony dzieci, przeciwdziałaniem przed krzywdzeniem (ang. safeguarding) oraz bezpiecznej identyfikacji potrzeb i kierowania do wyspecjalizowanych podmiotów.

Ścieżka dźwiękowa wszystkich konsultacji była nagrywana, a na podstawie nagrań sporządzono transkrypcję verbatim. Po dokonaniu transkrypcji, anonimizacji i przetłumaczeniu na język angielski, nagrania audio zostały zniszczone.

OGRANICZENIA DOTYCZĄCE WNIOSKÓW BADANIA

Chociaż dobór uczestników zgodny był z ukierunkowaną strategią i miał na celu włączenie jak najbardziej heterogenicznej grupy poprzez zapewnienie udziału osób o różnych cechach, badanie nie obejmowało dzieci niepełnosprawnych ani dzieci mieszkających na obszarach wiejskich.

W ramach badania, z polskimi dziećmi przeprowadzono tylko dwie dyskusje grupowe, dlatego też ich opinie nie są tak wyraziste w tym badaniu, jak głosy ich rówieśników z Ukrainy. Ponadto, niewielka liczba grup fokusowych z podziałem na płeć nie pozwoliła na zidentyfikowanie znaczących różnic w narracjach uczestników w zależności od ich płci.

Dodatkowym ograniczeniem jest błąd selekcji związany z zaangażowaniem pośredników (np. nauczycieli, pracowników organizacji pozarządowych), którzy względem dzieci znajdują się w relacji władzy. Ponadto, dzieci najbardziej dotknięte wojną w Ukrainie mogły podjąć decyzję o nieuczestniczeniu w badaniu z obawy przed ponownym przywołaniem negatywnych wspomnień związanych z wojną.

Więcej informacji można znaleźć w Załączniku nr 1: Szczegółowy opis metodologii.

⁶ Jak pokazano w rozdziale „Wyniki badania” niniejszego raportu, odnosząc się do tych postaci dzieci często mówiły w trzeciej osobie.

Wyniki badania

TEMAT 1: Zdrowie psychiczne i dobrostan psychospołeczny dzieci - uchodźców z Ukrainy

"Istnieję jak kot - sama".

(S, dziewczynka z Ukrainy, 12 lat)

Rysunek 2: Główne tematy dotyczące zdrowia psychicznego i dobrostanu psychospołecznego wskazane przez dzieci

PODSUMOWANIE

Podczas grup fokusowych, zdecydowana większość uczestników z Ukrainy mówiła o stresie, tęsknocie i samotności, opisując codzienne życie fikcyjnych postaci lub omawiając bezpośrednio własne doświadczenia w Polsce.

Chociaż dzieci nie zawsze wyraźnie wspominały, że były przygnębione, ich opowieści ujawniały ich zmagania w zakresie dobrostanu psychospołecznego. Mówiły one o tęsknocie za przyjaciółmi, krewnymi i zwierzętami domowymi, które były częścią ich codziennego życia w Ukrainie. Wspominali również, że martwią się o sytuację finansową swojej rodziny w Polsce, zwłaszcza że w przypadku większości dzieci tylko ich matki zarabiały środki na życie. Dzieci opowiadały, że odczuwają presję i stres z powodu problemów mieszkaniowych, jak również że posiadanie miejsca zamieszkania nie gwarantuje im odpowiedniej prywatności. Przede wszystkim jednak dzieci zgłaszały, że czują się samotne.

Poniższa rozmowa dotycząca dwóch fikcyjnych postaci wymyślonych przez uczestników stanowi dobre podsumowanie odczuć na temat dobrostanu, które uczestnicy z Ukrainy wyrazili podczas grup fokusowych:

Moderator: „**Jak potoczyło się życie [tych fikcyjnych postaci] po przeprowadzce?**”.

Y: „**Było stresujące. Bardzo dużo stresu. Związanego z tym, że nie znasz języka, nie znasz ulic dookoła.**”

T: „**Myślę, że ma to więcej wspólnego z tym, co dzieje się w domu i dlatego wyjechali.**”

Y: „**Martwię się o swoich krewnych, którzy zostali w Ukrainie.**”

S: „**To reakcja na adaptację, na całkowitą zmianę środowiska, inną mentalność ludzi, a oni nie mieli tu przyjaciół.**”

(Y, dziewczynka, 17 lat; T, dziewczynka, 16 lat; S, dziewczynka, 17 lat; wszystkie z Ukrainy)

Pic. 1: „Z psem trochę łatwiej było znaleźć [mieszkanie] niż z kotem. Wiem, bo mam też znajomą mojej mamy, która szukała mieszkania z kotem i powiedziano jej, że nie wolno z kotem, ale byli gotowi nas do tego mieszkania przenieść [z psem]. Mam psa. Tutaj, pies” (Tarico, 16, dziewczynka z Ukrainy)

STRESUJĄCE ŻYCIE CODZIENNE

Przeprowadzka do nowego środowiska po eskalacji konfliktu do wybuchu wojny na pełną skalę, dokonana raczej z konieczności niż z wyboru, postawiła wielu uczestników z Ukrainy w sytuacji dezorientacji i trudności. Poruszanie się po nowym mieście i nauka nowego języka postrzegane były jako wyzwanie. Na przykład S. (dziewczynka z Ukrainy, 15 lat), która pochodziła z wiejskiego obszaru Ukrainy, wyjaśniła: „**Nie wiedziałam, jak jeździć tramwajem. Tego się po prostu nie wie. Nie wiedziałam, że w tramwaju trzeba kupować bilety, albo kartę. Nie wiedziałam, kto kieruje tramwajem, kiedy się zatrzymuje, jak otworzyć [drzwi], aby zobaczyć, czy już dojechałaś na miejsce**”.

Jednak trudności z mówieniem i rozumieniem języka polskiego lub poruszaniem się w nowej okolicy, choć frustrujące, nie wydawały się być głównym źródłem zmartwień uczestników badania. Nawet jeśli często mówili o tych wyzwaniach podczas grup fokusowych, było oczywiste, że po kilku miesiącach życia w Polsce, zwłaszcza najmłodszy uczestnicy radzili sobie dość dobrze z tymi aspektami ich nowego codziennego życia.

Główne zmartwienia uczestników były natomiast w dużym stopniu związane z ich sytuacją finansową i mieszkaniową. W wielu grupach fokusowych dzieci mówiły o wysokich kosztach życia w Polsce, i nawet najmłodsze dzieci wydawały się mieć dużą wiedzę na temat cen towarów, wysokości czynszu oraz różnych wydatków, z którymi borykają się ich rodziny. Wielu starszych uczestników pracowało w niepełnym wymiarze godzin lub szukało pracy, ponieważ pieniądze zarabiane tylko przez jednego rodzica okazywały się niewystarczające, jak wyjaśnił D. (chłopiec z Ukrainy, 17 lat): **„Jestem teraz w Polsce tylko z mamą. Bardzo brakuje nam pieniędzy. Próbuję znaleźć pracę na pół etatu, moja mama też próbuje, ale to się nie udaje. Na szczęście mama znalazła pracę, ale z tego, co rozumiem - nie na długo. Brak nam stabilności”**.⁷

Wiele dzieci i nastolatków mówiło również o cenach zakwaterowania i wynajmu. Po przybyciu do Polski, kraju o wyższych kosztach utrzymania niż Ukraina, rodziny uchodźców musiały znaleźć miejsce, gdzie mogłyby zamieszkać; to z kolei sprawiło, że uczestnicy martwili się kryzysem mieszkaniowym, zatłoczeniem domów i mieszkań oraz niewystarczającym zakresem prywatności. Pozytywnym aspektem było to, że niektórzy z nich mówili o właścicielu lub właścicielce mieszkania lub domu, w którym mieszkali, jako o dorosłym Polaku, który im pomagał i ich wspierał. Niemniej, rzadko w tych miejscach zamieszkania czuli się jak w domu:

A: **„Teraz mieszkam w pokoju z mamą i kuzynem”**.

S: **„U mnie też tak jest. Teraz nie mieszkamy sami z mamą, ale też z właścicielką. Dzielimy jeden pokój; a w Ukrainie miałam osobny pokój, w którym mogłam robić, co chciałam. I odpoczywać. Uważałam swój pokój za moje własne miejsce...”**.

A: **„Moją przestrzeń”**.

(A, dziewczynka, 13 lat; S, dziewczynka, 12 lat; obie z Ukrainy)

W związku z brakiem własnego pokoju, wielu uczestników mówiło, że brakuje im cichej przestrzeni do nauki, relaksu i prywatności. Ponieważ wiele dzieci uczęszczało jednocześnie do dwóch systemów szkolnych (polskiej szkoły stacjonarnej i ukraińskiej szkoły online)⁸ i musiało uczyć się w dwóch różnych językach, niezadowolające zakwaterowanie i brak prywatności dodatkowo pogorszały już i tak trudną sytuację.

WIELOKROTNE DOŚWIADCZENIE STRATY: TĘSKNOTA ZA TYM, CO „POZOSTAŁO W UKRAINIE”

Niektórzy uczestnicy zgłaszali, że martwią się o swoich bliskich, którzy nadal mieszkają w Ukrainie. Mówiąc o domu, wiele dzieci i nastolatków wspominało ludzi, którzy tam zostali, przede wszystkim przyjaciół, rzadziej krewnych, w tym

TEMAT 1:
Zdrowie
psychiczne
i dobrostan
psychospołeczny
dzieci - uchodźców
z Ukrainy

Pic. 2: **„Zrobiłam zdjęcie rzeczy mojego właściciela. Znalazł nam mieszkanie. Kazał mi iść do szkoły. Gdybym nie poszła do szkoły, nie wiedziałabym, co robić”** (Aha, 10 lat, dziewczynka z Ukrainy).

7) Więcej informacji na temat doświadczeń uczestników badania z pracą można znaleźć w Romce B na stronie 30.

8) Więcej informacji na temat szkoły i doświadczeń edukacyjnych uczestników badania można znaleźć w Temacie 2 na stronie 23.

Pic. 3: „On [postać fikcyjna] zaczął grać... A dokładnie zaczął grać w gry komputerowe, coś w rodzaju strzelanek. Cóż, oczywiście gra w społeczności [wśród graczy] na całym świecie”. Prowadzący: „Dlaczego zaczął?” „Może po to, by stłumić swoje uczucie smutku z powodu Ukrainy”. (Gromsko, 17 lat, chłopiec z Ukrainy).

9) W porównaniu z tymi uczestnikami, którzy mówili o przyjaciółach nadal mieszkających w Ukrainie, tylko nieliczni wspominali o swoich ojcach, dziadkach lub krewnych, mimo że prawie wszyscy uczestnicy mieszkali z matkami, podczas gdy ich ojcowie pozostali w Ukrainie. Może to wynikać z metodologicznego projektu badania, który celowo nie kierunkował dyskusji na wywołanie rozmów na tematy bolesne i osobiste.

10) Zapora Kachovka w Ukrainie została przerwana 6 czerwca 2023 r., powodując rozległe powodzie wzdłuż dolnego biegu Dniepru.

ojców. Dzieci tęskniły również za zwierzętami domowymi, których nie mogły zabrać do Polski: „**No przede wszystkim, jak byłem w domu, to zawsze miałam swoją kotkę i czułam się z nią bardzo dobrze, a jej tu nie ma. Bardzo za nią tęsknię**”. (S, dziewczynka z Ukrainy, 12 lat)

Niektórzy uczestnicy wyrażali obawy o to, co może przytrafić się tym, którzy w Ukrainie pozostali, jak na przykład K. (dziewczynka z Ukrainy, 15 lat), która wyjaśniła: „**Jesteś za granicą w bezpiecznym miejscu, a twój ojciec jest w strefie bezpieczeństwa i nie wiesz, co może się z nim w każdej chwili stać, czy wróci do domu; i nie ma z nim kontaktu**.”⁹

Pomimo niepokoju wywołanego wojną w Ukrainie, w wielu dyskusjach grup fokusowych z dziećmi z Ukrainy dominowała tęsknota za domem i światem, który pozostał w Ukrainie i który musieli opuścić. Tak, jak wyjaśnili ci uczestnicy:

W: „**Jest tu fajnie, bez wątplenia... ale prawdziwy dom, to własny dom. W domu się mieszka i tęsknisz za nim, nawet gdy nie ma powodu zaprzeczyć, że tutaj [też] jest dobrze**”.

E: „**To nie ta sama atmosfera...**”.

W: „**Mieszkaś tam długo i wszystko jest znajome. Pamiętasz, jak siedziałś pod tym drzewem, w tym parku, pod tamtym drzewem, gdzie się bawiłaś i jeździłaś na rowerze, cokolwiek..., że w tym miejscu się przewróciłaś. Tam masz znajomych, przyjaciół**”.

(W, dziewczynka, 15 lat; E, dziewczynka, 16 lat; obie z Ukrainy)

Znajome miejsca dają dzieciom z Ukrainy poczucie przynależności; mówiły, że chciałyby tam kiedyś wrócić - nawet jeżeli również doceniają swoje nowe miasto w Polsce. Jednakże od tej reguły były dwa wyjątki. Po pierwsze, niektórzy starsi uczestnicy, myśląc o swojej najbliższej przyszłości po ukończeniu szkoły średniej, rozważali zamieszkanie w innych krajach, w Unii Europejskiej lub Ameryce Północnej, zwłaszcza w Kanadzie. Po drugie, dzieci pochodzące z regionów Ukrainy całkowicie zniszczonych wojną, realistycznie twierdziły, że nie mają już do czego wracać: „**W Ukrainie nie mam już nic [...] Moje gimnazjum zostało doszczętnie spalone. A niedawno również przyroda została zniszczona [przez atak na tamę w Kachowce]**.”¹⁰ Cóż można powiedzieć? Miałem jednego przyjaciela. W jakiś sposób nasz kontakt się urwał. Było trzech przyjaciół, jeden z [nazwa miasta], dwóch z [nazwa miasta]. Jeden został zastrzelony, drugi zaginął. A [ten] z [nazwa miasta] - bomba wleciała prosto do jego mieszkania”. (V, chłopiec z Ukrainy, 15 lat).

TRUDNOŚCI W NAWIĄZYWANIU NOWYCH PRZYJAŹNI I POCZUCIE OSAMOTNIENIA

Dla prawie wszystkich uczestników z Ukrainy, niezależnie od wieku i płci, tęsknota odczuwana za miejscem pochodzenia związana była z tym, że odczuwali oni brak kontaktów społecznych jakie mieli w Ukrainie, brak ich dawnych przyjaciół. Wiele dzieci twierdziło, że komunikowało się za pośrednictwem aplikacji na telefony komórkowe z przyjaciółmi, którzy pozostali w Ukrainie lub wyemigrowali gdzie indziej. Prowadzili rozmowy wideo przez „**ponad godzinę**” (F, dziewczynka z Ukrainy, 9 lat), a niektórzy planowali odwiedzić swoich przyjaciół, którzy pojechali do innych miast w Polsce. Kilku uczestników wyjaśniło, że byli w stanie przez jakiś czas utrzymywać czat online z grupą z poprzedniej klasy.

Nie dotyczyło to jednak wszystkich uczestników. Mimo możliwości utrzymywania najważniejszych przyjaźni online, wielu z nich wyjaśniło, że czuli się samotni, zwłaszcza na początku pobytu w Polsce:

„**Nie miałem tu prawie żadnych przyjaciół. Było kilka osób, z którymi rozmawiałem. Ale nie miałem tak serdecznych przyjaciół, jak w Ukrainie**”. (A, chłopiec z Ukrainy, 17 lat)

„**Kiedy się tu przeprowadziłam, byłam bardzo samotna, ponieważ przyjechałam tu sama. Przez pierwsze sześć miesięcy, moja mama była ciągle**

w Ukrainie, mój tata też. Mieszkałam z siostrą. To było bardzo trudne, ponieważ ona często pracowała, a ja czułam się bardzo samotna, bo nie miałam przyjaciół. Moi przyjaciele z Ukrainy przestali ze mną rozmawiać, ponieważ nie powiedziałam im, że wyjeżdżam. Byli wtedy na mnie bardzo źli. To był dla mnie bardzo trudny czas". (D, dziewczyna z Ukrainy, 13 lat)

Ponadto, kiedy uczestnicy po raz pierwszy przyjechali do Polski, rozmowy online ze starymi przyjaciółmi odbywały się częściej; natomiast do czasu konsultacji okazji tych było coraz mniej. Mogło to czasami powodować frustrację, jak wyjaśniła S. (dziewczyna z Ukrainy, 17 lat): „Mam na przykład zdjęcie mojego chłopaka, który nadal jest w [nazwa miasta w Ukrainie]; nie widziałam go od bardzo dawna, i to boli, jest bardzo trudne, nie wiadomo, co robić...”

Mówiąc o fikcyjnych postaciach, które stworzyli podczas grup dyskusyjnych, wielu uczestników wspomniało, że są niezadowoleni ze swoich przyjaźni. Na przykład A. (dziewczynka z Ukrainy, 11 lat) wyjaśniła, że: „Vika [postać fikcyjna] chce, żeby to dziewczynka była jej najlepszą przyjaciółką, ponieważ jej brat jej nie rozumie, a wszyscy ich wspólni przyjaciele to chłopcy”, a ona sama chce „przyjaciół, którzy są Ukraińcami w tym samym wieku. Ponieważ jej [znajomi w Polsce] są albo młodszy, albo starsi od ich przyjaciół”.

Wielu uczestników z Ukrainy spotkało w Polsce rówieśników również z Ukrainy, ale więzi te rzadko były bliskie - nieporównywalne z wcześniejszymi przyjaźniami zawartymi w Ukrainie i nie tak głęboko zakorzenione lub ugruntowane, do tego stopnia, że N. (dziewczyna z Ukrainy, 16 lat) nazwała je fałszywymi: „Wszystkie te relacje z tymi ludźmi [w Polsce] są w jakiś sposób fałszywe, albo po prostu ona [postać fikcyjna] nie może z nimi rozmawiać o swoich prawdziwych problemach. Żartuje z nimi i uśmiecha się, ale nie rozmawia z nimi w tak szczerzy sposób. To było trochę trudne w tym roku”.

Uczestnicy z Ukrainy stosowali rozróżnienie pomiędzy ‘справжній друг’ (prawdziwy przyjaciel), ‘близький друг’ (bliski przyjaciel), ‘реальний друг’ (naprawdę przyjaciel), oraz ‘друзі, але не близькі’ (przyjaciele, ale nie bliscy).

Wśród uwag pozytywnych, kilka dziewczynek z Ukrainy wspomniało, że znalazły w Polsce „najlepszą przyjaciółkę”, którą zawsze była inna dziewczynka z Ukrainy.

Jednakże wszystkim dzieciom z Ukrainy, które wzięły udział w badaniu, a zwłaszcza starszym uczestnikom, wciąż brakowało większej grupy znajomych, ludzi, do których „można zadzwonić, żeby pójść na spacer” lub „z którymi można po prostu porozmawiać. Nieważne, czy to Polak, Ukrainiec, czy Niemiec. Nie ma znaczenia. Po prostu, by był ktoś, z kim można się porozumieć”. (V, chłopiec z Ukrainy, 15 lat)

Ponieważ wiele rodzin z Ukrainy rozważało, czy powrócić do Ukrainy, pozostać w Polsce czy też jechać dalej na Zachód, kilku uczestników wspomniało o swym lęku przed porzuceniem po tym, gdy właśnie udało im się nawiązać przyjaźń: „Jeżeli jesteś świadoma, że dana osoba wróci do Ukrainy za tydzień, to po co w ogóle coś zaczynać, jeśli tak szybko może się ta znajomość zakończyć?”. (V, dziewczyna z Ukrainy, 16 lat)

Niezadowolające nowe więzi, zarówno z Polakami, jak i Ukraińcami¹¹ w Polsce, utrata lub pogorszenie dawnych przyjaźni oraz trudności w budowaniu nowego kręgu społecznego, powodowały ogólne poczucie osamotnienia we wszystkich grupach dzieci z Ukrainy, niezależnie od wieku czy płci. Wielu uczestników odrzucało swoją samotność i twierdziło, że chcieliby mieć więcej przyjaciół, ponieważ „to wprowadza jakiś promień słońca do tego wszystkiego, no nie wiem - życia” (O, dziewczynka z Ukrainy, 16 lat) i sprawia, że czują się silniejsi i odważniejsi: „Jeżeli siedzicie razem i znasz odpowiedź, jesteś bardziej odważna w towarzystwie przyjaciółki niż jeżeli jesteś sama. Jeśli jestem bez przyjaciółki, nie jestem w stanie nic powiedzieć, wstydę się przed wszystkimi. A kiedy jestem z przyjacielem, zapominam, czym jest wstyd”. (S, dziewczynka z Ukrainy, 13 lat)

Pic. 4: „To zdjęcie jest poświęcone temu, co lubię robić. Mam drona i rower [...] to jest prawdziwy dron. Lubię latać dronami i jeździć na rowerze” (Vsmel, 9 lat, chłopiec z Ukrainy).

11) Więcej informacji na temat relacji między ukraińskimi uczestnikami a ich polskimi rówieśnikami można znaleźć w Temacie 3 na stronie 32.

Pic. 5: „Jest tu jedno zdjęcie boiska do siatkówki. Zaczęłam tu grać w siatkówkę i z jakiegoś powodu bardzo mnie to zainteresowało. Bardzo lubię siatkówkę. Mam tam większość moich przyjaciół, z którymi mogę się komunikować” (D, 13 lat, dziewczynka z Ukrainy).

W ankiecie przeprowadzonej z dziećmi z Ukrainy podczas konsultacji,¹³ większość uczestników (81,9%) odpowiedziała pozytywnie na pomysł otrzymywania informacji za pośrednictwem mediów społecznościowych o aktywnościach organizowanych dla młodzieży z Ukrainy w Polsce. Odsetek ten był nawet wyższy (97,5%) wśród respondentów w grupie wiekowej 14-17 lat. Jak wyjaśnia A. (dziewczyna z Ukrainy, 15 lat): „Tak jak grupa w tym ośrodku, organizowane są tu różnego rodzaju wydarzenia. Można do niej dołączyć. Dzieje się tam wiele interesujących rzeczy”.

¹²) Zajęcia z akrobatyki i tańca wymieniane były tylko przez dziewczęta, podczas gdy tyżwiarstwo, karate i piłka nożna wymieniane były tylko przez chłopców.

¹³) Pod koniec dyskusji każdej grupy fokusowej, uczestnicy odpowiedzieli na miejscu na krótką ankietę. Wyniki zostały przeanalizowane ilościowo i opierają się na łącznej próbie 81 uczestników z Ukrainy.

W kilku przypadkach brak bliskich przyjaciół odczuwany był silniej z powodu zakłóconych więzi rodzinnych, ponieważ wielu ojców uczestników badania przebywało w Ukrainie, a ich matki lub starsze rodzeństwo byli często bardzo zajęci pracą; jak ujął to M. (chłopiec z Ukrainy, 10 lat): „Tutaj trzeba bawić się samemu. Jest trudniej, kiedy mój tata jest w Ukrainie. A tutaj... moja mama pracuje 12 godzin dziennie. Przeważnie jestem w domu z bratem lub sam”.

Niektórzy uczestnicy otwarcie przyznawali, że czują się samotni, jak powiedziała Y. (dziewczynka z Ukrainy, 12 lat): „Istnieję jak kot - sama”, podczas gdy inni projektowali samotność na postaci fikcyjne: „Cóż, ponieważ on [postać fikcyjna] popadł w depresję. Ponieważ był sam. Nie miał z nikim kontaktu, więc był bardzo smutny sam ze sobą. I wpadł w depresję”. (K, chłopiec z Ukrainy, 17 lat)

MECHANIZMY PRZYSTOSOWAWCZE

W oparciu o doświadczenia i uczucia, którymi dzielili się uczestnicy badania z Ukrainy, było jasne, że mieli oni wiele do przepracowania, kiedy opisywali, że musieli radzić sobie z obawami zarówno o siebie, jak i o innych. Mówili, że odczuwali stres i tęsknotę za miejscem gdzie był ich dom, a najbardziej powszechnym uczuciem opisywanym przez nich była samotność. Kilko dzieci mówiło o pełnym stłumieniu swoich emocji, jakby były one „zamrożone”, i twierdziło, że w wyniku tego czuły się skonsternowane. Dla niektórych, poddanie się apatii i zaprzestanie „starania się” wydawało się być mechanizmem reakcji wywołanym przez ich okoliczności życiowe.

„Tak naprawdę nic tu nie robię”. (M, chłopiec z Ukrainy, 10 lat).

S: „Najlepszą rzeczą do robienia w Polsce jest spanie. Ja ciągle śpię”.

A: „I jedzenie”.

S: „Zawsze myślę, [że] w przyszłości wrócę do domu, na 100%. [Przecież] wrócę latem, więc po co mam tu cokolwiek robić? Po co mam cokolwiek zaczynać, po co mi w ogóle ten język polski, po co w ogóle się go uczyć. Skoro i tak wrócę do domu. Ale rozumiem, że mogę nie wrócić. I może zostanę tutaj. I będę spała całymi dniami”.

(S, dziewczyna, 16 lat; A, dziewczyna, 16 lat; obie z Ukrainy).

Taki zanik woli wykazywali tylko niektórzy uczestnicy. Większość z nich stwierdziła, że ich czas wypełniaty liczne zajęcia i próbowali znaleźć pozytywne mechanizmy radzenia sobie z ich problemami.

Kilko dzieci powiedziało, że uprawiało sport i było to uważane za coś przyjemnego. Podczas grup fokusowych uczestnicy wspominali o grze w piłkę nożną, siatkówkę i koszykówkę, a także o jeździe na tyżwach, zajęciach karate, jeździe na rowerze, akrobatyce i zajęciach tanecznych.¹² Jednakże kwestie finansowe były często wymieniane jako bariera w uprawianiu sportu, zwłaszcza na poziomie zaawansowanym, w co kilku uczestników zaangażowanych było w Ukrainie.

Niektóre dzieci z Ukrainy, zwłaszcza młodsze, opowiadały o uczestnictwie w zajęciach w ośrodkach społecznych, w których odbywały się konsultacje. Szczególnie podobały im się praktyczne warsztaty związane ze sztuką i rękodzielstwem, zwiedzanie miasta, odwiedzanie muzeów i granie w gry planszowe. Jeden z uczestników dołączył do klubu książki, a kilku powiedziało, że lubi chodzić do kina.

Kilku uczestników stwierdziło, że przyroda odgrywa dla nich ważną rolę w radzeniu sobie ze stresem, ponieważ oferuje ona spokój i ciszę, które są niezbędne do relaksu; jak ujął to M. (niebinarie dziecko z Ukrainy, 15 lat): „Obecność pól, lasów, gdzie można uciec i usiąść, robić co się chce, myśleć o czym się chce, nic nie hałasuje, o, jak ten autobus”.

Ponadto, zwierzęta domowe były również uważane za kluczowe źródło ulgi

w stresie. Ci, którzy do Polski zabrali swoje psy i koty, byli szczęśliwi, że mogą je głaskać, opiekować się nimi i trzymać je w domu dzięki dobrej woli właścicieli ich mieszkań lub domów. Dyskusje w grupach fokusowych z dziećmi w wieku od 8 do 13 lat szczególnie ujawniły znaczenie zwierząt domowych, ponieważ według słów dzieci „**dają one radość**” (Y, dziewczynka z Ukrainy, 11 lat); „**są takie miękkie i ciepłe, łagodzą stres**” (L, dziewczynka z Ukrainy, 11 lat); i „są jak antydepresanty” (A, dziewczynka z Ukrainy, 9 lat). Zwierzęta domowe sprawiają również, że dzieci czują się mniej samotne: „**Kiedy wracam ze szkoły, moja mama jest jeszcze w pracy, ale pies jest ze mną**.” (D, dziewczynka z Ukrainy, 9 lat).

Kilkoro dzieci zgłosiło również, że znalazło nowe możliwości w polskim mieście, do którego przyjechały, co można uznać za pozytywne mechanizmy radzenia sobie. Na przykład kilku uczestników zaangażowało się w wolontariat, czego wcześniej nie robili. Dla niektórych uczestników, przeprowadzka do Polski oznaczała „**możliwość zobaczenia drugiej strony siebie**” (K, dziewczynka z Ukrainy, 17 lat) lub „**rozpoczęcia od zera (...) i zbudowania czegoś własnego tutaj w Polsce**” (D, dziewczynka z Ukrainy, 15 lat). Dla kilku uczestników sytuacja kryzysowa pozwoliła im stworzyć nowe relacje i „**wybrać dla siebie, z kim będziesz się dobrze czuć**” (P, dziewczynka z Ukrainy, 17 lat).

Ogólnie rzecz biorąc, uczestnicy opisali szereg mechanizmów przystosowawczych, które pomogły im sprostać wyzwaniom, z jakimi się zetknęli. Niektórzy odpowiadali apatią, snaniem i jedzeniem lub tłumieniem emocji. Wielu jednak stwierdziło, że stosują pozytywne mechanizmy radzenia sobie, takie jak uprawianie sportu, udział w zajęciach grupowych, spędzanie czasu na łonie natury i przytulanie zwierząt domowych, a także próby spojrzenia na swoje nowe życie z nowej, pozytywnej perspektywy.¹⁴

Pic. 7: „**To jest mój pies. Lubię go trenować. Lubię z nim spacerować**.” (Mriia, 17 lat, chłopiec z Ukrainy).

Pic. 6: „**[Koty] pomagają rodzinie sobie ze stresem. Wspaniale jest mieć ich przy sobie, są jak członkowie rodziny. Ale w Polsce ciężko z nimi żyć. Przyjechalismy długo nie mogliśmy znaleźć mieszkania z tym kotem [...] A potem znaleźliśmy je ze względu na kota. Bo gospodyni lubi rude koty. I faktycznie wynajęła nam mieszkanie.**” (R, 15 lat, dziewczynka z Ukrainy).

Pic. 9: „**To jest mój chomik. Nie udało mi się zrobić mu zdjęcia, ale to chomik. Oto jego klatka, koło, chomik, rurka i zjeżdżalnia. I jest jedzenie. Marchew i kapusta**” (Lev, 8 lat, chłopiec z Ukrainy).

Pic. 8: „**To jest zdjęcie mojej nici i igieł, ponieważ bardzo lubię szyć. W sobotę jadę do warsztatu, gdzie robią lalki z nici**” (Zaichonok, 9 lat, dziewczynka z Ukrainy).

14) Spędzanie czasu na łonie natury wymieniane było tylko w dyskusjach grup fokusowych ze starszymi dziećmi (w wieku 14-17 lat), podczas gdy młodsi dzieci (w wieku 8-13 lat) częściej podkreślały przywiązanie do swoich zwierząt domowych (o czym również wspominali starsi uczestnicy).

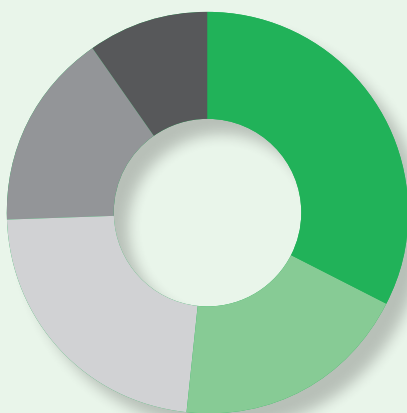
RAMKA A: Postawy wobec zdrowia psychicznego i wsparcia psychospołecznego

Nieco ponad połowa uczestników badania z Ukrainy stwierdziła, że chciałaby porozmawiać z „jakimś specjalistą” na temat swojego zdrowia psychicznego, chociaż odnotowano tu różnicę pomiędzy grupami wiekowymi (46,3% dzieci w wieku od 14 do 17 lat, w porównaniu do 57,1% dzieci w wieku od 8 do 13 lat). Niektóre dzieci twierdziły, że miały dostęp do wsparcia psychospołecznego, ale usługi te były doceniane tylko wtedy, gdy były dostępne w języku ukraińskim. Według uczestników, głównym powodem uczęszczania na sesje psychologiczne było radzenie sobie z dystresem i problemami behawioralnymi. Większość stwierdziła, że doświadczała wysokiego poziomu stresu w domu, co czasami prowadziło do kłótni i skłaniało ich do refleksji nad potrzebą wspierania i dążenia do pozytywnej komunikacji.

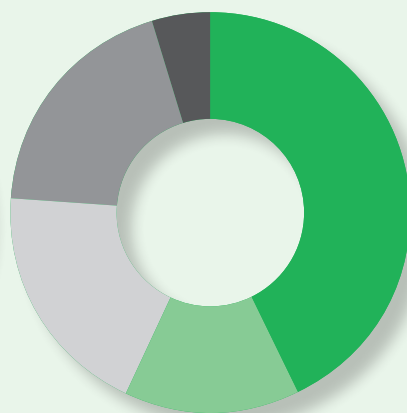
„CHCIAŁBYM/CHCIAŁABYM POROZMAWIAĆ Z JAKIMŚ SPECJALISTĄ O MOICH UCZUCIACH PRZYNAJMNIEJ RAZ W TYGODNIU”

GRUPA WIEKOWA 8 DO 17 LAT

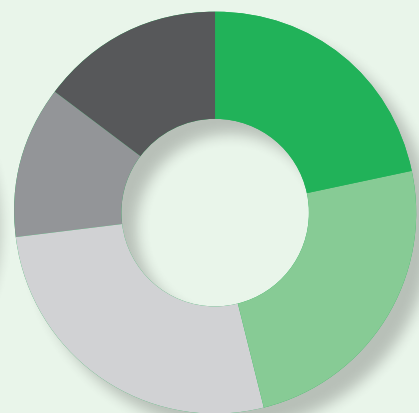
● 32.5% Całkowicie się zgadzam
 ● 19.3% Raczej się zgadzam
 ● 22.9% Nie jestem pewien/pewna
 ● 15.7% Raczej się nie zgadzam
 ● 9.6% Całkowicie się nie zgadzam

GRUPA WIEKOWA 8 DO 13 LAT

● 42.8% Całkowicie się zgadzam
 ● 14.3% Raczej się zgadzam
 ● 19.1% Nie jestem pewien/pewna
 ● 19.1% Raczej się nie zgadzam
 ● 4.7% Całkowicie się nie zgadzam

GRUPA WIEKOWA 14 DO 17 LAT

● 21.9% Całkowicie się zgadzam
 ● 24.4% Raczej się zgadzam
 ● 26.8% Nie jestem pewien/pewna
 ● 12.2% Raczej się nie zgadzam
 ● 14.7% Całkowicie się nie zgadzam

Uczestnicy wykazali mieszane reakcje wobec idei wsparcia psychospołecznego. Poproszeni o skomentowanie zdania „Chciałbym/chciałabym porozmawiać z jakimś specjalistą o moich uczuciach przynajmniej raz w tygodniu”, około połowa uczestników badania z Ukrainy (51,8%) zgodziła się całkowicie lub w pewnym stopniu. Jedna czwarta uczestników (25,3%) podała odpowiedź „nie zgadzam się”, podczas gdy podobna liczba (22,9%) nie była pewna.¹⁵ Poniższa wymiana pokazuje różne opinie w ramach tej samej dyskusji w grupie fokusowej:

T: „**Moje problemy są moimi problemami, dlaczego miałbym komuś o nich mówić?**”.

O: „**Tłumienie w sobie problemów nie jest zbyt fajne. W rozmowie o nich nie ma nic złego**”.

N: „**Jeśli nagromadzi się wiele problemów, może to później stać się jednym wielkim problemem**”.

T: „**Naprawdę nienawidzę psychologów. Nie rozumiem, dlaczego w ogóle miałbym ich potrzebować, a moja mama wysyła mnie i mówi: ‘potrzebujesz tego’**”.

C: „**Pomagają ci rozwiązywać problemy, twój stan psychiczny**”.

A: „**Jak najlepszy przyjaciel. To nie jest tak, jak z mamą, [przed którą] trzeba ukrywać pewne fakty. Z psychologiem nie musisz tego robić**”.

(T, chłopiec, 14 lat; A, chłopiec, 17 lat; N, chłopiec, 17 lat; wszyscy z Ukrainy)

Wielu uczestników informowało, że otrzymało wsparcie psychospołeczne w szkole, ośrodkach społecznych lub placówkach medycznych¹⁶, a ich opinie na temat specjalistów, z którymi się spotkali, były na ogół pozytywne. Kilku uczestników narzekało na koszty i czas oczekiwania: „**Tak [jest psycholog], ale bardzo długo trzeba czekać na wizytę. Trzeba czekać w kolejce**”.

(M, chłopiec z Ukrainy, 14 lat). Wszyscy uczestnicy, którzy odbyli sesje psychologiczne, powiedzieli, że wybrali specjalistów ukraińskojęzycznych; a nawet te dzieci, które wcześniej nie korzystały z takich usług, wyjaśniły, że wolałyby psychologa z Ukrainy:

D: „**Naprawdę chcę iść do ukraińskiego [psychologa]... głównie ze względu na język**”.

O: „**No cóż, [można preferować] ukraińskiego [psychologa], być może dlatego, że ktoś ma problemy związane z Ukrainą. Może ktoś jest obrażany [dlatego, że jest Ukraińcem]. Albo jest zaniepokojony i martwi się o Ukrainę. Cóż, [o takich rzeczach] chyba można porozmawiać z Ukraińcem, lecz nie z polskim [psychologiem]**”.

(D, dziewczynka, 13 lat; O, dziewczynka, 11 lat; obie z Ukrainy)

Według uczestników badania, kluczowe znaczenie ma rozmowa z osobą, która ich zdaniem może podzielać ich doświadczenia, postawy kulturowe, a także polityczne, jak wyjaśnił N. (chłopiec z Ukrainy, 14 lat): „**Mieliśmy coś na wzór [psychologa szkolnego] na początku roku; mieliśmy też psychologa dla Ukraińców, ale pomyśleli o zaproszeniu osoby z [nazwa kraju innego niż Ukraina], która mówi tylko po rosyjsku. Jak rozumiesz, chociaż mamy więcej osób w szkole, które pochodzą ze wschodu [Ukrainy], a nie z zachodu,¹⁷ wszyscy byli temu przeciwni, ponieważ, no zastanów się nad tym, jakaś Rosjanka z [nazwa kraju innego niż Ukraina] powie nam, że wszystko jest w porządku... no cóż...**”.

Jako alternatywę dla rozmowy z psychologiem, S. (chłopiec z Ukrainy, 17 lat) zasugerował, że wolał korzystać z infolinii pomocowych, ponieważ gwarantują one anonimowość i są bezpłatne: „**Myślę, że lepiej zamiast psychologów, [którzy] oczywiście mogą być [rozwiązaniem], ale fajną opcją są infolinie. Przede wszystkim taka linia pomocowa jest anonimowa, jeśli ktoś się boi. Są tacy ludzie [którzy są nieśmiali], oni mogą zadzwonić [...] Są takie infolinie. Widziałem ogłoszenia dla Ukraińców. Dla dorosłych, dla dzieci, [z dostępem do] różnych specjalistów. Bezpłatnie**”.

Z konsultacji wynikało, że większość uczestników rozumiała rozmowę ze specjalistą jako sposób na otrzymanie wsparcia w trudnych sytuacjach lub,

15) Z punktu widzenia metodologii, ankieta opracowana została jako punkt wyjścia do dalszych rozmów z uczestnikami, a zatem pteć uczestników nie była odnotowywana wraz z danymi. Jednak dane zebrane z 7 dyskusji w grupach fokusowych z podziałem na pteć (łącznie 31 uczestników) pokazują, że 73% dziewcząt zgadza się z tym stwierdzeniem (7% nie jest pewnych), podczas gdy tylko 31,2% chłopców zgadza się z tym stwierdzeniem (31% nie jest pewnych). Wskazuje to na potrzebę dalszych badań nad postawami wobec wsparcia psychospołecznego wśród ukraińskich dzieci - uchodźców zależnie od płci.

16) W jednej z grup fokusowych (z udziałem dzieci w wieku 8-13 lat), uczestnicy wyjaśnili, że otrzymali wsparcie w zakresie zdrowia psychicznego i wsparcia psychospołecznego, ponieważ ich matki zachęcały ich do tego i/lub naciskały, by skorzystali z takiej pomocy.

17) Przed wojną, większość mieszkańców wschodnich regionów Ukrainy graniczących z Rosją mówiła po rosyjsku, podczas gdy w zachodnich regionach Ukrainy dominującym językiem był ukraiński. Od początku konfliktu zmiana języka z rosyjskiego na ukraiński stała się deklaracją polityczną.

szczególnie według młodszych dzieci w grupach fokusowych, na poprawienie zachowania postrzeganego jako negatywne. V. (chłopiec z Ukrainy, 9 lat) powiedział, że rozmawiał z psychologiem, ale nie miał pozytywnego zdania na ten temat:

V: „Mogę powiedzieć własnymi słowami o psychologu. Zasadniczo sprawa, że moje zachowanie jest normalne”.

Moderator: „W jaki sposób: ‘normalne’?”.

V: „Normalne. To znaczy, odpowiednie. No wiesz, jak u wszystkich zdrowych ludzi”.

Moderator: „Czy kiedykolwiek byłeś u psychologa?”.

V: „Tak, oczywiście, że tak. Mogą oni skorygować twoje zachowanie pod pewnymi konkretnymi względami”.

Moderator: „I podobało ci się?”

V: „Szczere mówiąc, psycholog jest moim najmniej ulubionym lekarzem, ponieważ nie lubię, gdy ludzie poprawiają moje zwyczaje.”

Moderator: „Dlaczego?”

V: „Powiedziałem ci. Ponieważ lubię być sobą. Nie chcę być jak inni ludzie. Czuję się dobrze taki, jaki jestem”.

Oprócz stresu związanego z wojną i wysiedleniem, uczestnicy badania szczególnie podkreślali, że rozwinęli lub wzmocnili swoje umiejętności radzenia sobie ze stresującymi sytuacjami w domu. Wielu z nich powiedziało, że doświadczali frustrującego środowiska, co czasami prowadziło do kłótni między nimi a ich matkami. Wyrazem tego był fakt, że O. (dziewczynka z Ukrainy, 11 lat) wyjaśniła, że idzie na swoją pierwszą sesję z psychologiem, „aby pomóc” swojej matce. Opisując sytuację w domu i dynamikę między nią a matką, powiedziała: „Jestem bardzo zestresowana, bo mama mnie beszta, bo jest zmęczona. Beszta mnie i jest bardzo zmęczona. Dlatego umówiłam się na wizytę u psychologa [...] Chcę jej pomóc, chodząc do psychologa. Żeby się trochę uspokoiła [...] Ukraińcy nie wierzą w psychologów. Matki rozwiązują [problemy swoich dzieci] krzycząc [na nie]. Tak same zostały wychowane i tak wychowują swoje dzieci. Krzycząc. Tak to robią. Może [psychoterapia] jest możliwa w niektórych krajach, na przykład w Anglii. Ale jak miałyby być możliwa w Ukrainie? Nie rozwiązujemy [problemów] w ten sposób”.

Podsumowując, konsultacje wykazały, że prawie wszyscy uczestnicy z Ukrainy czują się samotni, uważają, że nie „pasują” do polskiego społeczeństwa i czują, że ich środowisko domowe jest ciężkie do zniesienia z powodu trudnych okoliczności wynikających z wojny, kwestii finansowych i braku prywatności; niektórzy młodszy uczestnicy zgłaszali, że kłócili się ze swoimi opiekunami.

TEMAT 2: Kształcenie dzieci – uchodźców z Ukrainy w Polsce: wyzwania i szanse

„Różnice w edukacji, w systemie, to ma na nas wpływ.”

(A, dziewczynka z Ukrainy, 15 lat)

Rysunek 3: Główne tematy dotyczące kształcenia wyróżnione przez dzieci

PODSUMOWANIE

W odniesieniu do szkoły i nauki, dzieci z Ukrainy, które wzięły udział w tym badaniu, stykają się z różnymi formami edukacji. Niektóre uczęszczają do polskiej szkoły stacjonarnej, inne do ukraińskiej szkoły w trybie zdalnym, a prawie połowa uczęszcza zarówno do szkoły polskiej, jak i do ukraińskiej szkoły w trybie online.

Pomimo wyzwań związanych z funkcjonowaniem w nowym systemie oświaty, większość uczestników stwierdziła, że docenia naukę w polskim systemie edukacji, ponieważ ogólnie uważają, że nauczyciele są pomocni. Chwalą oni również wsparcie zapewniane przez ukraińskich asystentów międzykulturowych, którzy obecni są w niektórych szkołach.

Z drugiej strony, nauka w ukraińskiej szkole w trybie online uznawana jest za bardzo męczącą ze względu na ilość czasu spędzanego przed ekranem komputera, lecz przede wszystkim dlatego, że według uczestników zajęcia nie były dobrze zorganizowane. Uczestnicy stwierdzili jednak, że doceniają możliwość uczęszczania do ośrodków zlokalizowanych w jednym z polskich miast, skąd mogą brać udział w lekcjach online, spotykać się z rówieśnikami i uzyskać dostęp do bezpośredniego wsparcia ze strony ukraińskich nauczycieli.

Wyzwania, przed którymi stoją dzieci uczęszczające do ukraińskich szkół online i starające się pogodzić wymagania dwóch systemów kształcenia, spowodowały, że skupiły się one na polskich szkołach. Wyjątkiem są najstarsi uczniowie z Ukrainy (w wieku 16-17 lat), dla których jest to ostatni rok ukraińskiej edukacji. Dzieci te stwierdziły, że nie widzą sensu w dołączaniu do polskiego systemu kształcenia, zwłaszcza że zwykle wymaga on dłuższej nauki - dwóch, a czasem trzech lat więcej w porównaniu z systemem ukraińskim.

Pic. 10: "Właściwie to dzisiaj podeszłam do niej [nauczycielki] i ona przyszła, żeby zrobić zdjęcie." (S, 17 lat, dziewczynka z Ukrainy).

18) Więcej informacji na temat wyzwań stojących przed uczestnikami w relacjach z polskimi rówieśnikami i nauczycielami można znaleźć w Temacie 3 na stronie 32.

19) Ukraiński i polski system edukacji różnią się od siebie. W Polsce dziecko spędza w systemie szkolnym zwykle 12-13 lat, aż do ukończenia szkoły średniej. Natomiast w Ukrainie, szkoła podstawowa i średnia trwają 11 lat. Ponadto, ponieważ dzieci z Ukrainy, które przyjeżdżają do Polski, nie znają języka polskiego, często umieszczane są albo w "zerówce" (dla 6-7-latków), albo "w klasie przygotowawczej" (dla 14-15-latków). W innych przypadkach są proszeni o rozpoczęcie nauki o jedną klasę niżej niż w swojej ukraińskiej szkole z powodu bariery językowej. Dlatego też wielu ukraińskich uczniów uczęszczających do polskiej szkoły znalazło się w niższej klasie w porównaniu do ich poprzedniej klasy w szkole w Ukrainie. Z obu tych powodów ukraińskie dzieci, w zależności od ich poziomu znajomości języka polskiego i wieku, po przeniesieniu się do szkoły polskiej mogą być zobowiązane do kontynuacji nauki przez rok, dwa, a nawet trzy lata dłużej.

UZNAWIE DLA POLSKICH SZKOŁ

Uczęszczanie do polskiej szkoły było wyzwaniem dla wielu uczestników badania przybyłych z Ukrainy, zwłaszcza bezpośrednio po przeprowadzce do Polski, ponieważ musieli oni dostosować się do zupełnie nowego systemu oświaty. Znajduje to odzwierciedlenie w następującej wymianie zdań podczas grupy fokusowej:

Moderator: „**Samuel i Margaret [postacie fikcyjne] przybyli do [miasta, w którym odbyła się dyskusja grupy fokusowej]. Co tutaj robią?**”

K: „**Chodzą do szkoły**”.

S: „**Polskiej szkoły**”.

Moderator: „**I jak im się podoba**”.

E: „**Jest trudno**”.

O: „**Program jest inny. Język jest inny. I ludzie i ich światopogląd jest inny**”.

(K, dziewczynka, 15 lat; S, dziewczynka, 15 lat; E, dziewczynka, 15 lat; A, dziewczynka, 15 lat; wszystkie z Ukrainy)

Niektórzy z uczestników badania wyjaśnili, że początkowo musieli dostosować się do innej organizacji szkoły i nowego systemu oceniania, a także zintegrować się z nowym środowiskiem społecznym.¹⁸ Ogólnie było to dość trudne. Kilku z nich ubolewało również nad koniecznością nauki w niższej klasie¹⁹, jak ukazuje poniższa wymiana zdań:

Moderator: „**Co o tym sądzisz [o fakcie, że znaleźli się w niższej klasie w porównaniu z ukraińskim systemem kształcenia]?**”

D: „**To marnotrawstwo, ponieważ oni [pracownicy szkoły] nie rozumieją, co już umiemy**”.

M: „**Jesteśmy gotowi przejść [do następnej klasy]. Ale oni myślą, że sobie nie poradzimy**”.

(D, chłopiec, 12 lat; M, chłopiec, 12 lat; obaj z Ukrainy)

Jednak jeśli chodzi o wyniki w nauce, dla większości uczestników z Ukrainy głównym wyzwaniem była konieczność nauki w nowym języku. Wielu uczestników, którzy uczęszczali do polskich szkół, stwierdziło, że ich oceny pogorszyły się w porównaniu do okresu, gdy mieszkali w Ukrainie. Oceny tych, którzy uczęszczali również do ukraińskiej szkoły online, rzadko były tak dobre. Fakt, że nie rozumieli wszystkiego tak jak wcześniej i nie potrafili wyrazić się w najbardziej skuteczny sposób, był dla niektórych dzieci i nastolatków bardzo frustrujący. Na przykład w poniższym fragmencie jednej z dyskusji w grupie fokusowej, młodszy nastolatek rozmawiał o wymyślonej postaci, Zinie, która nie mogła odnieść sukcesu w nauce w polskiej szkole:

S: „**Może on [nauczyciel] nie chce, żeby ona [Zina] miała normalne oceny, bo jest z Ukrainy**”.

V: „**Ponieważ on nie lubi Ukrainy, i to wszystko**”.

A: „**Albo dlatego, że nie zna ona dobrze polskiego i nie potrafi poprawnie napisać zdania, a nauczyciel tego nie rozumie i daje jej złą ocenę**”.

(S, dziewczynka, 12 lat; V, dziewczynka, 10 lat; A, dziewczynka, 13 lat; wszystkie z Ukrainy)

Pomimo trudności, o których uczestnicy mówili w związku z nauką w języku polskim, większość z nich stwierdziła, że sytuacja uległa znacznej poprawie po przyjeździe do Polski. Uczestnicy badania, którzy uczyli się w polskiej szkole, mieli więcej interakcji z polskimi rówieśnikami w porównaniu z tymi, którzy uczęszczali wyłącznie do ukraińskiej szkoły w trybie zdalnym. I to właśnie możliwość poznania nowych ludzi i poprawy znajomości języka polskiego chwalebne były najbardziej w czasie konsultacji. L. (dziewczynka z Ukrainy, 11 lat) powiedziała: „**Podoba mi się [w polskiej szkole] to, że poznałam przyjaciół i mogłam poprawiać moją znajomość języka polskiego**”.

Jeżeli chodzi o polski system szkolnictwa, uczestnicy wyrażali ogólne uznanie dla personelu szkolnego, zwłaszcza nauczycieli, którzy odgrywali ważną rolę w narracjach uczestników. Poproszeni o sfotografowanie osoby dorosłej,

która pomogła im rozwiązać ich problemy, często fotografowali nauczyciela.²⁰ Niektórzy uczestnicy zauważyli, że wielu polskich nauczycieli okazywało im wsparcie (np. pozwalając im korzystać z telefonów komórkowych, co jest ogólnie zabronione w polskich szkołach): „**Moi koledzy i koleżanki z klasy dobrze nas tu traktowali i wspierali. Wszyscy nauczyciele również się do nas dostosowali. Zawsze korzystaliśmy z pomocy tłumaczy. Na początku roku mówili po prostu: "Nie rozumiesz czegoś? Spójrz tutaj na tablicę, mówią, nie rozumiesz? Przetłumacz, wykonaj zadanie, pisz z pomocą tłumacza".** (S, dziewczynka z Ukrainy, 16 lat).

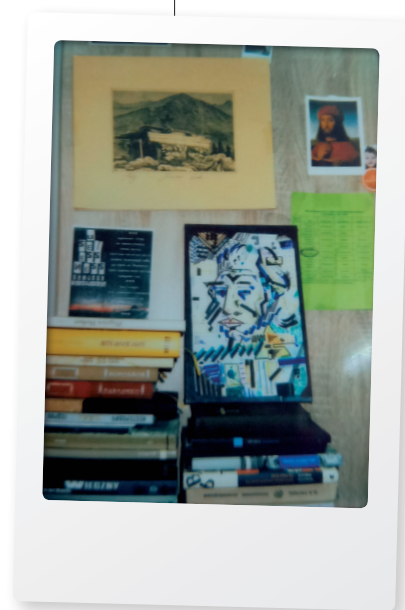
Kilku uczestników było szczególnie entuzjastycznie nastawionych do niektórych polskich nauczycieli, którzy wykraczali poza formalną komunikację w klasie i na przykład udzielali im cennych porad niezwiązanych z nauczaniem przez nich przedmiotem. Poniżej znajduje się pozytywny opis nauczycielki biologii w polskiej szkole przedstawiony przez S. (dziewczynkę z Ukrainy, 17 lat):

„**Mogłabym opowiedzieć o mojej nauczycielce [przedmiotu] w liceum [...] Ona bardzo chętnie komunikuje się z młodymi ludźmi, nadaje na tych samych falach. Ale jednocześnie potrafi przekazać niezwykle dobre rady. Jest bardzo wyjątkową osobą. Raczej nie spotkałam wcześniej nikogo takiego jak ona. Może mi pomóc z różnymi problemami. Ale ja po prostu nie chcę obciążać ludzi swoimi problemami. Ale zasadniczo, na przykład, jeśli chodzi o zrozumienie [moich opcji] w przyszłości, ona również mogłaby pomóc. Często pyta mnie, czy już zdecydowałam, gdzie będę studiować. Zasugerowała, że mogłaby poszukać uniwersytetu gdzieś w Polsce. Ciągłe mnie pyta, czy już złożyłam podanie i tak dalej”.**

Dla uczniów z Ukrainy, polscy nauczyciele mogli być źródłem pociechy i wsparcia. Pod tym względem można powiedzieć, że kilku polskich nauczycieli dobrze radziło sobie z barierą językową, a także z innymi komplikacjami, których mogły doświadczyć dzieci i młodzież z Ukrainy. Wielu uczestników mówiło, że nauczyciele nie byli szczególnie wymagający w stosunku do uczniów z Ukrainy, do tego stopnia, że dla Y. (dziewczynka z Ukrainy, 12 lat) polska szkoła była „**o wiele łatwiejsza**” oraz że „**właściwie nie ma żadnej pracy domowej**” - czasami nawet ją to denerwowało, „**bo wszystko wydaje się łatwe**”.

Ponadto, szkoły, do których uczęszczali uczestnicy badania, zatrudniały asystentów międzykulturowych, których rolą było zapewnienie uczniom z Ukrainy pomocy w procesie nauki. W większości przypadków funkcję tę pełniła osoba dorosła z Ukrainy, która przybyła do Polski przed wybuchem wojny na pełną skalę. Wydaje się, iż osoba ta okazywała się bardzo przydatna w łagodzeniu potencjalnych konfliktów z nauczycielami: „**Tak, mam też tłumaczkę [asystentkę międzykulturową] i ona mówi, że w przeciwieństwie [do tego, co mówią polscy nauczyciele], wszystko jest w porządku, jak do tej pory nauczyłam się go [języka polskiego] dobrze i to normalne na razie [mówić] po polsku [w sposób niedoskonały] [...] mówi, że żadne oceny nie są jeszcze wymagane, nikt nie wymaga ode mnie ocen z nauki. Pewnie dlatego, że nie znam jeszcze dobrze polskiego”.** (S, dziewczynka z Ukrainy, 12 lat).

Dla innej uczestniczki ważne było to, że asystentka międzykulturowa dzieliła z nią podobne doświadczenia: „**Tak. Ona wszystko rozumie. Ona już przez to przeszła**” (A, dziewczynka z Ukrainy, 13 lat). Żaden z uczestników badania nie wyraził negatywnej opinii na temat asystentów międzykulturowych, a młodsi uczestnicy darzyli ich nawet większą sympatią niż starsi nastolatki. O. (chłopiec z Ukrainy, lat 9) powiedział: „**Ona [asystentka międzykulturowa] pomogłaby im [postaciom fikcyjnym] nauczyć się polskiego, ponieważ bardzo dobrze mówi po polsku. I zawsze jest taka miła. Zawsze, gdy ktoś przychodzi, tak jak wtedy, gdy podszedłem zrobić zdjęcie, przytuliła mnie [...] Pomogła mi, gdy przyjechałem do Polski, a potem poszedłem do polskiej szkoły, pomogła mi uczyć się polskiego. Zawsze wszystkim pomaga”.**

Pic. 11: „[Ulotka] po prostu unosi się w mojej głowie, patrzę na nią i czuję się zainspirowany.” (Werter, 14 lat, chłopiec z Ukrainy).

20) Jeśli chodzi o ogólne uznanie dla polskich nauczycieli, kilku uczestników zgłosiło podczas konsultacji przypadki dyskryminacji lub braku wrażliwości. Więcej informacji na ten temat znajduje się w Temacie 3 na stronie 32.

Pic. 12: „Nie lubię nauki zdalnej! Oto zdjęcie mnie – masa papierów, laptop, ogromne obciążenie w jedenastej klasie.. Po prostu leżysz i umierasz.” (SH, 17 lat, chłopiec z Ukrainy).

PORUSZANIE SIĘ MIĘDZY DWOMA SYSTEMAMI KSZTAŁCENIA

Prawie połowa uczestników badania z Ukrainy zapisanych została zarówno do polskiego, jak i ukraińskiego systemu edukacji.²¹ Codziennie uczęszczali do polskiej szkoły, a po powrocie do domu logowali się do szkoły ukraińskiej, aby wziąć udział w przynajmniej jednej lub dwóch lekcjach w trybie online. Uczęszczanie do dwóch szkół nie pozwalało im na sprawną organizację czasu, aby uniknąć zaległości w nauce:

„Ponieważ mój plan zajęć jest pełny. Poniedziałek. Pięć lekcji, kilka przerw, a potem mam basen. I gimnastykę. We wtorek mam siedem lekcji, no, jakieś 2 godziny czy coś około tego, a potem mam karate. W środę mam lekcje do 13:25, potem angielski o 13:45. Czwartek... moje lekcje kończą się o 14:30, wtedy mam przerwę i potem karate. W piątek kończę lekcje o 12:25, a potem o 13:45 mam angielski. A w sobotę mam kolejne zajęcia o 11:00”. (I, chłopiec z Ukrainy, 10 lat)

Wszyscy uczestnicy, którzy uczęszczali zarówno do polskiej, jak i ukraińskiej szkoły, stwierdzali jasno, jak czuli się w tej sytuacji: twierdzili, że byli zmęczeni, zajęci przez cały tydzień, niemalże nie mając czasu wolnego, i zdezorientowani co do możliwych wyników swojej nauki. W konsekwencji mówili, że polska szkoła stała się ich priorytetem, podczas gdy praca domowa zadawana w ukraińskiej szkole online postrzegana była jako drugorzędna. Dotyczyło to zwłaszcza młodszych dzieci.

Jednak wśród starszych uczestników, reakcje i opinie były bardziej zróżnicowane. Dążąc do osiągnięcia dobrych wyników w obu systemach szkolnych, wydawali się oni znacznie bardziej zestresowani niż ich młodszy rówieśnicy, jak pokazują słowa N. (chłopiec z Ukrainy, 14 lat): „Zbliżają się trzy dni egzaminów [w polskiej szkole]. A ja nie miałem czasu się do nich przygotować... czy też..., miałem czas, żeby się do nich przygotować, ale nie miałem czasu na lekcje ukraińskiego, a więc teraz muszę nadrobić zaległości w trzy dni, to wszystko. Musiałem pracować przez miesiąc, a to bardzo trudne”.

W przypadku kilku starszych uczestników, na decyzję o uczęszczaniu do obu szkół często wpływali ich rodzice; chcąc zabezpieczyć się na przyszłość, nalegali, aby ich dzieci uczyły się w dwóch szkołach, nawet jeśli one same tego nie chciały. Poniższa rozmowa dobitnie ilustruje tę kwestię:

S: „Moja decyzja była taka, że chciałam zostać w ukraińskiej szkole, lecz moja mama powiedziała nie, pójdiesz do polskiej szkoły uczyć się języka. Nie wiem, jak to miało działać ze względu na moje obciążenie pracą, ponieważ jestem w ostatniej klasie szkoły w Ukrainie, a w Polsce muszę chodzić do szkoły jeszcze przez trzy lata. Dlatego uważałam, że lepiej będzie zostać w ukraińskiej szkole”.

Y: „Ja też uważałam, że nie ma sensu chodzić do [polskiej szkoły]... Długo zastanawialiśmy się, czy iść do polskiej szkoły, czy nie. Teraz kończę 11 klasę [ostatni rok nauki w ukraińskiej szkole], więc te trzy [dodatkowe] lata [w polskiej szkole] są na nic. Po prostu niczemu nie służą”.

(S, dziewczynka, 17 lat; Y, dziewczynka, 17 lat; obie z Ukrainy)

Głównym powodem, dla którego niektórzy starsi uczestnicy badania nie chcieli zapisać się do polskiej szkoły - a było ich wielu - był fakt, że byli u progu ukończenia szkoły ukraińskiej, podczas gdy w polskim systemie kształcenia musieliby kontynuować naukę szkolną jeszcze dwa lata, zanim mogliby uzyskać świadectwo ukończenia nauki. Jak powiedziała S. (dziewczynka z Ukrainy, 17 lat): „Już niemal zakończyłam [naukę], byłam w ostatniej klasie [w ukraińskiej szkole]. Nie ma się nad czym zastanawiać, tylko ukończyć szkołę”.

Jednakże uczestnicy w wieku poniżej 16 lat zazwyczaj chętniej opowiadali się za skupieniem swych wysiłków na polskiej szkole. Inspiracją dla ich entuzjazmu był prestiż zachodniej edukacji, jak ujęła to D. (dziewczynka z Ukrainy, 13 lat): „Chcę [uczyć się w polskiej szkole], bo chcę mieć europejskie wykształcenie i już wiem, co chcę robić dalej”.

21) Łącznie 38 uczestników badania (15 dziewcząt i 23 chłopców) informowało, że uczyło się zarówno w polskim, jak i ukraińskim systemie szkolnym, w tym 21 uczestników w wieku 8-13 lat i 17 uczestników w wieku 14-17 lat.

Dla wielu uczestników badania wyzwaniem był wybór ścieżki dalszego kształcenia po ukończeniu szkoły. Większość przyszłych absolwentów przyznała, że konieczność wyjazdu z ich kraju zniweczyła wszelkie plany na przyszłość, które poczynili w Ukrainie, i nie mieli jasnego pojęcia, co robić dalej. Wielu z nich po prostu nie zdawało sobie sprawy z możliwości szkolnictwa wyższego w Polsce i Europie (w zakresie kosztów, stypendiów, wymagań językowych), a jedynymi źródłami wiedzy, o których wspominali, były informacje ustne od znajomych rodziców i Internet.

Posiadanie wiedzy o przyszłych możliwościach edukacyjnych może być rzeczywiście korzystna. Ambicja kontynuowania nauki w Polsce zmotywowała N. (chłopiec z Ukrainy, 14 lat) do osiągania dobrych wyników w polskiej szkole. Zrobił zdjęcie (Pic. 11) zielonej ulotki przypiętej do ściany i powiedział o niej: „**To jest liceum, do którego chcę się dostać, a jeden kierunek jest wyróżniony. To takie przypomnienie [celów, do których dążę]**”. Motywacja do dostania się do wybranego liceum sprawiła, iż zaczął on myśleć strategicznie o osiąganiu dobrych ocen w swojej obecnej szkole, mimo że musiał uczęszczać na lekcje religii katolickiej, z czego nie był zadowolony: „**Udział w lekcjach religii nie jest obowiązkowy. Lecz kiedy na nie chodzisz i dostajesz dobrą ocenę, liczy się to jako kilka innych zajęć i podnosi średnią ocen**”.

KRYTYKA UKRAIŃSKICH SZKÓŁ ONLINE

Prawie wszyscy uczestnicy, którzy uczęszczali do ukraińskiej szkoły w trybie online z domu, byli rozczarowani jakością swojej nauki, zwłaszcza gdy porównali ją z edukacją przed wojną. Tak naprawdę, uczestnicy korzystający z nauczania zdalnego mówili, że im się to nie podoba. Przyczyny tego były różne, ale podstawowym czynnikiem było to, że nauka w tym trybie była nieskuteczna i czasami zniechęcająca. A. (dziewczynka z Ukrainy, 15 lat) czuła, że „**nie rozumie już niektórych przedmiotów**”. Kiedyś była dobra z matematyki, ale kiedy przyjechała do Polski, to się zmieniło: „**Matematyka jest po prostu... Nie rozumiem matematyki na odległość**”. To samo dotyczyło biologii - mimo że A. potrzebowała jej na studiach w przyszłości i była nią „**szczerze zainteresowana**”, przyznała ona, że „**w szkole zdalnej się jej nie uczy, ponieważ nie ma ochoty**”.

Niektórzy uczestnicy skarżyli się, że nauczanie na odległość rzadko kiedy jest dobrze zorganizowane. Zamiast odpowiednich lekcji online, podczas których nauczyciel i uczniowie dołączają do wirtualnej klasy, „**muszą uczyć się wszystkiego z podręcznika lub z Internetu, albo z materiałów [przesłanych przez nauczyciela]**” (A., chłopiec z Ukrainy, 10 lat), przy niewielkiej interakcji. Nawet gdy lekcje w trybie online się odbywały, „**nikt nie włączał kamery, widziałeś tylko te kwadraty**” - powiedział S. (chłopiec z Ukrainy, 17 lat), podkreślając brak zaangażowania swoich kolegów z klasy.

Jednak według uczestników badania, jakość edukacji nie była jedynym czynnikiem, który odróżniał polską szkołę od ukraińskiej szkoły online. Drugim czynnikiem jest to, co A. (chłopiec z Ukrainy, 10 lat) określił jako pewne poczucie normalności: „**W polskiej szkole wszystko jest normalne. Idziesz do szkoły i wykonujesz zadaną pracę**”.

Poczucie niestabilności szczególnie martwiło starszych nastolatków, a kilku z nich przejawiało niepokój i duże zaangażowanie przygotowaniami do ukraińskiego egzaminu państwowego. Y. (dziewczynka z Ukrainy, 17 lat) powiedziała: „**Szkoła nas przytłacza, a nauczyciele zaczęli trochę panikować, co wywiera pewną presję**”. Obawiała się, że „**nie zda z ani jednego przedmiotu, co będzie katastrofą**”. Jej koleżanka S. (dziewczynka z Ukrainy, 17 lat), która była obecna podczas tej samej dyskusji, zilustrowała zmartwienie Y zdjęciem zrobionym w ramach zastosowania metody photovoice (patrz Pic. 12) i wyjaśniła: „**Jest mnóstwo papierów, laptop, a w 11 klasie jest po prostu ogromne obciążenie pracą**”.

Pic. 13: „**To jest flaga Polski i Ukrainy, kolejna, to flaga UE, chyba.**” (Fikus, 17 lat, dziewczynka z Ukrainy).

Ponadto, dzieci i młodzież z Ukrainy wskazywali na utrudniony dostęp do narzędzi cyfrowych jako przeszkodę w ich wysiłkach, by nadażyć z nauką w szkole online: „**Nie mam stabilnego Wi-Fi, muszę więc korzystać z Internetu mobilnego, który jest drogi**”. (O, dziewczynka z Ukrainy, 11 lat)

Dzieci opowiadały również, że wojna w Ukrainie powodowała czasami awarie sieci, zarówno dla nauczycieli, jak i uczniów mieszkających w Ukrainie. Często prowadziło to do odwoływania lub przekładania lekcji, jak wyjaśniła K. (dziewczynka z Ukrainy, 15 lat): „**Moi koledzy z klasy wyjechali za granicę, a tylko 25% z nich zostało w Ukrainie ... ponieważ nie ma tam [w Ukrainie] połączenia [internetowego]. Nie mają jak się uczyć. To znaczy, po prostu nie logowali się na lekcje. I w pewnym momencie, kiedy na lekcjach pojawiały się tylko dwie inne osoby i ja, oni [nauczyciele w ukraińskiej szkole online] odmówili ich prowadzenia**”.

Według relacji uczestników, ukraińskim nauczycielom trudno było znaleźć motywację do prowadzenia lekcji w wirtualnych klasach, w których pojawiały się tylko połowa uczniów, oraz przyzwyczaić się do metod nauczania na odległość. M. (chłopiec z Ukrainy, 14 lat) zauważył, że nauczyciele „**nie komunikują się ze sobą**” i „**mają bardzo różne poglądy**” na temat sposobów nauczania na odległość. Wyjaśnił on: „**Niektórzy nauczyciele chcą, na przykład, żeby wszystko było w Google Class, żeby tam [na tej platformie] były lekcje wideo i wszystko inne. A inni wręcz przeciwnie, chcą, aby wszystko było osobno. I to jest bardzo trudne, bo kiedy na przykład patrzysz na zegar i widzisz, że nadchodzi czas lekcji, logujesz się, a lekcji tam nie ma. I okazuje się, że nauczyciel wrzucił [link do] tej lekcji na czat, a potem cię nie wpuszczają, bo się spóźniłeś. Krótko mówiąc, to skomplikowane**”.

Jednocześnie, słaba jakość kształcenia na odległość przyniosła również korzyści w ich codziennym życiu, zwłaszcza tym, którzy jednocześnie uczęszczali do polskich szkół: „**To [fakt, że ukraiński system kształcenia zdalnego był słabo zorganizowany] pomogło mi, ponieważ zmniejszyło moje obciążenie nauką**”. Według uczestników, pomimo postrzeganego spadku jakości edukacji w trybie online, żadne oceny nie pogorszyły się, ponieważ „**Stało się to o wiele łatwiejsze, łatwiej było oszukiwać**”. (D, chłopiec z Ukrainy, 16 lat).

DWIE ALTERNATYWY DLA NAUKI W TRYBIE ZDALNYM Z DOMU

Niektórzy uczestnicy badania uczęszczali do ukraińskiej szkoły online, ale nie ze swoich domów. Łączyli się z lekcjami online z fizycznych sal lekcyjnych, które były udostępnione przez różne organizacje pozarządowe obecne w Polsce. Dzieci i młodzież z tej grupy wyjaśniły, że otrzymały laptopy i słuchawki, a także przestronną salę, dokąd codziennie chodzili, aby dołączyć do lekcji online prowadzonych przez ich szkoły w Ukrainie.

Uczestnicy ci, nawet jeśli podzielali negatywne opinie na temat ukraińskiego systemu edukacji zdalnej, bardzo doceniali możliwość bezpośrednich spotkań z innymi rówieśnikami z Ukrainy. M. (chłopiec z Ukrainy, 14 lat) powiedział: „**Fajnie jest uczyć się online, zwłaszcza w miejscach takich jak to, ponieważ jesteśmy razem w jednej klasie... i wszyscy pomagają sobie nawzajem, jak tylko mogą**”. Właśnie tego społecznego wymiaru edukacji bardzo brakowało uczestnikom, którzy uczęszczali do ukraińskiej szkoły online z domu. Oprócz możliwości nawiązania kontaktu z innymi rówieśnikami będącymi wokół nich, co stanowiło znaczącą różnicę, byli oni pozytywnie nastawieni do wychowawców w centrum, którzy wspierali ich w lekcjach zdalnych, do tego stopnia, że prawie zastępowali ich własnych nauczycieli.

Czworo uczestników badania uczęszczało osobiście do ukraińskiej szkoły w Polsce. Po eskalacji konfliktu w Ukrainie w lutym 2022 r., kilka polskich miast przekazało na potrzeby nauki szkolnej budynki, do których przeniesione zostały szkoły z miast ukraińskich położonych blisko linii frontu. Szkoły te realizują ukraiński program nauczania i funkcjonują niezależnie od polskiego

systemu kształcenia, z wyjątkiem wprowadzenia lekcji języka polskiego, które są obowiązkowe dla wszystkich uczniów z Ukrainy.

S. (dziewczynka z Ukrainy, 17 lat) uczyła się w takiej ukraińskiej szkole i wyjaśniła, że przez pierwsze kilka miesięcy, kiedy zdarzało jej się przebywać w towarzystwie Polaków, „**była słuchaczem i udawała, że wszystko rozumie**”. Wyjaśniła ona: „**Ludzie opowiadali mi różne historie, zapraszano mnie na różne imprezy**, wiesz, wystawy, a ja mówiłam: tak, super, super, super, rozumiem, tak, ale tak naprawdę nic nie rozumiałam”. Mimo, iż jej znajomość języka polskiego z czasem stawała się coraz lepsza, S. stwierdziła, że „jeszcze” nie nawiązała bliskich przyjaźni w Polsce, co może wynikać z faktu, że nie uczęszczała do polskiej szkoły.

Niemniej owych czterech uczestników badania, którzy uczęszczali do ukraińskiej szkoły w Polsce, było ogólnie zadowolonych z tej formy nauki, zwłaszcza dlatego, że zapewniło im to stabilność, której ich zdaniem nie mogła zapewnić edukacja w trybie zdalnym. Zdjęcie, które S. (dziewczynka z Ukrainy, 17 lat) zrobiła w swojej sali szkolnej, reprezentowało dla niej **„pewne zainteresowanie więziami i relacjami polsko-ukraińskimi oraz ogólne zainteresowanie Polską”**, ponieważ ukraińska szkoła w Polsce była postrzegana przez tę uczennicę jako dobra mieszanka dwóch kultur, w jakiś sposób odzwierciedlająca jej własną sytuację życiową.

RAMKA B: Doświadczenia pracujących nastolatków z Ukrainy

W czasie konsultacji, wielu starszych uczestników badania informowało, że pracują w niepełnym wymiarze godzin, aby zarobić trochę pieniędzy. Jednak niektórzy z nich mieli trudności ze znalezieniem pracy, ponieważ nie mówili po polsku wystarczająco płynnie. Kilku uczestników podzieliło się doświadczeniami związanymi z wyczyskiem w pracy.

Niektórzy uczestnicy badania z Ukrainy w wieku od 14 do 17 lat, zarówno chłopcy, jak i dziewczęta, wyjaśnili, że pracowali w niepełnym wymiarze godzin lub szukali pracy na pół etatu, aby zarobić trochę kieszonkowego na własne potrzeby.

Wymienili oni wiele różnych prac, które wykonywali, zwłaszcza latem lub w weekendy. Niektóre prace, których podejmowali się uczestnicy badania, były bardziej tradycyjne, takie jak obsługa w restauracji, udzielanie korepetycji młodszym dzieciom osobiście lub online, wykonywanie zadań dodatkowych w biurze rachunkowym lub sprzedaż kwiatów na targu. Inne prace były bardziej nietypowe, takie jak udział w lokalnym programie telewizyjnym i klaskanie na żądanie, a także fotografia, montaż filmów wideo i modeling. Dwie dziewczyny wspomniały, że pracowały jako wolontariuszki, jedna w ośrodku dla uchodźców, a druga w muzeum, i że chciałyby spróbować ubiegać się o płatną pracę w tym samym sektorze lub podobnych instytucjach.

Wielu uczestników, którzy podjęli pracę w niepełnym wymiarze godzin, powiedziało moderatorom, że wykonywali również okazjonalną pracę w Ukrainie. Wyjaśnili oni jednak, że w Polsce napotkali więcej trudności z powodu braku znajomości lokalnego języka.

B. (chłopak z Ukrainy, 17 lat) opisał swoje doświadczenie jako dostawca posiłków: „Jeśli jest to dzień szkolny, dużo lekcji, korepetycje i tak dalej, to jest to całkiem sporo. Może uda mi się wyjść i popracować przez godzinę, dwie. Ale zazwyczaj, gdy mam dużo rzeczy do zrobienia, wolę trochę odpocząć między obowiązkami niż pracować. Latem dostawnie nic nie robiłem. Znalazłem pracę, jako dostawca. Pracowałem przy dostawach i to było wszystko. Każdy dzień tak wygląda: Śpię, wstaję, idę rozwozić dostawy, wracam, i to tyle”.

B. mówi o swoim doświadczeniu posiadania zatrudnienia jako o czymś, co wykracza poza jego potrzebę zarobku i zaspokaja jego potrzebę ucieczki od stresującej rzeczywistości: „Praca dość skutecznie odwraca moją uwagę od tej sprawy [wojny]. Kiedy poszedłem do pracy, prawie wszystkie problemy w moim życiu zniknęły, [nic się nie liczy] poza tym, że teraz jeżdżę i realizuję dostawy. Wiesz, jak to działa, gdy toczy się wojna. Nic ci nie przeszkadza poza faktem, że jesteś na wojnie. Nie wiem, jak to się stało gdy podjąłem pracę dostawcy. Kiedy jeździłem, nie miałem żadnych problemów. Nawet gdybyśmy mieli miliony długów [w Ukrainie], nawet gdybym wiedział, że nie mam żadnej przyszło-

ści, że wkrótce wyrzucą mnie ze szkoły. Nadal melduję się do pracy i czuję, że 'teraz zajmuję się dostawami'".

Jednak nie wszystkie doświadczenia zawodowe, o których mówili uczestnicy badania, były pozytywne. Jedna z dziewcząt opisała staż swój i swojej koleżanki w fabryce, gdzie nie zostały przeszkolone i większość czasu spędzały na sprzątaniu i zmiataniu podłogi. Wyjaśniła ona, że były również zmuszane do noszenia dużych ciężarów, które nie były dla nich odpowiednie, i opowiedziała o sytuacji, która wydawała się być przypadkiem molestowania seksualnego:²²

„Miałam pracę. Miałam taki grafik: dwa dni stażu i trzy dni nauki. Staż odbywał się w miejscowej fabryce [...]. Traktowano nas tam okropnie. Mam na myśli nas nie jako Ukraińców, ale nas jako stażystów, w tej roli traktowano nas okropnie. Nie brali nawet pod uwagę tego, że byłam tam z inną dziewczyną z Ukrainy. Nie interesowało ich to. Często nosiłyśmy deski ważące 10 kg, a czasem nawet 20, 30 kg. A ja na to: „daj spokój, ja sama ważę 45 kg”. Nie byli zainteresowani, mówili „po prostu weź to i nies”. Traktowanie tam było okropne, ale przynajmniej nam płacili [...]. A po tygodniu lub dwóch, my [moja przyjaciółka i ja] stoimy razem w fabryce, i ona mówi mi: „Wiesz co, kiedyś siedziałam tutaj i obok mnie pracował jeden [narodowość osoby] facet. I on mi powiedział: „To naprawdę fajnie, że tu pracujesz, bo poprawiasz swój polski i może nawet wyjdziecie za mnie i za [imię innego kolegi] za mąż”. A [moja przyjaciółka] odwraca się do tego faceta i odpowiada: ‘Ty tak na serio? Mamy po 16 lat, a ty proponujesz nam małżeństwo z 45-letnimi mężczyznami?’. To było po prostu obrzydliwe. A ten drugi facet podchodził do mnie chyba z pięć razy i pytał: ‘Masz chłopaka?’. Mówię ‘nie’, a on odpowiada: „Ja też nie mam kobiety”. [Pomyślałam:] Człowieku, masz 45 lat, ja mam 16, uspokój się”. (A, dziewczynka z Ukrainy, 16 lat).

Jest to wśród uczestników badania przypadek odosobniony, ale dobrze ilustruje ryzyko, na jakie mogą być narażone starsze dzieci z Ukrainy, nawet jeśli odbywają staże wspierane przez system szkolny, tak jak miało to miejsce w tym konkretnym przypadku.

Inny uczestnik, H. (chłopiec z Ukrainy, 17 lat), opisał niepokojącą sytuację na wsi, gdzie mieszkał z matką. Sytuacja ta może odzwierciedlać sposób, w jaki niektóre dzieci i młodzież z Ukrainy są narażone na poważne wykorzystywanie, nawet jeżeli ich praca nie odbywa się w niezdrowych i niebezpiecznych warunkach:

H: „Mam zdjęcie z kościoła²³ [...] W tym kościele jest człowiek, który [...]. Zatrudnia Ukraińców, którzy pracują dla niego na roli. To znaczy, wcześniej też miał robotników, polskich robotników. [...] Faktem jest, że ten człowiek jest bardzo złym pracodawcą [...] To osoba, która ma niekontrolowane wybuchy złości. Potrafi złapać człowieka, krzyczeć na niego, powiedzieć coś niegrzecznego. I tak, tworzy dość... bardzo trudne warunki pracy”.

Moderator: „A czy płaci?”

H: „Tak, płaci. Ale powiem ci teraz to, co naprawdę chcę ci powiedzieć. Ta praca jest ciężka. Ciągnięcie kamieni, chodzenie tu i tam, rąbanie drewna, czyszczenie kory z jeżyn, nie wiem, czyszczenie drzew z gałęzi [...] jak Ostarbaiterzy.”²⁴

H. opisał sytuację mieszkaniową pracujących tam rodzin i, jako bardziej pozytywny akcent, wyjaśnił, jak wraz z matką porozmawiał z polskim znajomym, który pomógł im wyjechać i znaleźć inne zakwaterowanie. Wydaje się, że ten sam rodzaj wspierającej postaci, polskiego znajomego, odegrał pozytywną rolę w warunkach stażu A., której historia została opisana powyżej:

„Był tam jeden człowiek, kierownik, i..., nie powiedział tego do mnie, ale powiedział to do [przyjaciółki A. pracującej jako stażystka w tej samej fabryce]. Krótko mówiąc, zażartował dwa razy, taki żart, który kojarzy się z pedofilią. I... Został zwolniony. Bo ja o tym głośno powiedziałam. To znaczy, powiedziałam o tym znajomej [...] Następnego dnia przychodzę do pracy i w czasie przerwy [koleżanka] pisze do mnie: „A, przyjdź do toalety, szybko”. Idę do toalety, spotykam ją, a ona mówi, że [nazwisko tego kierownika] właśnie jest zwalniany z pracy [...] Pytam: ‘Co masz na myśli?’. A ona mówi, ‘właśnie pakuje swoje rzeczy’”. (A, dziewczynka z Ukrainy, 16 lat).

22) Zgodnie z protokołem skierowania do służb specjalistycznych, moderatorzy upewnili się, że uczestniczka nie była w dystresie podczas opowiadania o tym incydencie i że nie pracowała już w tej fabryce. Moderatorzy przekazali tej uczestniczce i innym osobom w grupie informację na temat telefonów zaufania, które wspierają ukraińskie kobiety i dzieci w Polsce.

23) Pod koniec dyskusji w grupie fokusowej uczestnik zdecydował się nie pozwolić moderatorom zeskanować obrazu kościoła. Mogło to wynikać z faktu, że nie chciał, aby było to powiązane z tym, co powiedział o swoim doświadczeniu.

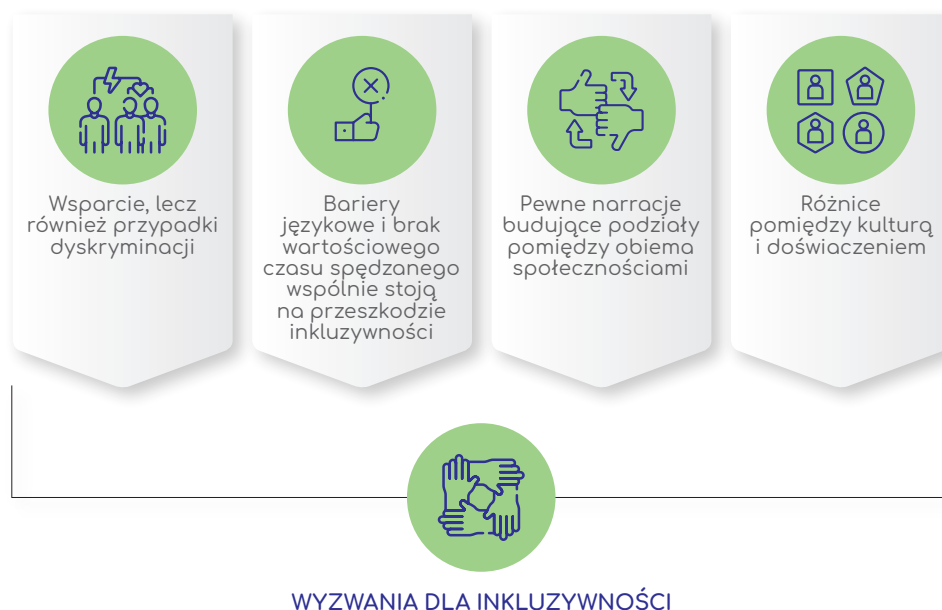
24) Ostarbaiterzy to termin używany w odniesieniu do zagranicznych robotników przymusowych w Niemczech podczas II wojny światowej. Dokładne słowo użyte przez uczestnika to "zaczmapóáumep [hastarbajter]".

TEMAT 3: Integracja uchodźców z Ukrainy w Polsce: wyzwania i szanse

„Nie mieli szczęścia nas poznać.”

(Y, dziewczynka z Ukrainy, 11 lat)

Rysunek 4: Główne tematy dotyczące integracji wyróżnione przez dzieci

PODSUMOWANIE

Prawie wszystkie dzieci z Ukrainy, które wzięły udział w konsultacjach, wyznały, że nie mają poczucia przynależności do polskiego społeczeństwa, tak jakby "nie wpisywały się idealnie", jak opisuje to D. (dziewczyna z Ukrainy, 17 lat):

„Ona [postać fikcyjna] nie jest osobą akceptowaną przez społeczeństwo [...] [a] jeżeli nie jesteś osobą, która idealnie wpisuje się w polskie rozumienie standardów społeczeństwa, to jest ci dużo trudniej się tutaj odnaleźć”.

Podczas konsultacji okazało się, że dzieci z Ukrainy napotkały szereg wyzwań związanych z integracją z polskim społeczeństwem, w którym zamieszkały. Pomimo pozytywnych doświadczeń związanych z pomocą i wsparciem, jakie otrzymali od Polaków, kilku uczestników podzieliło się również doświadczeniami dyskryminacji. Podczas dyskusji dzieci wspominały o nacjonalistycznych narracjach dotyczących wydarzeń historycznych, które podsycają stereotypy i tworzą podziały. Ponadto, wiele dzieci z Ukrainy odczuwało różnice w zakresie doświadczenia i kultury względem polskich rówieśników. Język jest wyraźną barierą pomiędzy obiema grupami, podobnie jak wartościowy czas spędzany razem, który jest niezbędny do lepszego poznania się.

DOŚWIADCZENIA ZWIĄZANE Z DYSKRYMINACJĄ I WSPARCIEM

Niektórzy uczestnicy badania z Ukrainy podzielili się swoimi doświadczeniami przemocy werbalnej i dyskryminacji podczas pobytu w Polsce. Kilka z tych doświadczeń było przypadkowymi epizodami w środkach komunikacji publicznej lub w okolicy, w której mieszkali uczestnicy, jak na przykład następujące wspólne doświadczenie:

„Na początku, zaraz po tym gdy tu przyjechałam, szłam z przyjacielem ulicą, rozmawialiśmy po ukraińsku, a dwóch dorosłych mężczyzn zaczęło za nami iść i grozić, że zrobią nam krzywdę. Uciekliśmy, udało nam się uciec, ale oni szukali nas przez jakiś czas”. (A, chłopiec z Ukrainy, 15 lat)

„Miałam taką sytuację, kiedy szliśmy z kolegami z klasy i rowerzysta, mężczyzna, Polak, z jakiegoś powodu nie mógł nas minąć. Nie wiem dlaczego, [ale] zaczął nas przeklinać, mówiąc, żebyśmy ‘wracały na naszą Ukrainę’. Powiedział mi, że ‘nie jesteście na Ukrainie, jesteście w Polsce’. Zaczął mówić takie rzeczy”. (D, dziewczynka z Ukrainy, 13 lat)

„Kiedy spacerowałem z moim psem, to był duży pies, na placu zabaw specjalnie dla psów. A Polacy, nie wiem, może trochę się bali, powiedzieli mojej mamie, żeby wracała do Kijowa”. (V, chłopiec z Ukrainy, 14 lat)

Uczestnicy podzielili się kilkoma przykładami dyskryminacji ze strony polskich nauczycieli. Na przykład A. (dziewczynka z Ukrainy, 16 lat) przypomniała sobie, jak jej nauczyciel powiedział do jej polskich kolegów i koleżanek z klasy, w obecności innych uczniów z Ukrainy: „Mój Boże, ci Ukraińcy nic nie robią, są tacy głupi, cholera, to po prostu [idioci]”. Uczestniczka powiedziała, że złożyła skargę do dyrektora szkoły, co doprowadziło do zmiany nauczyciela. Inna dziewczynka ze smutkiem opisała, że była świadkiem sarkastycznego żartu: „Ostatnio nauczyciel [przedmiotu] powiedział coś w stylu ‘[imię ucznia z Ukrainy] jest dziś nieobecny, nie ma go na lekcji’. Ktoś zapytał, dlaczego go nie ma, a nauczyciel na to: ‘Nie wiem, pewnie walczy o swoją ojczyznę’. To było całkowicie niewłaściwe [...] Chciał może jakoś... zażartować, ale... potem powiedział: ‘och, to chyba nie było właściwe’. Ale i tak to było bardzo nieprzyjemne, biorąc pod uwagę obecną sytuację. A polscy uczniowie śmiali się z tego”. (Y, dziewczynka z Ukrainy, 16 lat).

Poniższa wymiana pokazuje również, że niektórzy uczestnicy z Ukrainy oczekiwali, że ich polscy nauczyciele będą bardziej wyczuleni na to, co stanowi dla nich bolesny temat:

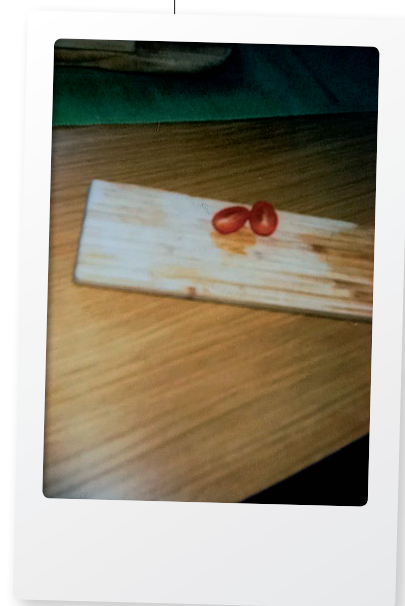
O: „Zetknąłem się z wieloma przypadkami dyskryminacji Ukraińców przez polskich nauczycieli. Po pierwsze, jak tylko dotarliśmy do szkoły, wielu nauczycieli podchodziło do mnie i pytało: ‘Jak tam twój dom? Czy jeszcze stoi? Czy aby rakietą tam nie uderzyła?’ Akurat, dzięki Bogu, mój dom jest nienaruszony”.

M: „To bolesny temat i nie wypada o nim tak mówić. I nie wiem, ale chyba wszyscy nauczyciele w mojej szkole pytali, w jakim stanie jest mój dom i czy mój tata jest tutaj, czy w Ukrainie”.

(O, dziewczynka, 16 lat; D, dziewczynka, 17 lat; M, dziewczynka, 16 lat; wszystkie z Ukrainy)

Kilku uczestników z Ukrainy, którzy uczęszczali do polskiej szkoły, poruszyło również przypadki zastraszania opartego na dyskryminujących postawach wobec Ukraińców, czego przykładem jest to zdanie wypowiedziane przez A. (dziewczynka z Ukrainy, 16 lat): „Mów po polsku, jesteś w Polsce, Polska dla Polaków”. Podczas dyskusji w grupie fokusowej z polskimi dziećmi, uczestnicy badania wspomnieli o przypadku, w którym jedna z ich koleżanek z klasy „prawdopodobnie uderzyła ich [ukraińskich uczniów], zrobiła coś niefajnego. A potem powiedziała nam: ‘Mój tata byłby ze mnie dumny, że uderzyłam Ukraińca’”. (A, dziewczynka z Ukrainy, 11 lat).

T. (dziewczynka z Ukrainy, 16 lat), która uczęszczała tylko do ukraińskiej szkoły

Pic. 14: „To są pomidory. Bo pomyślałam o [imieniu ukraińskiego chłopca], który jest w naszej klasie. Ma czerwone plamy takie jak te pomidory, i zawsze się drapie, to tak... obrzydliwe. A gdy widzę pomidory, chce mi się wymiotować.” (Gwiazdka, 11 lat, dziewczynka z Polski).

Pic. 15: „Chodziło mi o pięść, ponieważ często dochodziło do kłótni podczas lekcji wychowania fizycznego... były kopnięcia między uczniami z Polski a uczniami z Ukrainy.” (Kartofelus, 12 lat, dziewczynka z Ukrainy).

online, mówiła o przypadkach znęcania się, o których słyszała od swoich znajomych z Ukrainy: „Znęcanie się przez polskich nastolatków. Sama tego nie doświadczyłam, ale moi znajomi mówili mi, że to się zdarza, kiedy chodzą do szkoły i to tylko kwestia szczęścia [...] [Polscy koledzy] nie zdają sobie sprawy z problemu, że przyjechaliliśmy z powodu konkretnych przyczyn, a nie po to, żeby brać wasze pieniądze, wasze mieszkania, korzystać z waszych usług. Przyjechaliliśmy tu z powodu wojny i dlatego, że nie możemy zostać w domu, i też czujemy się [z tego powodu] źle. Ale zdarza się, że wyśmiewają Ukraińców i znęcają się nad nimi”.

D. (dziewczynka z Ukrainy, 13 lat) wyjaśniła, że nie podoba jej się postawa polskich rówieśników i czuje się wykluczona, mimo że stara się z nimi porozumieć: „Nie podoba mi się to bardzo, nie podoba mi się to, że zawsze cię traktują jakoś agresywnie, mimo że dobrze mówisz po polsku, coś im się nie podoba. Nie wiem [...] Nie czuję się komfortowo, bo zawsze próbuję się z kimś porozumieć, a oni zawsze mnie odpychają”.

Poczucie wykluczenia podzielał V. (chłopiec z Ukrainy, 15 lat), który powiedział, że kiedy jego polscy koledzy z klasy organizowali imprezy, uczniowie z Ukrainy „nie byli zapraszani. Nie, oni w ogóle nas nie zapraszają”.

Doświadczenia takie jak opisane powyżej pojawiły się tylko w kilku grupach fokusowych. Z drugiej – bardziej pozytywnej – strony, niektóre dzieci dzieliły się dobrymi doświadczeniami związanymi ze wsparciem ze strony kolegów z klasy, a zwłaszcza nauczycieli,²⁵ którzy rozumieli ich specyficzne potrzeby i wyzwania:

„Nasza nauczycielka z Polski jest bardzo fajna. Jako osoba jest bardzo fajna, jest też lojalna wobec Ukraińców. A ostatnio odpowiedziałem po polsku, opowiedziałem komuś o pracy, a ona powiedziała, że mój polski się poprawił, bo dużo czasu minęło od mojej poprzedniej odpowiedzi. Ona jest fajna, na prawdę”. (O, dziewczynka z Ukrainy, 16 lat)

„Oni [moi koledzy z klasy] traktują mnie ze zrozumieniem. Pomagają. Pomagają pochwałą lub oferując pomoc przy pracy domowej. Pomagają w czasie lekcji”. (V, dziewczynka z Ukrainy, 12 lat)

„Moi polscy koledzy byli dość normalni, traktowali mnie normalnie. Była taka więź, zawsze na przykład siedziałam gdzieś [sama], a oni od razu [podchodzili do mnie, mówiąc] „integracja, integracja, przyłącz się do nas”. Przyjeżdżam tutaj pociągami, bo nie mieszkam w [miasto, w którym odbywał się fokus], tylko w [nazwa miejscowości podmiejskiej], a jest taka miejscowość jak [nazwa innej miejscowości podmiejskiej] i to jest jeden przystanek dalej. Zawsze jakoś jeździliśmy razem tym pociągami po szkole i spędzaliśmy razem czas. Więc byli dość przyjaźni”. (M, dziewczynka z Ukrainy, 15 lat)

EMPATIA PRZYĆMIONA PRZEZ STEREOTYPY I NARRACJE SPRZYJAJĄCE PODZIAŁOM

Grupy fokusowe z polskimi uczestnikami²⁶ ujawniły szereg postaw wobec rówieśników z Ukrainy. Większość polskich dzieci dostrzegła trudną sytuację swoich kolegów z tego kraju, w tym opuszczenie ich domów i rozłąkę z bliskimi, jak wyjaśniła J. (dziewczynka z Polski, 12 lat): „Dzisiaj martwię się głównie o moją rodzinę, przyjaciół i zwierzęta, ponieważ mam dużo zwierząt w rodzinie. Wcale nie chcę uciekać z kraju... ponieważ mówimy, że Ukraińcom dobrze się tu teraz powodzi, ale oni też nie czują się tu dobrze z powodu języka.... Ich przyjaciele są rozproszeni po całym świecie”.

Inny przykład empatii podał K. (chłopiec z Polski, 11 lat): „Było mi smutno i współczułem dzieciom z Ukrainy, bo na przykład każdy byłby smutny, gdyby wiedział, że jego tata jest za granicą z karabinem w ręku...”.

Jednak w obu grupach fokusowych z udziałem dzieci z Polski w miarę postępu

25) Więcej informacji na temat opinii dzieci z Ukrainy na temat ich nauczycieli można znaleźć w rozdziale 2 na s. 23.

26) Przeprowadzono tylko dwie zogniskowane dyskusje grupowe z polskimi uczestnikami, a zatem zebrane w nich rozważania, doświadczenia i opinie nie są wystarczającą podstawą do dokonywania uogólnień. Jednakże są one warte dalszej refleksji.

dyskusji ujawniła się inna narracja. Można powiedzieć, że empatia dla ukraińskich rówieśników została zastąpiona niechęcią do różnorodności: „**Kiedy w Polsce są ludzie z Polski, to jest dobrze... a kiedy przyjeżdża ktoś inny, kiedy słyszę inny język, to jakoś źle się czuję. Nie wiem, nie jesteśmy przyzwyczajeni do tych języków i po prostu ich nie znamy**”. (S, chłopiec z Polski, 12 lat). Kilku uczestników użyło do opisanie Ukraińców stereotypów, na przykład, że są „**tacy agresywni, ponieważ biorą przykład z wojny**” (A, dziewczynka z Polski, 11 lat) lub że mają „**obrzydlive nawyki**”. (R, dziewczynka z Polski, 12 lat)

Podczas dyskusji w grupach fokusowych pojawiły się pewne stereotypowe argumenty, które wykorzystywały retorykę antyimigracyjną, takie jak opisy uchodźców jako ludzi leniwych: „**Na przykład teraz, kiedy Ukraińcy przyjeżdżają do nas, zamiast iść do pracy, po prostu zostają w domu, inni muszą ich utrzymywać**” (K, dziewczynka z Polski, 12 lat) lub niewdzięcznych: „**Ukraińcy są coraz bardziej chciwi i nie okazują wdzięczności za to, co dają im Polacy. Przyjeżdżają, wykorzystują, niszczą i tyle. I po prostu uciekają, tak jakby ich nigdy tu nie było**” (M, chłopiec z Polski, 12 lat).

Ponadto W. (chłopiec z Polski, 12 lat) podkreślił, że wielu uchodźców z Ukrainy jest zamożnych i nie potrzebuje wsparcia, które jest im udzielane: „**Jest też dużo Ukraińców, którzy są naprawdę bogaci... Mówi się, że uciekli z Ukrainy... i widzę, często widzę, takie fajne samochody z ukraińskimi tablicami rejestracyjnymi, i tak po prostu, wszędzie słyszałem w telewizji, że Ukraińcy po prostu uciekli, że nic nie wzięli, po prostu wsiedli, nie wiem jak... i uciekli. A teraz bardzo często widzę [marki luksusowych samochodów] na drogach**”.

Cytaty te przypominają konserwatywny dyskurs na temat uchodźców, który nie charakteryzuje wyłącznie polskich dzieci, lecz jest ogólnie obecny w społeczeństwie. Niektórzy uczestnicy z Ukrainy odczuwali takie uczucia wobec nich i mówili o „spadających notowaniach w oczach Polaków” po początkowym wrażeniu przyjaznego nastawienia, jak wyjaśniono to w poniższej wymianie:

A: „**Najnowsze dane statystyczne ukazują, że tylko 55% Polaków popiera pobyt Ukraińców w Polsce. Ta statystyka wydaje się pochodzić z tej zimy. Już teraz nasze notowania spadają dość mocno w oczach Polaków**”.

Moderator: „**A co to znaczy, że ‘nasze notowania spadają’?**”

A: „**Cóż, mam na myśli jako naród. Prawie wszyscy Polacy mają o nas znacznie niższą opinię [szacunek i współczucie]. Traktują nas bardziej jak jakichś... nie wiem... niewolników [...] Myślę, że to dlatego, że przyłączyli się do wojny i zaczęli pomagać Ukrainie. Z tego powodu wzrosły podatki. I muszą płacić więcej**”.

(A, chłopiec z Ukrainy, 17 lat)

Wydarzenia historyczne, w szczególności związane z II wojną światową, były przyczynkiem narracji dyskryminacyjnych. W szczególności, rzeź wołyńska,²⁷ jak jest znana w polskiej historiografii (określana jako tragedia wołyńska w oficjalnym dyskursie ukraińskim) przywoływana była w więcej niż jednej grupie fokusowej: „**Bardzo często, nawet w przerwie obiadowej, przeklinali mnie, że Ukraińcy zabili Polaków podczas masakry wołyńskiej i że wszyscy jesteśmy winni, ale teraz nam pomagają**”. (D, chłopiec z Ukrainy, 15 lat).

Historyczna tożsamość narodów Polski i Ukrainy zdawała się odgrywać ważną rolę w napędzaniu dyskursu będącego pożywką dla podziałów, który jest antytezą inkluzji i współpracy. Podczas grup dyskusyjnych wciąż powracały widma przeszłości, a nacjonalizm widoczny był po obu stronach, opierając się na rozumieniu wydarzeń historycznych w sposób, który oznaczał członków własnej grupy jako „ofiary”. Na przykład, w poniższych fragmentach dyskusji w grupach fokusowych z polskimi dziećmi, rzeź wołyńska jest punktem wyjścia do stwierdzenia, że Ukraińcy nie powinni „wtrącać się” w kwestie, które powinny być uważane za sprawy polskie:

S: „**Cofając się trochę w czasie... z tego co wiem, Ukraińcy mordowali Polaków**”.

W: „**Cóż, dlatego tak naprawdę ich nie szanuję**”.

S: „**Oni nas mordowali; teraz my im pomagamy... to tak, jakbyśmy... my im pomagali, a oni nas mordowali**”.

Pic. 16: „**Zrobiłem zdjęcie chwastów, ponieważ... chwasty trzeba wyrwać, a... oni [Ukraińcy] mają złe nawyki. Obrzydliwe nawyki, które powinny być wypleniowane.**” (Serduszko, 12 lat, dziewczynka z Polski).

27) Uczestnicy nawiązywali do masakr, do których doszło w okupowanej przez Niemców Polsce dokonanych przez Ukraińską Powstańczą Armię w latach 1943-1945, przy wsparciu części miejscowej ludności ukraińskiej przeciwko mniejszości polskiej na Wołyniu, w Galicji Wschodniej, części Polesia i Lubelszczyzny. Szczyt masakr, w których zginęło od 50 000 do 100 000 osób, miał miejsce w lipcu i sierpniu 1943 roku. Ta wersja wydarzeń jest kwestionowana przez Ukrainę, która podkreśla wzajemny charakter masakr.

Pic. 17: „Mam zdjęcie pluszowego misia z sercem, ponieważ mam na myśli, żeby inne kraje widziały, że mamy serce, takie jak ten pluszowy miś. I dlatego chciałam pokazać to zdjęcie.” (Gwiazdka, 11 lat, dziewczynka z Polski).

M: „I wciąż są niewdzięczni”.

W: „Nie muszą być wdzięczni, jeśli o mnie chodzi [...] muszą po prostu uszanować, że to czyjaś praca, że to czyjś wysiłek, czyjeś pieniądze i że ktoś zrobił to dla nich, żeby mogli czuć się w naszym kraju jak najlepiej”.

K: „Tak, ale nie ingerować w żaden sposób”.

(S, chłopiec, 12 lat; W, chłopiec, 12 lat; M, chłopiec, 12 lat; K, dziewczynka, 12 lat; wszyscy z Polski)

Narracje nacjonalistyczne pojawiały się również w dyskursie niektórych uczestników z Ukrainy i były często widoczne w ich języku, zwłaszcza w używanych przez nich zaimkach, gdzie „my” oznaczało Ukraińców, a „oni” - Polaków. Historia była również wykorzystywana do tworzenia narracji o wyższości jednego kraju nad drugim, jak ujęła to O. (dziewczynka z Ukrainy, lat 11): „Bo Polacy bardzo zazdroszczą Ukrainie, bo Ukraina jest bardzo głęboka, najlepszy język na świecie. Ma bardzo dobrą ziemię, powiedzmy, żyzną ziemię. I można powiedzieć, że Ukraina zbudowała Rosję. A połowa Polski należy do Ukrainy. Mama mi mówiła, że Polska zabrała Ukrainie dużo ziemi. Coś takiego [...] I że Polska atakowała Ukrainę po stronie Rosji”.

RÓŻNICE POSTRZEGANE W DOŚWIADCZENIU I KULTURZE

Kiedy uczestnicy z Ukrainy opowiadali o swoich doświadczeniach i dyskutowali o swoich opiniach na temat relacji z polskimi rówieśnikami, większość z nich podkreślała, że różnice w zakresie doświadczenia i różnice kulturowe stanowiły przeszkodę we wspólnym spędzaniu czasu, dogadywaniu się i budowaniu godnych zaufania i solidnych przyjaźni. Nawiązanie kontaktu z innymi Ukraińcami wydawało im się oczywiste i łatwiejsze, ponieważ z nimi dzielili te same traumatyczne doświadczenia: „Kiedy ty i inna osoba macie wspólny poważny problem, to sprawia, że stajecie się sobie bliżsi, a wasza przyjaźń silniejsza. Problemy jednoczą ludzi.” (V, dziewczynka z Ukrainy, 16 lat)

Z drugiej strony, polscy rówieśnicy, nawet jeżeli starali się być bliżej i okazywali zainteresowanie, często byli postrzegani jako „ci, którzy nie rozumieją”, do tego stopnia, że niektórzy Ukraińcy sugerowali, iż nie warto nawet próbować dzielić się z nimi swoimi doświadczeniami lub obawami. Poniżej przedstawiamy kilka przykładów wypowiedzi pokazujących, w jaki sposób uczestnicy badania z Ukrainy opisywali swoje uczucia związane z wojną i wysiedleniem jako istotne bariery w nawiązywaniu kontaktów z polskimi rówieśnikami:

„Kiedy czujesz się trochę smutny, kiedy nie jesteś w najlepszym nastroju, oni [polscy rówieśnicy] mogą powiedzieć: 'O mój Boże, to żaden problem, możesz pojechać do Ukrainy później, kiedy to się skończy'; lecz oni nie rozumieją, że to nie do końca tak jest, że to nie jest takie proste. To bardzo skomplikowane”. (Y, dziewczynka z Ukrainy, 11 lat)

„Jeżeli mówimy o kontekście emocjonalnym, to bardzo trudno wyjaśnić, opowiedzieć o wojnie. [Polscy rówieśnicy] pytają, co się tam wydarzyło, jak było. Opowiadam im całą historię, jak przyjechałem, jak podróżowałem wśród tych ostrzelanych domów, przez te punkty kontrolne. Ale oni nie uważają tego za coś poważnego, niektórzy w to nie wierzą, niektórzy nie rozumieją. Myślę, że lepiej w ogóle z nimi nie rozmawiać o wojnie [...] Bo to ogólnie trudny temat, oni tego nie przeżyli i myślą, że to może [tak] po prostu.... No oni to widzą tak: ktoś do nich przyjechał i dlaczego [teraz] on tu ze mną siedzi? Dlaczego przyszedł, dlaczego Ukraińiec musi zajmować określone miejsce, na przykład w szkole?” (S, chłopiec z Ukrainy, 17 lat)

Potrzeba bycia blisko ludzi, którzy mogą łatwo wczuć się w to, przez co przechodzą, jest prawdopodobnie jednym z czynników, które skłoniły prawie wszystkich uczestników badania z Ukrainy do nawiązania kontaktów i relacji z innymi Ukraińcami. Z drugiej strony, niektórzy polscy uczestnicy postrzegali to zachowanie jako brak otwartości wobec nich, jak wyjaśniła A. (dziewczynka z Ukrainy, 12 lat): „Zauważyłam, że niektórzy ludzie z Ukrainy nie za bardzo chcą znać ludzi z Polski. Na przykład mamy w klasie koleżankę z Ukrainy

i zamiast na przykład zapytać kogoś z Polski, czy chce coś razem zrobić, a potem zrobić coś z osobą z Polski, ona spotyka się z dwiema dziewczynkami z Ukrainy i one cały czas do siebie piszą”.

Niektórzy uczestnicy z Ukrainy wskazywali również na różnice kulturowe, które ich zdaniem utrudniają im integrację z polskim społeczeństwem. Nie potrafili jednak jasno zdefiniować tych różnic, a jedynie wyrazili poczucie bycia „outsiderem” lub „że nie pasują”:

Y: „Desocjalizacja ma miejsce wtedy, gdy nie jesteś akceptowany w społeczeństwie. Czujesz takie wyobcowanie ze społeczeństwa, jakby wszyscy byli tacy sami, a ty jesteś zupełnie inny. Nie pasujesz w ten sposób”.

L: „Osoba z zewnątrz”.

Y: „Tak, jesteś [taką osobą]. Kiedy myślisz w ten sposób, wydaje ci się, że społeczeństwo jest w jakiś sposób, no... trochę inne, a ty tam nie pasujesz, przynajmniej trochę. Tam, według kryteriów moralnych lub według innych kryteriów”.

(Y, dziewczynka, 11 lat; L, dziewczynka, 11 lat; obie z Ukrainy)

B: „Czujesz się, jakbyś tu nie pasował, a naprawdę chcesz; lecz chcesz żeby było tak jak dawniej, choć wiesz, że tak nie będzie”.

Moderator: „I 'nie pasujesz tutaj' - dlaczego, co to znaczy?”

B: „Cóż, to po prostu psychologiczne uczucie, że jesteś ty, jest środowisko, a to środowisko jest takie, że tak naprawdę jeszcze cię nie rozumieją, ze względu na język. Ostatecznie jednak pod pewnymi względami Polska jest podobna do Ukrainy, ale nie do końca. Tradycje, wszystko inne, wszystko jest trochę obce”.

(B, dziewczynka z Ukrainy, 17 lat)

Tylko w jednej grupie fokusowej uczestnicy z Ukrainy rozwinęli to, co wielu określiło jako różnice kulturowe lub różnice w tradycjach, obyczajach i języku. Według tych uczestników, to religia stanowi ważną barierę kulturową, ponieważ większość ludności w Polsce to katolicy. Jednak zastanawiając się nad ich słowami, można wywnioskować, że zamiast różnic religijnych, uczestnicy z Ukrainy wskazywali na poczucie, że ich prawo do wolności wyznania i przekonań zostało naruszone:

D: „Cóż, nie chcę teraz mówić o katolikach, ale chodzi głównie o nich. Nawet nie wiem, jak to wyjaśnić [...] Ludzie tutaj są bardzo religijni”.

O: „Jest to coś w rodzaju dobrowolności-przymusu”.

S: „Ogólnie rzecz biorąc nie miałem nic wspólnego z kościołem. A tutaj siedzę na [lekcjach] religii, uczę się czegoś o Bogu, chodzę do tego kościoła. A ich kult Boga jest bardzo widoczny. Jeśli za tym podążasz, to podążaj, ale jeśli angażujesz w to także Ukraińców, którzy nie są katolikami, ale prawosławnymi... Oni nie zapraszają, oni zmuszają”. [...]

S: „Kiedy dopiero zaczęłam [szkołę], chodziliśmy [do szkolnego kościoła] i kiedy dzwonek tam dzwonił, wszyscy klękali. Ja tego nie robiłam. W ogóle nie rozumiałam, dlaczego miałabym klękać. Jeśli przychodzisz do kościoła, stoisz, modlisz się, mówisz coś do Boga i to wszystko. Ale nie rozumiem klękania, Padania na , posadzkę, modlenia się, proszenia o przebaczenie [...] Dyrektor szkoły zapytał, dlaczego tego nie robię. Odpowiedziałam, że wyznaję inną wiarę. Ale wtedy nie byłam taki silna... Odważnie odpowiedziałam i zrobiłam to. Ale teraz już myślę, dlaczego to robię, [i] nie zrobię”.

O: „Czy miałaś obawy przed powiedzeniem 'nie, nie zrobię tego'?”

S: „Bo może by mnie wyrzucili”.

(D, dziewczynka, 17 lat; A, dziewczynka, 16 lat; S, dziewczynka, 16 lat; wszystkie z Ukrainy)

RÓŻNICĘ JĘZYKOWE I BRAK SPĘDZANEGO WSPÓLNIE WARTOŚCIOWEGO CZASU JAKO KLUCZOWE BARIERY

Podczas konsultacji wielu uczestników, zarówno polskich, jak i ukraińskich, wskazywało – obok różnic kulturowych - na język jako ważną barierę w interakcji między obiema grupami. Jak powiedziała S. (dziewczynka z Ukrainy,

Pic. 18: Niektórzy uczestnicy byli poddawani dyskryminacji religijnej i zmuszani do uczestnictwa w obrzędach w szkołach katolickich, nawet jeśli nie byli katolikami. (S, 17 lat, dziewczynka z Ukrainy).

Pic. 19: "Oczywiście nie mam teraz zdjęcia tego [Polaka], bo jest teraz w pracy. Wiem, że bardzo lubi słodycze. Bardzo nam pomógł z zakwaterowaniem. Jest bardzo uprzejmy. Przynosi mi różne słodycze ze sklepu. I ma nowe ubrania." (Limon4ik, 10 lat, dziewczynka z Ukrainy).

14 lat): „Kiedy rozmawiam z dziewczynami z mojej szkoły, z polskiego liceum, tak dużo rozmawiam, rozmawiam, a potem zdaję sobie sprawę, że nie znam słów i bardzo się denerwuję, i to się często zdarza, często się denerwuję, że... wydaje mi się, że nigdy się nie nauczę [polskiego]”.

Język postrzegany był przez uczestników z Ukrainy jako bariera w nawiązaniu przyjaźni, odnoszeniu sukcesów w polskim systemie kształcenia oraz dostępie do zajęć kulturalnych i możliwości spędzania czasu (takich jak kino, teatr, kluby książki, itp.). Wśród tych uczestników, preferowanym językiem był ukraiński, podczas gdy rosyjski był celowo unikany w ramach deklaracji politycznej; natomiast język polski i angielski uważane były za trudne.

Z ich relacji wynika, że dzieci z Ukrainy wchodziły w bardziej znaczące interakcje z niektórymi polskimi dorosłymi niż z ich polskimi rówieśnikami. Polscy dorośli, z którymi nawiązywali takie bardziej znaczące kontakty, byli zazwyczaj wychowawcami, właścicielami mieszkań lub domów, albo pracownikami socjalnymi, którzy świadomie im pomagali i robili coś, aby zdobyć ich uznanie (np. pomagali im w szkole lub w uzyskaniu mieszkania), do tego stopnia, że niektórzy z nich byli postrzegani przez uczestników badania jako wzór do naśladowania.

Ze względu na komunistyczną edukację, która obowiązywała w Polsce przed 1989 r., niektórzy polscy dorośli w średnim wieku lub starsi zachowali pewne słownictwo w języku rosyjskim, a zatem mieli co najmniej jeden wspólny język z dziećmi - uchodźcami z Ukrainy, które również mówiły po rosyjsku. Uczestnikom z Ukrainy udało się więc z nimi porozumieć, jak wyjaśnił A. (chłopiec z Ukrainy, 16 lat): „Podszedł do mnie mężczyzna w wieku około 70 lat. Rozmawiałem przez telefon, przestraszył mnie. Zapytał, czy przystanek autobusowy jest po tej czy po drugiej stronie [ulicy]. Próbowałem mu wytłumaczyć po polsku, ale brzmiałem bardziej jak Ukrainiec. Byłem w szoku. Zrozumiał, co do niego mówiłem, bo studiował w Ukrainie w języku rosyjskim. Sam powiedział, że od 40 lat nie mówi po rosyjsku, ale podziękował mi. I odszedł. Stałem tam w szoku przez pół minuty. Trzeba z nimi rozmawiać, z Polakami, żeby oni zrozumieli, jak z tobą rozmawiać”.

Nawet jeżeli nie czuły się szczególnie komfortowo, wiele dzieci z Ukrainy, które wzięły udział w badaniu, było w stanie rozumieć i mówić po polsku na kompetentnym poziomie. We wszystkich grupach fokusowych i we wszystkich grupach wiekowych, wiele dzieci zwracało się do polskojęzycznego moderatora płynną polszczyzną. Ci, którzy uczęszczali na kursy języka polskiego, byli zapisani do polskiej szkoły lub mieli kontakt z Ukraińcami, którzy wcześniej wyemigrowali do Polski i służyli jako pośrednicy kulturowi, z powodzeniem nauczyli się poruszać w nowym języku.

Dlatego też, podczas gdy konfrontacja z nowym językiem może być ważną barierą dla skutecznej inkluzji, jego nauka może stanowić kluczową szansę na udaną adaptację i integrację. Inną namacalną barierą w integracji ukraińskich dzieci w polskim społeczeństwie jest to, że według dzieci, które wzięły udział w badaniu, ukraińskie i polskie dzieci nie spędzają ze sobą wystarczająco dużo wartościowego czasu. Uczestnicy z Ukrainy, którzy uczęszczali tylko do ukraińskiej szkoły w trybie zdalnym, nie mieli zbyt wielu kontaktów z polskimi rówieśnikami. Ponadto, większość uczestników z Ukrainy, którzy uczęszczali do polskiej szkoły, wyraziła opinię, że nie angażowali się w znaczący sposób w kontakty z polskimi kolegami i koleżankami z klasy.

Podczas konsultacji, zarówno dzieci z Ukrainy, jak i z Polski, sprawiły wrażenie, że nawet jeżeli spędzały ze sobą dużo czasu, rzadko wykraczało to poza zajęcia szkolne - z istotnym wyjątkiem piłki nożnej, którą chłopcy wymieniali jako aktywność, w której dzieci z Ukrainy i Polski mogły wchodzić w interakcje, jak opisał to K. (chłopiec z Polski, 12 lat): „Dopóki Ukraińcy nie przyjechali do Polski z Ukrainy, nie lubiłem piłki nożnej i nie interesowałem się nią, potem oni nauczyli mnie kopać piłkę i po prostu zainteresowałem się nią bardziej niż wcześniej”.

Nawet w szkole, komunikacyjne i wspólne przestrzenie szkoły, takie jak ko-

rytarze, toalety i łazienki, itp. charakteryzują się tym, że obie grupy są oddzielone, nawet jeżeli są to uczniowie i uczennice z tej samej klasy. Co więcej, żaden z uczestników z Ukrainy nie podzielił się przykładami głębokiego zaangażowania z polskimi rówieśnikami podczas lekcji. Poniższe cytaty są tego przykładem:

„W mojej klasie istnieję sama, jak kot. Jestem tam w jakiś sposób oddzielona. Mamy to samo zadanie, te same lekcje. Ale dla reszty [uczniów] ja po prostu istnieję, oni po prostu istnieją. Nikt nikogo nie dotyka, współistniejemy bezkonfliktowo, i na tym koniec”. (Y, dziewczynka z Ukrainy, 12 lat)

„No nie wiem, na przykład przychodzisz do klasy, wszyscy uczą się od kilku lat. Nie mają bariery językowej, rozumieją się, mają swoje własne żarty. Może nawet mają własne czaty, dla ciebie niedostępne. A ty po prostu przychodzisz i... To jakoś tak wygląda, jakby... Nie wiem, jak to wyjaśnić”. (N, chłopiec z Ukrainy, 13 lat)

Refleksje te podzielali również polscy uczestnicy, jak powiedział K. (chłopiec z Polski, 12 lat): „A ta dziewczyna [z Ukrainy], na przykład, nic o niej nie wiemy, po prostu siedzi cicho w klasie...”. Jego kolega z klasy, S. (chłopiec z Polski, 12 lat) dodał: „Myślę, że jestem jedyną osobą z naszej klasy, to znaczy z naszej grupy Polaków, która zamieniła z nią jakiegokolwiek słowo”.

Podczas konsultacji zgłoszono tylko jeden przypadek bliskiej przyjaźni między polskim dzieckiem a dziewczynką z Ukrainy, które spotkały się przypadkowo. W szkole było zadanie do wykonania w parach, a ich przyjaciółki, z którymi zazwyczaj pracowały - tej samej narodowości - akurat tego dnia nie było. Dlatego zdecydowały się połączyć w parę, spędziły razem czas, poznały się i teraz wydają się mieć bardzo dobre relacje. Polscy uczestnicy sami to stwierdzili, sugerując, że należy organizować więcej zajęć, które zbliżą dzieci obu narodowości:

N: „No nie wiem, na przykład jest Polak z Ukraincem i idą, nie wiem, powiedziałaś im, żeby coś razem zrobili. I to jest fajne, bo mogą być przyjaciółmi i tak dalej. A Ukrainiec może poczuć się lepiej w tym kraju”.

O: „Bez zmuszania, tak po prostu...”.

K: „Zaoferować im coś, aby mogli... Zaprzyjaźnić się z kimś, zrozumieć”.

Moderator: „A na przykład, co mogliby robić razem?”.

J: „Założyć ogród”.

N: „Dzieło sztuki”.

K: „Większy, dodatkowy projekt, na przykład plakat”.

O: „Porozmawiać”.

(N, dziewczynka, 11 lat; A, dziewczynka, 11 lat; J, chłopiec, 12 lat; K, chłopiec, 11 lat; wszyscy z Polski)

Jak powiedziała Y. (dziewczynka z Ukrainy, 11 lat): „To może się zmienić, albo może zostać. Życie staje się coraz lepsze. Dzieje się tak dlatego, że Polacy, oczywiście nie wszyscy, ale jest ich sporo, albo się nas boją, albo uważają, że nasze problemy nie są ich problemami. Ale po prostu nas nie rozumieją, bo nie mieli szczęścia nas poznać”.

Pic. 20: „To, co lubię w polskiej szkole. To ja, i to są moi przyjaciele i nauczyciele. Charakterystycznym elementem są tu bransoletki w barwach Ukrainy i Polski.” (Capybara, 11 lat, dziewczynka z Ukrainy).

Pic. 22: "Ten piękny statyw był używany do nagrywania różnych filmów i rejestrowania różnych fajnych rzeczy. Ale on [fikcyjna postać] zaczął ukraińską szkołę - to piekło online, po polskich lekcjach, więc teraz używa go jako statywu, aby być dobrze widocznym na lekcji." (Werter, 14 lat, chłopiec z Ukrainy)

Pic. 23: "Ten [fikcyjny bohater] po prostu idzie grać w tenisa stołowego podczas przerw. W szkole jest tam stół. I po prostu gra tam. Gra z przyjaciółmi, ze swoimi polskimi kolegami. No, aby być precyzyjnym, zazwyczaj gra tylko z jedną osobą, bo to ma rakiетки. Rakiетки były powodem tej przyjaźni." (Miles Morales, 17 lat, chłopiec z Ukrainy)

Pic. 21: Ukraińcy i Polacy podający sobie ręce. (J&N, 11 lat, dziewczynki z Polski)

Pic. 24: "Znaleźliśmy przyjaciół w Polsce dzięki mojemu psu. Spotkaliśmy się na placu zabaw koło szkoły, gdy wyprowadzałem swojego psa. I okazało się, że chodzimy do tej samej szkoły." (Hedgehog, 9 lat, dziewczynka z Ukrainy)

Pic. 26: "Mam katuzę. Symbolizuje smutek. Bo trochę poczułem, że mam smutek i współczucie dla dzieci z Ukrainy, bo, na przykład, każdy byłby smutny, gdyby wiedział, że na przykład ich tata jest za granicą z bronią i... i walczył przeciwko Rosji." (Kartofelus, 11 lat, chłopiec z Polski)

Pic. 25: "Kojarzę ich [uchodźców ukraińskich] z kciukiem w dół, bo po prostu ich nie lubię, bo... no cóż, może nadal jakoś emocjonalnie cierpię, że musieli opuścić swój kraj. Okej, ale nie podoba mi się [ich obecność tutaj]." (Leja, 11 lat, dziewczynka z Polski)

RAMKA C: Opinie na temat uczestnictwa dzieci

UCZESTNICTWO W POLSKIEJ SZKOLE

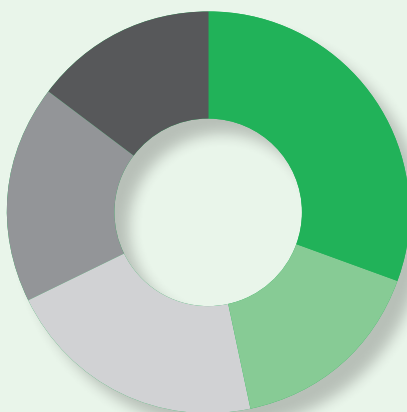
Na podstawie ankiety przeprowadzonej podczas konsultacji, mniej niż połowa (47%) uczestników z Ukrainy uważa, że może otwarcie wyrażać swoje zdanie w szkole w Polsce, a dodatkowe 21% nie jest tego pewna. Starsi uczestnicy, którzy uczęszczają do polskiej szkoły, czuli się bardziej pewni w wyrażaniu swoich opinii w nowym środowisku edukacyjnym niż dzieci młodsze (57% uczniów w wieku od 14 do 17 lat w pełni lub w pewnym stopniu zgodziło się, że mogą otwarcie wyrażać swoje zdanie w szkole w Polsce, w porównaniu z 42% uczniów w wieku od 8 do 13 lat).

Według M. (niebinarne dziecko z Ukrainy, 15 lat) „**Brak dyskryminacji [i] homofobii**” to warunki niezbędne do wypowiedzania swoich poglądów w szkole, podczas gdy D. (dziewczynka z Ukrainy, 15 lat) uważa, że fundamentalne znaczenie ma „**równość między starszymi i dziećmi**”. Y. (dziewczynka z Ukrainy, 15 lat) uważa natomiast, że wielu uczniom brakuje „**pewności siebie**”, aby wyrażać to, co naprawdę myślą.

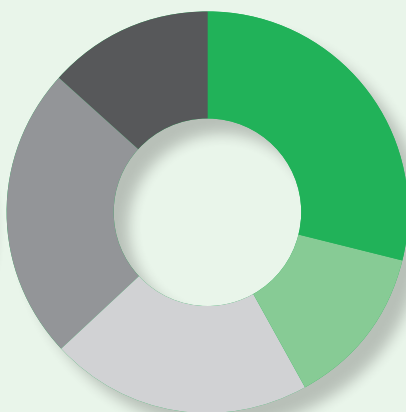
„MOGĘ OTWARCIE WYRAŻAĆ SWOJE ZDANIE W MOJEJ SZKOLE W POLSCE”

GRUPA WIEKOWA 8 DO 17 LAT

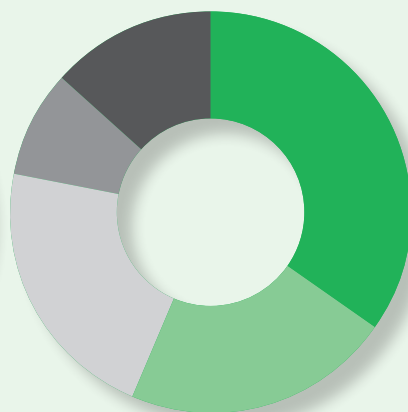
- 30.7% Całkowicie się zgadzam
- 16.1% Raczej się zgadzam
- 21% Nie jestem pewien/pewna
- 17.7% Raczej się nie zgadzam
- 14.5% Całkowicie się nie zgadzam

GRUPA WIEKOWA 8 DO 13 LAT

- 28.9% Całkowicie się zgadzam
- 13.1% Raczej się zgadzam
- 21.1% Nie jestem pewien/pewna
- 23.8% Raczej się nie zgadzam
- 13.1% Całkowicie się nie zgadzam

GRUPA WIEKOWA 14 DO 17 LAT

- 34.8% Całkowicie się zgadzam
- 21.7% Raczej się zgadzam
- 21.7% Nie jestem pewien/pewna
- 8.7% Raczej się nie zgadzam
- 13.1% Całkowicie się nie zgadzam

UDZIAŁ W DECYZJACH RODZINNYCH DOTYCZĄCYCH MIGRACJI

Zapytani, czy oni i ich rodziny chcieliby pozostać w Polsce, mniej niż połowa uczestników badania odpowiedziała pozytywnie (46%), a 16% stwierdziło, że nie są pewni. Starsi uczestnicy byli bardziej pozytywnie nastawieni do pozostania w Polsce niż dzieci młodsze (54% w grupie 14-17-latków w pełni lub w pewnym stopniu zgodziło się, że oni i ich rodzina chcieliby pozostać w Polsce, w porównaniu z 38% uczestników w wieku 8-13 lat.)

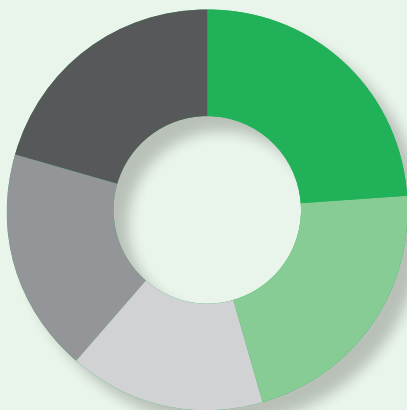
Kilku uczestników podkreśliło, że ich opinie różniły się od opinii ich matek. Jak wyjaśniła V. (dziewczynka z Ukrainy, 14 lat): „**Moja mama naprawdę chce tu zostać. Chce, żebym tu studiowała. A potem tu pracowała. Ale ja naprawdę chcę wrócić do Ukrainy**”. Natomiast A. (dziewczynka z Ukrainy, 16 lat) powiedziała: „**Tylko moja mama chce wrócić. A ja, na przykład, uważam, że nie ma sensu wracać teraz do [naszego] miasta, ponieważ przez te kilka lat nie będzie tam nic do roboty, bo wielu ludzi wyjechało**”.

Według S. (dziewczynka z Ukrainy, 17 lat), opinie różnią się w zależności od posiadanych szans, ról i wieku: „**W mojej rodzinie, mama nie ma tam [w Ukrainie] pracy. Ale ja, na przykład, jako studentka, jestem absolutnie za tym [powrotem do Ukrainy]. A zależy to w dużej mierze od wieku członków rodziny, od inwestycji, od wszystkiego. Ale nawet w jednej rodzinie może być 150 różnych opinii**”. V. (chłopiec z Ukrainy, 15 lat) miał bardziej radykalny pogląd na ten temat, stwierdzając, że dzieci nie mają możliwości uczestniczenia w wyborach dotyczących migracji: „**Cóż, zostałem po prostu siłą zabrany [z Ukrainy]. Jeżeli jesteś dorosły i nie chcesz się przeprowadzać, po prostu tego nie robisz. Ale jeśli jesteś jeszcze mały, twoi krewni decydują za ciebie. A ty nie możesz nic zrobić. I po prostu cię przewożą [...] Nie wybrałem Polski jako przyszłości na całe życie, jako kraju, w którym chcę żyć**”.

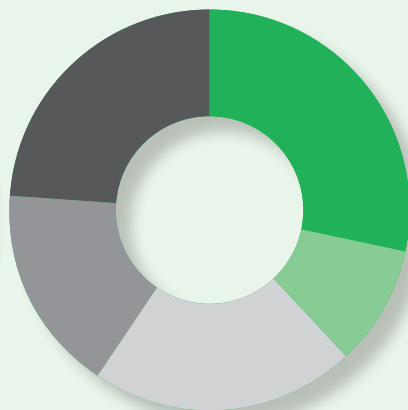

„JA I INNI CZŁONKOWIE MOJEJ RODZINY CHCIELIBYŚMY POZOSTAĆ W POLSCE”

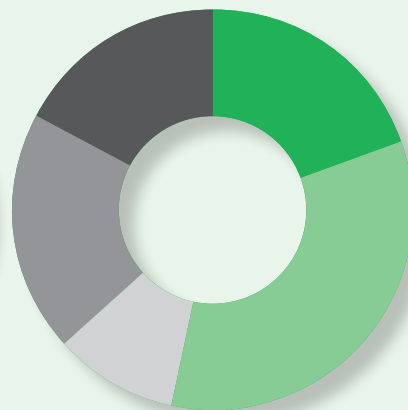
GRUPA WIEKOWA 8 DO 17 LAT

GRUPA WIEKOWA 8 DO 13 LAT

GRUPA WIEKOWA 14 DO 17 LAT

● 24.1% Całkowicie się zgadzam
● 21.6% Raczej się zgadzam
● 15.7% Nie jestem pewien/pewna
● 18.1% Raczej się nie zgadzam
● 20.5% Całkowicie się nie zgadzam

● 28,6% Całkowicie się zgadzam
● 9,5% Raczej się zgadzam
● 21,4% Nie jestem pewien/pewna
● 16,7% Raczej się nie zgadzam
● 23,8% Całkowicie się nie zgadzam

● 19,5% Całkowicie się zgadzam
● 34,1% Raczej się zgadzam
● 9,8% Nie jestem pewien/pewna
● 19,5% Raczej się nie zgadzam
● 17,1% Całkowicie się nie zgadzam

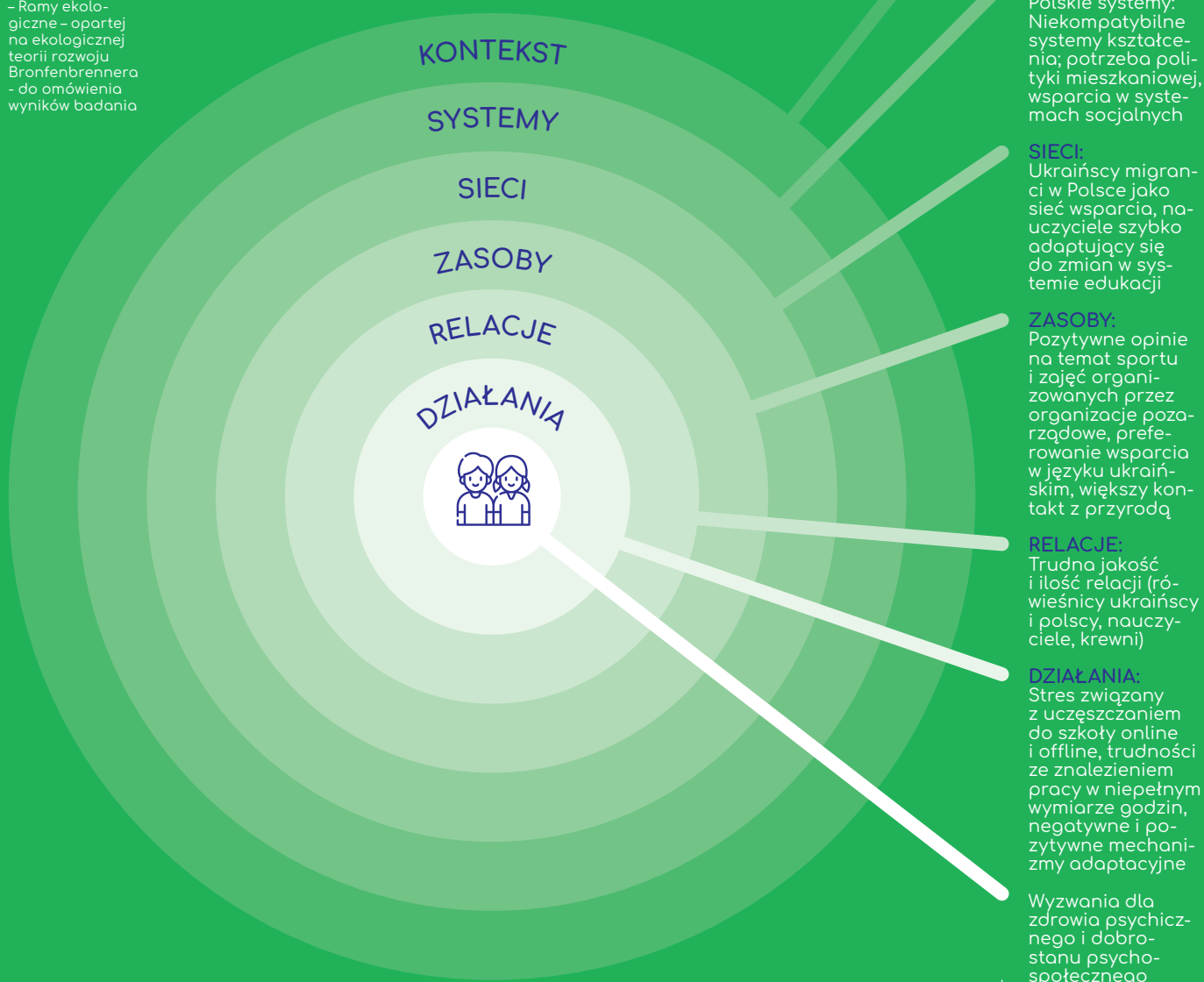
Omówienie wyników badania

W niniejszym rozdziale omawiamy wyniki konsultacji w kontekście najnowszej literatury przedmiotu i społecznych ram ekologicznych.

'Świat dziecka' (który obejmuje jego kluczowe działania i relacje) został zbadywany podczas konsultacji poprzez bezpośrednie rozmowy z uczestnikami i jest powiązany z danymi dotyczącymi 'świata wokół dziecka' (zasoby i sieci) oraz 'świata jako całości' (systemy i kontekst).

Analizujemy tu również wyniki badania pod kątem dobrostanu dzieci i spójności społecznej, w celu identyfikacji wyzwań i szans dla ogólnego dobrostanu dzieci - uchodźców z Ukrainy mieszkających w Polsce.

Rysunek 5:
Zastosowanie
UNICEF Innocenti
Report Card 16
- Ramy ekologiczne - opartej
na ekologicznej
teorii rozwoju
Bronfenbrennera
- do omówienia
wyników badania

TEMAT 1: ZDROWIE PSYCHICZNE I DOBROSTAN PSYCHOSPOŁECZNY

Konsultacje wykazały, że wśród uczestników badania z Ukrainy niektóre problemy ze zdrowiem psychicznym i problemy psychospołeczne były powszechne. Zdecydowana większość tych dzieci mówiła o stresie, tęsknocie i samotności, opisując codzienne życie fikcyjnych postaci, które stworzyły podczas dyskusji w grupach fokusowych, lub opisując dokładniej własne doświadczenia.

Przyczyny tych uczuć związane są zarówno z tym, co pozostawili w Ukrainie, jak i ich doświadczeniami w Polsce. Tęsknią oni za przyjaciółmi, krewnymi i zwierzętami domowymi, które były częścią ich codziennego życia w kraju pochodzenia. Są zaniepokojeni sytuacją mieszkaniową i finansową swoich rodzin w Polsce, z których większość utrzymywana jest wyłącznie przez pracującą matkę. Opisywali oni, że czują się samotni i brakuje im prawdziwych i znaczących przyjaciół w Polsce, co zostało również wyraźnie wykazane we wcześniejszych badaniach (Impact Initiatives & Save the Children International, 2023).

Ujawniony w trakcie konsultacji dystres psychospołeczny i pogarszające się zdrowie psychiczne są zgodne z innymi badaniami przeprowadzonymi z udziałem dzieci z Ukrainy w Polsce. Na przykład badanie przeprowadzone przez Tyler-Rubinstein i in. (2022) wykazało, że większość ankietowanych dzieci - uchodźców z Ukrainy (57%) stwierdziła, że czuje się mniej szczęśliwa od czasu opuszczenia Ukrainy, przy czym starsze dzieci (w wieku 16 lat lub starsze) wydają się być najbardziej dotknięte tymi odczuciami. Agencja Praw Podstawowych UE (2022) stwierdza, że depresja wśród uchodźców z Ukrainy w Polsce jest powszechna, a około połowa respondentów w wieku od 12 do 15 lat zgłosiła trudności ze snem i/lub koncentracją, utratę pewności siebie lub poczucie bezbronności.

Jeżeli chodzi o stres związany z zakwaterowaniem, uczestnicy tego badania opowiadali o trudnościach swoich rodzin w znalezieniu miejsca, w którym mogliby zamieszkać i wyjaśnili, że cierpią z powodu braku prywatności w porównaniu do czasów, gdy mieszkali w Ukrainie. Wyniki te odzwierciedlają dane z badania EU FRA (2022) ukazujące, że brak prywatności był problemem dla 48% badanych 16-17-latków i dla 42% 12-15-latków, podczas gdy brak wygodnego pokoju do nauki był problemem dla 45% 16-17-latków i 40% 12-15-latków. Nie są to wyniki zaskakujące, ponieważ Polska ma najniższy wskaźnik liczby pokoi na jedną osobę (1,1) w UE.²⁸

Według stanu na maj 2022 r., spośród 1,5 mln uchodźców z Ukrainy w Polsce, 19% mieszkało bezpłatnie u rodzin z Ukrainy, 18% u rodzin polskich, 11% w hotelu lub schronisku opłacanym przez państwo albo samorząd, a 9% w zaadaptowanych przestrzeniach komunalnych, takich jak stadiony i hale (Chmielewska-Kalińska i in., 2022). Pomimo braku prywatności, uczestnicy konsultacji wyrażali wdzięczność wobec osób, które ich gościły lub wynajmowały im mieszkanie, które często określali jako "osobę dorosłą, która pomogła mi od momentu przyjazdu do Polski". W czasie zbierania danych, ceny wynajmu w kraju od chwili wybuchu wojny wzrosły o 20-30% (tamże), co sprawiło, że zakwaterowanie w miastach stało się mniej przystępne cenowo. Pomaga to wyjaśnić obawy uczestników związane z sytuacją finansową ich rodzin.

W marcu 2022 r., 97% polskich posłów z całego spektrum politycznego poparło przyznanie Ukraińcom specjalnych praw do polskiego systemu edukacji, opieki zdrowotnej, rynku pracy i zabezpieczenia społecznego. To ostatnie oznaczało bezprecedensowe posunięcie w zakresie włączenia Ukraińców do polskiego powszechnego miesięcznego zasiłku rodzinnego w wysokości 500 zł (120 euro) na dziecko.²⁹ Jednakże według uczestników konsultacji wsparcie to nie było wystarczające do zaspokojenia ich potrzeb; wielu starszych uczestników badania (w wieku 14-17 lat) wyjaśniło, że pracowali w niepełnym wymiarze godzin, aby zarobić dodatkowe pieniądze, ale mieli trudności ze znalezieniem pracy, ponieważ nie mówili wystarczająco płynnie po polsku, co było dla nich dodatkowym powodem do zmartwień.

28) Dane statystyczne OECD dostępne w dniu 13 sierpnia 2023 r.: <https://stats.oecd.org>

29) Głosowanie w polskim parlamencie, dostęp: 13 sierpnia 2023 r.: <https://www.sejm.gov.pl>

Dzieci wykazały świadomość swoich zmagañ psychospołecznych, a ponad połowa z nich stwierdziła, że chce „porozmawiać z jakimś specjalistą”, podkreślając znaczenie zdrowia psychicznego i wsparcia psychospołecznego (MHPSS) jako podstawowego elementu wsparcia dla dzieci z Ukrainy, jak wcześniej podkreślono w innych badaniach (Martin, 2022). Niektórzy uczestnicy informowali, że mieli dostęp do wsparcia psychospołecznego, ale usługa ta była doceniana tylko wtedy, gdy była dostępna w języku ukraińskim, za darmo i przy krótkim czasie oczekiwania. Głównym powodem, dla którego uczestnicy uczęszczali na sesje psychologiczne, było radzenie sobie z dystresem i problemami behawioralnymi. Większość z nich twierdziła, że doświadczała wysokiego poziomu stresu w domu, co czasami prowadziło do kłótni z matkami (na co wcześniej zwracali uwagę Tyler-Rubinstein i in., 2022), podkreślając potrzebę wspierania pozytywnej komunikacji między dziećmi uchodźców a ich opiekunami.

Większość uczestników badania z Ukrainy stwierdziła, że starali się wypełniać swój czas różnymi zajęciami i próbowali znaleźć pozytywne mechanizmy radzenia sobie ze stresem, tęsknotą i samotnością. Jako przyjemne zajęcia wymieniane było uprawianie sportu i udział w warsztatach rękodzielniczych, podobnie jak spędzanie czasu na łonie natury i ze zwierzętami domowymi. Większość dzieci pozytywnie odniosła się do pomysłu otrzymywania informacji za pośrednictwem mediów społecznościowych o działaniach organizowanych dla młodych ludzi z Ukrainy w Polsce i wyraziła uznanie dla pracy trzeciego sektora w tym zakresie. Działania te mają dużą wartość dla dzieci - uchodźców z Ukrainy, ponieważ stanowią płaszczyznę wsparcia poza rodziną, gdzie uczestnicy mogą budować przyjaźnie, przynajmniej z innymi dziećmi z Ukrainy, i gdzie mogą rozwijać swe postawy i umiejętności, eksperymentować i uczyć się pomagać sobie nawzajem. Przyjaźnie stają się szczególnie ważne w okresie dojrzewania i łagodzą negatywne skutki przeciwności losu, przyczyniając się u dzieci do wzrostu poczucia własnej wartości (Boyden i Mann, 2005).

Dane z konsultacji ujawniają pogarszający się stan zdrowia psychicznego i dobrostanu psychospołecznego dzieci z Ukrainy mieszkających w Polsce, co należy potraktować priorytetowo, w celu zapewnienia bezpieczeństwa psychospołecznego uchodźców z Ukrainy i znacząco zmniejszyć podatność na zagrożenia, które mogą wystąpić u dzieci w związku z ich wysiedleniem oraz poprawić ich dobrostan.

TEMAT 2: EDUKACJA

Dzieci z Ukrainy, które wzięły udział w konsultacjach, korzystały ze swoich możliwości edukacyjnych w Polsce na wiele sposobów, przy czym niektóre z nich uczęszczały do polskiej szkoły, a niektóre do ukraińskiej szkoły w trybie online, natomiast prawie połowa z nich była zapisana do obu systemów edukacyjnych w tym samym czasie.

Dzieci z Ukrainy, które uczęszczały do polskiej szkoły, twierdziły, że największą trudnością, z jaką musiały się zmierzyć, zwłaszcza na początku, było opanowanie języka, i ich zdaniem był to główny powód, dla którego ich oceny były często niższe niż te, które otrzymywali w Ukrainie. Co więcej, musieli oni dostosować się do różnych programów nauczania i nowego systemu oceniania, a także zintegrować się w nowym środowisku społecznym z nauczycielami i kolegami z klasy, którzy niekoniecznie wykazywali zrozumienie dla ich sytuacji. Wyzwania opisane przez uczestników tego badania są zgodne z wnioskami podkreślonymi w niedawnych badaniach z udziałem polskich nauczycieli, którzy wymienili różnice w porozumiewaniu się i kulturowe, a także stan emocjonalny uchodźców, jako główne bariery w zapewnianiu wysokiej jakości edukacji (Pyżalski i in., 2022).

Ponadto, Pyżalski i in. (2022) wyjaśniają, że duży napływ uczniów z Ukrainy do polskich szkół w krótkim czasie wymagał szybkich i doraźnych zmian organizacyjnych, z którymi nauczycielom trudno było sobie poradzić, zwłaszcza

biorąc pod uwagę ich brak wcześniejszych doświadczeń w zakresie różnorodności kulturowej. Niemniej, uczestnicy badania z Ukrainy ogólnie uznali, że ich nauczyciele w polskich szkołach okazywali im wsparcie oraz chwalili pomoc świadczoną przez asystentów międzykulturowych, którzy byli postrzegani jako osoby godne zaufania, zapewniające im poczucie bezpieczeństwa. Pozytywne opinie uczestników na temat asystentów międzykulturowych z ich własnego środowiska kulturowego odzwierciedlają wyniki kilku badań dotyczących roli romskich asystentów nauczycieli w Polsce (Weigl, 2016), które określają takie podejście jako dobrą praktykę.

Większość dzieci z Ukrainy, które wzięły udział w tym badaniu, uczęszczała do polskiej szkoły (i czasami równoległe do szkoły ukraińskiej), jednakże w ujęciu ogólnym w Polsce odsetek dzieci z Ukrainy uczęszczających do polskich szkół spadł w 2023 roku.³⁰ Badanie EU FRA (2022) pokazuje, że kwestie językowe są głównym powodem, dla którego niektóre ukraińskie dzieci nie uczęszczają w polskim systemie edukacji.

Ponadto, badanie to pokazuje, że starsze dzieci uchodźców z Ukrainy często wolą pozostać w ukraińskim systemie kształcenia, ponieważ zapisanie się do polskiego systemu doprowadziłoby do późniejszego ukończenia przez nie szkoły. Obserwacja ta podkreśla potrzebę szczegółowego zbadania modeli inkluzji edukacyjnej funkcjonujących w Polsce,³¹ ponieważ model integracji - zamiast modelu separacji - może zmniejszyć czas kształcenia dzieci z Ukrainy w szkołach, zachęcając je w ten sposób do zapisania się do polskiego systemu edukacji.

Uczestnicy, którzy uczęszczali do ukraińskiej szkoły w trybie online, wyrażali stosunkowo negatywne opinie na temat jakości tej edukacji, w porównaniu z opiniami, które uczestnicy badania przedstawili na temat polskich szkół. Ci pierwsi skarżyli się na zmęczenie spowodowane nadmiernym czasem spędzonym przed ekranem komputera, lecz byli szczególnie sfrustrowani tym, że - ich zdaniem - lekcje nie były dobrze zorganizowane. Jest to główny powód, dla którego dzieci twierdziły, że wolą skupić się na polskiej szkole, która przemawia również do niektórych uczestników z Ukrainy, którzy wierzą, że otworzy ona im drzwi do szkolnictwa wyższego w Unii Europejskiej, a także zapewni - według niektórych dzieci - poczucie „normalności”.

W ramach ukraińskiego systemu edukacji, bardzo cenioną praktyką były centra edukacyjne, w których uczestnicy mogli brać udział w lekcjach online, jednocześnie mając możliwość spotkania się z rówieśnikami oraz otrzymując bezpośrednio wsparcie od ukraińskich wychowawców i nauczycieli. Znaczna ilość literatury na temat edukacji zdalnej, która została opracowana podczas pandemii COVID-19, pokazuje, że podczas nauki zdalnej dzieciom brakuje przejściowych przestrzeni edukacyjnych - korytarzy, łazienek i dziedzińców szkolnych, drogi do i ze szkoły, itp. - w których doświadczają oni edukacji wykraczającej poza dydaktykę (Mascheroni, 2021; Ramey i in., 2022; Viola i in., 2022). Dzieci z Ukrainy nie są tu wyjątkiem i uważają szkołę za miejsce, w którym mogą wchodzić w interakcje z rówieśnikami i nauczycielami oraz rozwijać istotne umiejętności społeczne i emocjonalne w klasie i poza nią. Wybory dzieci z Ukrainy, które uczęszczają wyłącznie do ukraińskiej szkoły w trybie zdalnym, są ograniczone do nauki online od czasu wybuchu pandemii COVID-19, co potęguje wyzwania, których doświadczają z powodu skutków wojny i przesiedlenia.

TEMAT 3: INTEGRACJA

Niemal żadne dziecko z Ukrainy, które wzięło udział w tym badaniu, nie zgłosiło poczucia przynależności do polskiego społeczeństwa. Polska, w porównaniu z innymi krajami Europy Zachodniej, ma niski poziom różnorodności kulturowej w całej populacji (Markowska-Manista i Januszewska, 2016). Przyczynia się to do wyzwań, które uczestnicy z Ukrainy opisywali w odniesieniu do poczucia inkluzji w życie społeczeństwa, do którego się przenieśli.

30) <https://www.rp.pl/cudzoziemcy/art38430891-ukrainscy-uczniowie-rezygnuja-z-polskich-szkol>

31) Istnieją dwa podstawowe modele polityki inkluzji w zakresie dostępu do edukacji w Polsce: model integracyjny i model separacyjny. Pierwszy z nich zakłada integralną edukację dzieci ze środowisk wielokulturowych oraz dzieci z kraju przyjmującego, z dodatkowymi lekcjami języka polskiego oraz, w niektórych przypadkach, zajęciami na temat tradycji i kultury. Drugi model zakłada wczesną edukację dzieci migrantów w oddzielnych klasach. Gdy tylko dzieci nauczą się języka polskiego na poziomie pozwalającym na aktywne uczestnictwo w lekcjach, przenieszone są do klas zintegrowanych. Niektóre szkoły stosują model mieszony (Markowska-Manista i Januszewska, 2016).

Niektórzy uczestnicy badania opisali swe doświadczenia dyskryminacji w różnych środowiskach, a podczas dyskusji w grupach fokusowych zarówno polskie, jak i ukraińskie dzieci odnosiły się do nacjonalistycznych narracji o wydarzeniach historycznych, które podsycają stereotypy i tworzą podziały między ludźmi z Ukrainy i Polski. Kilku uczestników z Ukrainy, którzy uczęszczali do polskiej szkoły, wspomniało, że spodziewali się większej wrażliwości ze strony nauczycieli w odniesieniu do ich sytuacji, takiej jak utrata domu lub przebywanie ich ojców na obszarach objętych konfliktem zbrojnym. Warto tu przytoczyć wnioski z badania Pyżalski i in. (2022), które stwierdzają, że nauczycielom w Polsce trudno jest rozpoznać i uchwycić subtelne postawy dyskryminacyjne, takie jak te, które zostały ujawnione podczas konsultacji. Jak podkreśla EU FRA (2022), możliwe jest, że dzieci z Ukrainy będą doświadczać większej dyskryminacji w miarę trwania wojny, w miarę wyczerpywania się zasobów komunalnych i rosnącego zakresu interakcji z miejscową ludnością. Biorąc pod uwagę, że gromadzenie danych do tego badania zostało przeprowadzone ponad rok od eskalacji wojny, relacje uczestników opisujące dyskryminację mogą być częścią rosnącej tendencji do trudniejszych interakcji między uchodźcami z Ukrainy a przyjmującą ich ludnością Polski.

Oprócz postaw dyskryminacyjnych, dzieci z Ukrainy silnie odczuwają różnice w zakresie doświadczenia i różnice kulturowe względem ich polskich rówieśników. Według ich relacji, język jest barierą między dziećmi z Ukrainy a ich polskimi rówieśnikami, podobnie jak jakość czasu, który spędzają razem, co jest niezbędne do lepszego poznania się.

Rysunek 6:
Wyniki konsultacji
w odniesieniu do
filarów spójności
społecznej

Pozytywnym aspektem jest to, że dzieci z Ukrainy, które wzięły udział w tym badaniu, podkreślały wsparcie innych Ukraińców, zwykle osób, które przybyły do Polski na długo przed nimi, jako kluczowe dla zrozumienia i poruszania się w ramach polskiego społeczeństwa. Przed wojną, Polska gościła już 1,5 miliona migrantów ekonomicznych z Ukrainy (Chmielewska-Kalińska i in., 2022). Do chwili eskalacji konfliktu w lutym 2022 r., wielu z tych ukraińskich migrantów mówiło płynnie po polsku i zdołało zapewnić sobie pracę, miejsce zamieszkania i kręgi społeczne. W maju 2022 r., 14% uchodźców z Ukrainy pracowało wcześniej w Polsce, 28% miało członków rodziny, którzy pracowali w Polsce, a 12% miało przyjaciół, którzy już mieszkali w Polsce (tamże). Znaczenie sieci migrantów jest dobrze znane w literaturze na temat migracji, w tym dla dzieci i młodzieży (Huijsmans, 2012), a wyniki tych konsultacji również to odzwierciedlają.

WYZWANIA I SZANSE DLA SPÓJNOŚCI SPOŁECZNEJ

Łukiem narracyjnym przewijającym się przez wyniki konsultacji jest koncepcja spójności społecznej. Spójność społeczna oznacza jakość „zbiorowej wspólnoty” i składa się z trzech nakładających się na siebie i wzajemnie niewykluczających się filarów: relacji społecznych, przynależności i orientacji na wspólne dobro (Schiefer & Van der Noll, 2017). Refleksja nad wynikami tego badania w odniesieniu do tych trzech wymiarów umożliwia zidentyfikowanie potencjalnych obszarów interwencji, które mogłyby poprawić dobrostan dzieci z Ukrainy.

Relacje społeczne są „najbardziej znaczącym aspektem spójności społecznej” i odnoszą się przede wszystkim do ilości i jakości interakcji społecznych z przyjaciółmi, rodziną i innymi (Schiefer & Van der Noll, 2017). Więzy dzieci z Ukrainy z ich rodzinami i przyjaciółmi zostały zakłócone przez ich przesiedlenie, ponieważ wielu członków ich rodzin i przyjaciół nadal przebywa w Ukrainie lub wyjechało do innego kraju. W Polsce, główne interakcje społeczne dzieci z Ukrainy zapewniają matki i rodzeństwo, ale interakcje te są często trudne ze względu na stres spowodowany wyzwaniami finansowymi i mieszkaniowymi. Uczestnicy badania z Ukrainy uważają, że ilość i jakość ich przyjaźni, nawiązanych zarówno z ukraińskimi, jak i polskimi rówieśnikami, nie są wystarczające, co prowadziło do wyrażenia przezeń poczucia osamotnienia.

Zaufanie i tolerancja wobec innych to kolejne komponenty wykorzystywane do pomiaru relacji społecznych (Schiefer & Van der Noll, 2017). Dzieci z Ukrainy, które wzięły udział w tym badaniu, wykazują zaufanie do członków swojej rodziny, innych Ukraińców, którzy mieszkają w Polsce od jakiegoś czasu, oraz personelu w ośrodkach społecznych w ich mieście. Jednak podczas konsultacji, zaufanie do rówieśników i polskich nauczycieli otwarcie wyrażane było rzadko. Jeśli chodzi o relacje między dziećmi z Ukrainy a ich polskimi rówieśnikami, wydaje się, że ogólnie - lecz nie zawsze, charakteryzuje je tolerancja; jednak według uczestników badania, nie istnieje między nimi relacja zaufania.

Uczestnictwo, czy to poprzez członkostwo w klubach sportowych, wolontariat, czy udział w demonstracjach lub ruchach obywatelskich, jest również wskaźnikiem jakości relacji społecznych (Schiefer & Van der Noll, 2017). W tych konsultacjach, dzieci z Ukrainy zgłosiły wysoki poziom uczestnictwa w działaniach organizowanych przez centra społeczne i zainteresowanie otrzymywaniem większej ilości informacji o tych działaniach za pośrednictwem mediów społecznościowych. Pozytywnie wypowiadały się również o pracownikach centrów społecznych, a wolontariat był także wymieniany jako sposób na zaangażowanie się w życie lokalnej społeczności ukraińskiej. O uczestnictwie w szkole mówiono rzadko; dzieci z Ukrainy opisywały poczucie wyobcowania z polskich społeczności szkolnych oraz trudności w interakcji i angażowaniu się w ukraińską społeczność szkolną online.

Drugim wymiarem spójności społecznej jest przynależność lub identyfikacja z podmiotami społecznymi, czy to społecznościami, grupami kulturowymi, dzielnicami, krajami czy podmiotami ponadnarodowymi (Schiefer & Van der

Noll, 2017). Z naszych konsultacji wynika, że dzieci z Ukrainy silnie identyfikują się z własną społecznością - głównie z innymi uchodźcami z Ukrainy, ale także z innymi Ukraińcami mieszkającymi w Polsce. Jednak według ich relacji, nawet ci, którzy uczęszczają do polskiej szkoły, nie czują, że „należą” do jakiegokolwiek polskiej społeczności.

Język jest główną kwestią, która wpływa na poczucie „przynależności” uczestników: dzieci z Ukrainy twierdziły, że chciałyby otrzymywać wsparcie psychospołeczne w języku ukraińskim; chwaliły pracę asystentów międzykulturowych w polskich szkołach (którzy mówią po ukraińsku); mówią, że ich oceny są niższe w Polsce, ponieważ nie posiadają wystarczających umiejętności w języku polskim; wyjaśniają, że doświadczyli trudności w znalezieniu pracy w niepełnym wymiarze godzin, ponieważ nie znają dobrze lokalnego języka; i tak dalej.

Innymi ważnymi czynnikami, które prowadzą do ograniczonej identyfikacji z miejscową ludnością, są postrzegane przez nich różnice w doświadczeniu (w tym wojna i konieczność opuszczenia domu i kraju) oraz różnice kulturowe (w tym ich religia i narracje na temat wydarzeń historycznych). Jednak w przypadku niektórych uczestników z Ukrainy, ich poczucie przynależności do Polski jest wzmacniane przez myśli o przyszłości w Unii Europejskiej lub innych krajach Europy Zachodniej.

Trzecim wymiarem spójności społecznej jest „orientacja na wspólne dobro” lub, innymi słowy, solidarność i przestrzeganie zasad i norm społecznych (Schiefer & Van der Noll, 2017). Uznając solidarność jako troskę o innych, w tym o ludzi, których osobiście nie znamy, konsultacje wykazały niski poziom solidarności między dziećmi z Ukrainy a ich rówieśnikami, któremu towarzyszyła uogólniona obojętność i kilka przypadków dyskryminacji. Jednak niektórzy uczestnicy z Ukrainy dostrzegli duże wsparcie i solidarność ze strony polskich dorosłych, w szczególności osób, które pomogły im na początku pobytu w Polsce. Zgodność z zasadami społecznymi stanowi wyzwanie w środowisku szkolnym, na przykład w odniesieniu do korzystania z usług tłumaczy, lecz również w przypadku szkół religijnych, w których obowiązują określone przepisy i praktyki. .

Rekomendacje

Poniższe rekomendacje opierają się na wynikach naszego badania i stanowią odpowiedź na wyzwania i szanse wspólne dla dzieci - uchodźców z Ukrainy i ich polskich rówieśników.

Władze krajowe i lokalne w Polsce, agencje ONZ, organizacje pozarządowe i organizacje społeczeństwa obywatelskiego muszą podjąć następujące konkretne i praktyczne kroki w celu zapewnienia dobrostanu i integracji dzieci i młodzieży - uchodźców z Ukrainy w Polsce, aby mogły one rosnąć i rozwijać się w środowisku, w którym czują się bezpiecznie, mają poczucie przynależności, mają głos w odniesieniu do decyzji wpływających na ich życie i realizują swój przyszły potencjał:

ZDROWIE PSYCHICZNE I DOBROSTAN PSYCHOSPOŁECZNY

Międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe, organizacje społeczeństwa obywatelskiego, władze lokalne i krajowe oraz instytucje edukacyjne powinny:

1. Uwzględnić zdrowie psychiczne i wsparcie psychospołeczne w głównym nurcie edukacji, opieki zdrowotnej i usług socjalnych dla uchodźców z Ukrainy, poprzez wrażliwe kulturowo usługi dla dzieci i ich rodzin.

Władze lokalne i krajowe oraz instytucje edukacyjne powinny:

2. Podnosić świadomość i dzielić się wiarygodnymi informacjami na temat dostępności usług w zakresie zdrowia psychicznego i wsparcia psychospołecznego (MHPSS) dla uchodźców z Ukrainy. Zwiększyć dostęp do specjalistycznej, bezpłatnej opieki w zakresie zdrowia psychicznego i innego ukierunkowanego wsparcia dla potrzebujących dzieci, a w szczególności inwestować w:
 - a. Wrażliwe kulturowo informacje mające na celu destygmatyzację kwestii i usług związanych ze zdrowiem psychicznym oraz wspieranie uchodźców w radzeniu sobie z dystresem psychicznym wynikającym z doświadczeń konfliktu i wysiedlenia.
 - b. Odpowiednie kulturowo usługi w zakresie zdrowia psychicznego, na przykład poprzez rekrutację ukraińskich ekspertów w dziedzinie zdrowia psychicznego i inwestowanie w ich zdolność do stania się wyspecjalizowanymi dostawcami takich usług w Polsce.

Władze lokalne i krajowe, instytucje opieki zdrowotnej, międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe, organizacje społeczeństwa obywatelskiego i stowarzyszenia lokalne powinny:

3. Promować modele zdrowia psychicznego i wsparcia psychospołecznego, które przełamują bariery wynikające ze stygmatyzacji. Wzmocnić ukierunkowane, niespecjalistyczne interwencje MHPSS (warstwa 3) dla uchodźców z Ukrainy w przestrzeniach oferowanych przez organizacje humanitarne, takich jak środowiska edukacyjne i przestrzenie przyjazne dzieciom.

Międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe, organizacje społeczeństwa obywatelskiego, władze lokalne i krajowe oraz instytucje edukacyjne powinny:

4. Wzmocnić inicjatywy wsparcia rodzin i społeczności (MHPSS, warstwa 2) dla uchodźców z Ukrainy w środowiskach domowych, edukacyjnych i społecznych. Wspierać programy umiejętności rodzicielskich, zwiększać możliwości wychowawców, asystentów międzykulturowych i wolontariuszy w

celu skutecznego zaspokajania potrzeb matek/opiekunów i dzieci z Ukrainy w zakresie zdrowia psychicznego i potrzeb psychospołecznych. Ułatwiać i wspierać upodmiotowienie i uczestnictwo społeczności w promowaniu i ochronie dobrostanu dzieci.

Międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe i organizacje społeczeństwa obywatelskiego powinny:

5. Zbadać możliwości zapewnienia specjalistycznego wsparcia psychospołecznego uchodźcom z Ukrainy, którzy są głównymi opiekunami, głównie matkom, obejmującego stres i zarządzanie budżetem.

Międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe i organizacje społeczeństwa obywatelskiego, głównie stowarzyszenia ukraińskie powinny:

6. Zapewnić finansowanie na opracowanie zajęć pozalekcyjnych i inicjatyw, które umożliwią dzieciom z Ukrainy, zwłaszcza tym, które uczęszczają tylko do szkoły internetowej, utrzymywanie kontaktów i budowanie znaczących relacji z rówieśnikami w Polsce. Rozważyć i zbadać sposoby wspierania dzieci w utrzymywaniu relacji z krewnymi i przyjaciółmi, którzy pozostali w Ukrainie.

EDUKACJA

Międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe, organizacje społeczeństwa obywatelskiego, rządy, instytucje edukacyjne i dyrekcje szkół powinni:

1. Wzmocnić i zintegrować elementy uczenia się społeczno-emocjonalnego w programach nauczania wszystkich instytucji oświatowych i ośrodków kształcenia. Wzbogacić treść szkoleń dla nauczycieli o moduły dotyczące spójności społecznej i kulturowej, uwrażliwienia na konflikty, praktyki antydyskryminacyjne i dobrostan.

Instytucje edukacyjne i dyrekcje szkół powinny:

2. Utworzyć kohorty rówieśnicze w celu wspierania wymiany wiedzy, umiejętności i kultury między dziećmi z Ukrainy i Polski, z myślą o zwiększeniu integracji między uczniami i ułatwieniu wymiany najlepszych praktyk oraz doświadczeń między nauczycielami i instruktorami.

Władze lokalne i krajowe, Ministerstwo Edukacji i dyrekcje szkół powinni:

3. Zwiększyć liczbę ukraińskich asystentów międzykulturowych w polskich szkołach, wzmocnić ich szkolenie oraz pomóc w poprawie ich współpracy z nauczycielami. Opracować praktyczny przewodnik dla personelu szkolnego na temat tego, jak najlepiej ocenić i zaspokoić specyficzne potrzeby dzieci z Ukrainy (w tym zapewnić wsparcie językowe oraz dostosowanie programu nauczania w celu uwrażliwionego podejścia do określonych tematów, itp.).

Władze lokalne i krajowe oraz podmioty humanitarne powinny:

4. Zapewnić kompleksowe i dokładne informacje na temat możliwości edukacyjnych dla dzieci z Ukrainy oraz rozpowszechniać je za pośrednictwem kanałów komunikacji, które są najczęściej używane i cieszą się największym zaufaniem dzieci. Powinno to obejmować informacje o ścieżkach dostępu do kształcenia wyższego w Polsce.

Władze lokalne i krajowe oraz podmioty zapewniające pomoc humanitarną powinny:

5. Wzmocnić Grupę Roboczą Sektora Edukacji (ESWG) w celu prowadzenia działań na rzecz integracji uchodźców poprzez standaryzację podejść

do Edukacji Kryzysowej (EiE) w całym sektorze. Ponadto, działać na rzecz pogłębienia długoterminowej krajowej strategii mającej na celu integrację uchodźców w polskim systemie edukacji.

SPÓJNOŚĆ SPOŁECZNA

Międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe oraz organizacje społeczeństwa obywatelskiego powinny:

1. Działać na rzecz i zbierać fundusze na programy zwiększające świadomość traury, programy budowania pokoju oraz programy spójności społecznej.

Międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe oraz organizacje społeczeństwa obywatelskiego powinny:

2. Działać na rzecz, zbierać fundusze i ustanawiać partnerstwa na rzecz tworzenia przestrzeni rekreacyjnych, w których dzieci z Ukrainy, zwłaszcza te, które nie uczęszczają do polskiej szkoły, mogą spędzać czas z rówieśnikami. Dostosować działania w oparciu o preferencje, potrzeby i priorytety dzieci. Promować takie wydarzenia za pośrednictwem ośrodków społecznych i platform mediów społecznościowych, które są popularne wśród uchodźców z Ukrainy, takich jak Telegram i Viber.

Międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe, organizacje społeczeństwa obywatelskiego, władze lokalne i krajowe, kluby szkolne i dyrekcje szkół powinni:

3. Stworzyć ukraińskim i polskim dzieciom możliwości spotykania się w kontekstach półformalnych (np. pozalekcyjne zajęcia szkolne, zorganizowane wycieczki szkolne) i nieformalnych (sztuka i rękodzieło, sport, przestrzeń publiczna) i/lub poprzez inicjatywy nieoparte głównie na języku (np. sport, teatr mimiczny, taniec). Włączyć działania promujące adaptację do nowego środowiska i oferujące praktyczne informacje na temat poruszania się po miastach oraz dostępu do inicjatyw i usług. Priorytetowo traktować podejścia peer-to-peer i programów mentorskich, a także angażować dzieci w projektowanie takich inicjatyw.

Międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe, organizacje społeczeństwa obywatelskiego, władze lokalne i krajowe, kluby szkolne i dyrekcje szkół powinny:

4. Zwiększać dostęp dzieci - uchodźców do zajęć rekreacyjnych i wypoczynkowych, w szczególności tych, które umożliwiają dzieciom kontakt z przyrodą, poprzez lepsze rozpowszechnianie informacji o dostępnych inicjatywach i usługach (w tym wskazówek dotyczących korzystania z bezpłatnych zajęć sportowych lub kulturalnych) oraz poprzez minimalizowanie barier dostępu (np. poprzez współpracę z sektorem prywatnym i dostawcami usług publicznych w celu zapewnienia zniżek).

Władze lokalne i krajowe, międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe, organizacje społeczeństwa obywatelskiego i lokalne stowarzyszenia ukraińskie powinny:

5. Zwiększać dostęp dzieci z Ukrainy do zajęć z języka polskiego i wsparcia wyrównawczego, aby lepiej wspomagać ich integrację w polskich szkołach. Rozważyć zaoferowanie bezpłatnych klubów języka ukraińskiego w celu wsparcia dzieci - uchodźców z Ukrainy, które niedawno przestawiły się z języka rosyjskiego na ukraiński.
-

ODPOWIEDZIALNOŚĆ WOBEC OSÓB DOTKNIĘTYCH KRYZYSEM (ACCOUNTABILITY TO AFFECTED POPULATIONS, AAP) – SKUTECZNE UCZESTNICTWO DZIECI I MŁODZIEŻY

Międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe oraz organizacje społeczeństwa obywatelskiego powinny:

1. Zapewnić udział dzieci we wszystkich etapach opracowywania, planowania, projektowania i wdrażania działań i programów dla dzieci - uchodźców z Ukrainy, aby upewnić się, że opinie dzieci są uwzględniane i wykorzystywane w procesach podejmowania decyzji, które mają wpływ na ich życie.

Międzynarodowe agencje pomocowe i organizacje pozarządowe powinny:

2. Przeprowadzić dalsze badania z użyciem metod partycypacyjnych, aby lepiej zrozumieć potrzeby informacyjne dzieci, a także preferowane przez nie metody komunikacji w celu wyrażenia swoich opinii, obaw i sugestii. W oparciu o uzyskane wyniki, prowadzić działania na rzecz i/lub zbierać fundusze w celu zapewnienia, że preferowane przez dzieci kanały i platformy są poprawnie skonfigurowane, odpowiednie do potrzeb i właściwie wyposażone do przekazywania i promowania opinii dzieci.

Międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe, organizacje społeczeństwa obywatelskiego, władze lokalne i krajowe, dyrekcje szkół oraz media powinny:

3. Tworzyć platformy, na których głosy i opinie dzieci z Polski i Ukrainy mogą być wzmacniane, słyszane i brane pod uwagę przez decydentów.

Międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe, organizacje społeczeństwa obywatelskiego, władze lokalne i krajowe, instytucje edukacyjne oraz dyrekcje szkół powinny:

4. Zapewnić anonimowe i przyjazne dzieciom informacje zwrotne oraz mechanizmy zgłaszania nieprawidłowości w szkołach i przestrzeniach przyjaznych dzieciom, aby zapewnić im możliwości bezpiecznego przekazywania obaw i informacji zwrotnych dotyczących ochrony i bezpieczeństwa dzieci oraz przeciwdziałania przed krzywdzeniem (ang. safeguarding).

Międzynarodowe agencje pomocowe, organizacje pozarządowe oraz organizacje społeczeństwa obywatelskiego powinny:

5. Współpracować z władzami lokalnymi w celu ustanowienia forów konsultacyjnych, w których dzieci - uchodźcy mogłyby uczestniczyć i przekazywać opinie oraz sugestie dotyczące decyzji/działań mających wpływ na ich życie oraz pozytywną integrację i adaptację w Polsce.
-

RAMKA D: Sugestie dotyczące powtórzenia tego badania w innych kontekstach

PODEJŚCIE

- Rozważ zawężenie zakresu konsultacji, aby skupić się na konkretnych obszarach, takich jak relacje z rówieśnikami lub członkami rodziny, ocena usług w ośrodkach społecznych lub bariery w integracji; i/lub tworzenie produktów promocji interesów dzieci lub badanie nowych metodologii partycypacyjnych w celu zrozumienia, w jaki sposób dzieci chcą uczestniczyć w podejmowaniu decyzji, które mają wpływ na ich życie, za pośrednictwem jakich kanałów lub platform, w zakresie jakich tematów, itp.
- Rozważ dodatkowe działania związane z gromadzeniem danych, takie jak konsultacje z innymi interesariuszami, gromadzenie danych ilościowych, przegląd dokumentacji, badania partycypacyjne z wynikami artystycznymi, itp.
- Oceń swoje mocne strony i ograniczenia przy określaniu podejścia do badania, takie jak obecność w określonych obszarach geograficznych lub miastach; dostęp do uczestników o określonych cechach; relacje z partnerami lokalnymi; ograniczenia czasowe, itp.
- Rozważ podejście umożliwiające udział dzieciom, które nie uczęszczają do szkoły lub ośrodka społecznego, nawet jeżeli trudniej będzie do nich dotrzeć, aby naświetlić również ich sytuację.

PRÓBKA

- Rozważ dezagregację danych dla uczestników z Ukrainy w oparciu o obszar geograficzny Ukrainy, z którego pochodzą (wschód/zachód, obszary miejskie/wiejskie) lub ile czasu spędzili w kraju goszczącym.
- Upewnij się, że przedział wiekowy w każdej dyskusji w grupie fokusowej jest ograniczony do minimum (np. wiek 8-10 lat; wiek 11-13 lat; wiek 14-17 lat).
- Obejmij badaniem doświadczenia i odczucia dzieci niepełnosprawnych i dzieci mieszkających na obszarach wiejskich, jak również dzieci należących do innych narażonych grup społecznych.

METODOLOGIA

- Rozważ metody lub podejścia partycypacyjne i/lub zaproś dzieci do udziału w dyskusji i wyborze metodologii.
- Rozważ przeprowadzenie pogłębionych wywiadów z niektórymi uczestnikami konsultacji, aby uzyskać dalszy wgląd w omawiane tematy i zbadać bardziej osobiste kwestie.
- Rozważ przeprowadzenie systemowej analizy transkrypcji grup fokusowych w oparciu o kodowanie i przy wsparciu oprogramowania.

- Ogranicz liczbę pytań ankietowych dla uczestników grupy fokusowej do maksymalnie trzech, aby mieć wystarczająco dużo czasu na ich omówienie.
- Rozważ zorganizowanie warsztatów walidacyjnych z uczestnikami przed opublikowaniem wyników konsultacji.

WYKORZYSTANIE METODOLOGII BADAŃ PHOTOVOICE

- Poświęć wystarczająco dużo czasu na nauczanie dzieci, jak korzystać z aparatów do zdjęć błyskawicznych, aby uniknąć niskiej jakości zdjęć.
- Rozważ zachowanie niektórych oryginalnych zdjęć, aby móc je odpowiednio zeskanować (lecz nie wszystkich, ponieważ dzieci zazwyczaj lubią zachowywać swoje ulubione zdjęcia jako pamiątki z uczestnictwa w projekcie).

PARTNERZY I LOGISTYKA

- Jak najwcześniej nawiąż kontakt z partnerami, którzy mają możliwość bezpośredniego dostępu do dzieci oraz rodzin uczestniczących w badaniu i przedstaw ich moderatorom grup fokusowych przed rozpoczęciem dyskusji w grupach. Zminimalizuj liczbę podmiotów pośredniczących w procesie badawczym.
 - Zadbaj o znaczący udział dzieci i ich rodzin na wszystkich etapach projektu. Na przykład, przygotuj prezentację wprowadzającą, daj im możliwość zadawania pytań podczas konsultacji, dokonaj walidacji i przedyskutuj z nimi wyniki badania, itp.
-

Bibliografia

Berman, G. (2020). Ethical Considerations for Evidence Generation Involving Children on the COVID-19 Pandemic, Innocenti Discussion Papers, 2020 (01). UNICEF Office of Research – Innocenti, Florence.

Boyden, J., & Mann, G. (2005). Children's risk, resilience, and coping in extreme situations. SAGE Publications, Inc., <https://doi.org/10.4135/9781412976312>.

Braun, V., & Clarke, V. (2021). One size fits all? What counts as quality practice in (reflexive) thematic analysis? *Qualitative Research in Psychology*, 18(3), 328–352. www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14780887.2020.1769238.

Braun, V., & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In: H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, & K. J. Sher (eds.), *APA handbook of research methods in psychology*, Vol. 2: Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological (pp. 57–71). Washington, DC: American Psychological Association.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Harvard University Press.

Carlson, E. D., Engebretson, J., Chamberlain, R. M. (2006) Photovoice as a social process of critical consciousness. *Qualitative Health Research*, 16(6), 836–852. <https://doi.org/10.1177/1049732306287525>.

Chmielewska-Kalińska, I., Dudek, B., & Strzelecki, P. (2022). Sytuacja życiowa i ekonomiczna uchodźców z Ukrainy w Polsce: raport z badania ankietowego zrealizowanego przez OO NBP. Departament Statystyki.

DeJaeghere, J., Morrow, V., Richardson, D., Schowengerdt, B., Hinton, R., & Muñoz Boudet, A. (2020). *Guidance Note on Qualitative Research in Education: Considerations for Best Practice*. Department for International Development, prepared for Building Evidence in Education (BE2), London.

Ellis, C. (2007). Telling secrets, revealing lives: relational ethics in research with intimate others. *Qualitative Inquiry*, 13(1), 3–29. DOI: <https://doi.org/10.1177/1077800406294947>.

FRA - European Union Agency for Fundamental Rights (2023). *Fleeing Ukraine. Displaced people's experiences in the EU. Ukrainian survey 2022*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://fra.europa.eu/en/publication/2023/ukraine-survey>.

Huijsmans, R. (2012). Beyond Compartmentalization: A Relational Approach Towards Agency and Vulnerability of Young Migrants. In A. Orgocka & C. Clark-Kazak (Eds.), *Independent Child Migration—Insights into Agency, Vulnerability, and Structure*. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 136, 29–45. <https://doi.org/10.1002/cad.20009>.

Impact Initiatives & Save the Children International (2023). *Protection needs of children, adolescents and their caregivers displaced from Ukraine to Poland - Brief*. <https://reliefweb.int/report/poland/protection-needs-children-adolescents-and-their-caregivers-displaced-ukraine-poland-june-2023>

Markowska-Manista, U., and Januszewska, E. (2016). Children and Youth with Multicultural Backgrounds in the Polish System of Education. In: Markowska-Manista (eds.), *The Interdisciplinary Contexts of Reintegration and Readaptation in the Era of Migration—an Intercultural Perspective*. Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warsaw.

Martin, I. (2022). *Children of War: The Ukrainian Case*, International Centre for Defence and Security - Tallin, Estonia. https://icds.ee/wp-content/uploads/dlm_uploads/2022/12/ICDS_Brief_Children_of_War_Isabella_Martin_December_2022.pdf

Mascheroni, G., Sæed, M., Valenza, M., Cino, D., Dreesen, T., Zaffaroni, L. G. & Kardefelt-Winther, D. (2021). *Learning at a Distance: Children's remote learning experiences in Italy during the COVID-19 pandemic*. UNICEF Office of Research – Innocenti, Florence.

Pyżalski, J., Łucznińska, A., Cieślukowska, D., Kata, G., Plichta, P., Poleszak, W., Mróz, J. T., & Wójcik, M. (2022). *Together in the classroom. Children from Ukraine in Polish schools. Potentials and challenges in building a multicultural school in the context of the war in Ukraine. Teachers' perspective research report*. School with Class Foundation. https://www.researchgate.net/publication/366809419_Together_in_the_Classroom_Children_from_Ukraine_in_Polish_Schools_Potentials_and_Challenges_in_Building_a_Multicultural_School_in_the_Context_of_the_War_in_Ukraine_Teachers%27_perspective_Research_Report.

Ramey, H. L., Lawford, H.L., Berardini, Y., Caimano, S., Epp, S., Edwards, C., and Wolff, L. (2022). *It's Difficult to Grow Up in an Apocalypse: Children's and adolescents' experiences, perceptions and opinions on the COVID-19 pandemic in Canada*, Innocenti Research Report, UNICEF Office of Research - Innocenti, Florence: www.unicef-irc.org/publications/1433-its-difficult-to-grow-up-in-an-apocalypse-childrens-and-adolescents-experiences-perceptions-and-opinions-on-the-covid-19.html

Schiefer, D., & Van der Noll, J. (2017). The essentials of social cohesion: A literature review. *Social Indicators Research*, 132(2), 579–603. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1314-5>, pp. (p. 592).

Tyler-Rubinstein, I., Gorevan, D., & Kivela, L. (2022). "This is my life, and I don't want to waste a year of it". The experiences and wellbeing of children fleeing Ukraine. Save the Children. <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/this-is-my-life-and-i-dont-want-to-waste-a-year-of-it/>.

UNICEF Innocenti. (2020). *Worlds of influence: understanding what shapes child well-being in rich countries*. Innocenti Report Card 16. UNICEF Office of Research – Innocenti, Florence.

UNICEF Office of Global Insight and Policy (2021). *Understanding child subjective well-being: a call for more data, research and policymaking targeting children*. <https://www.unicef.org/globalinsight/media/2116/file/UNICEF-Global-Insight-Understanding-Child-Subjective-Wellbeing-2021.pdf>

Veerman, G. J. & Denessen, E. (2021). Social cohesion in schools: a non-systematic review of its conceptualization and instruments, *Cogent Education*, 8 (1), 1–14. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2331186X.2021.1940633>

Viola, F., Centrone, M.R., and Rees, G. (2022). *Life in Colours: Children's and adolescents' experiences, perceptions and opinions on the COVID-19 pandemic*, Innocenti Research Report, UNICEF Office of Research - Innocenti, Florence. www.unicef-irc.org/publications/1425-life-in-colours-childrens-and-adolescents-experiences-perceptions-and-opinions-on-the-covid-19-pandemic.html

Weigl, B. (2016). *Self-Image and the Image of the World in the Eyes of Young Roma in Poland*. In: Markowska-Manista (eds.), *The Interdisciplinary Contexts of Reintegration and Readaptation in the Era of Migration—an Intercultural Perspective*. Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warsaw.

Załącznik nr 1: Szczegółowy opis metodologii

32) „Subiektywny dobrostan to opisywane doświadczenie pozytywnych emocji (takich jak optymizm), negatywnych emocji (takich jak smutek), satysfakcji związanej z określonymi dziedzinami (takimi jak praca lub relacje) oraz ogólnej oceny zadowolenia z życia”. (UNICEF Office of Global Insight and Policy, 2021).

33) Bardziej szczegółowy przegląd narzędzi wykorzystanych do zorganizowania i przeprowadzenia konsultacji znajduje się w załączniku nr 2 na stronie 66.

34) Po przetestowaniu, ankietę użyta w pierwszej wersji wytycznych dotyczących dyskusji w grupach fokusowych uznano za zbyt długą. Ostateczna wersja wytycznych zawierała ankietę o mniejszej liczbie pytań i innej ich treści.

35) Teoria systemów ekologicznych Bronfenbrennera postrzega rozwój dziecka jako złożony system relacji, na który wpływa wiele poziomów otaczającego środowiska, od bezpośredniego otoczenia rodziny i szkoły, po szeroko pojęte wartości kulturowe, prawa i zwyczaje. Zgodnie z tą teorią, aby zbadać dobrostan dzieci, badacze muszą spojrzeć nie tylko na dziecko i jego najbliższe otoczenie, lecz również na szersze pojęte środowisko.

Niniejszy raport opiera się na konsultacjach z ponad 100 dziećmi: grupą, w skład której weszły dzieci i nastolatki przesiedlone z Ukrainy i obecnie mieszkające w Polsce oraz ich polskimi rówieśnikami - i ma na celu zrozumienie ich subiektywnego dobrostanu³² w obliczu wojny w Ukrainie. W szczególności, konsultacje miały na celu uzyskanie wglądu w codzienne życie uczestników, poprzez zbadanie ich doświadczeń, spostrzeżeń i opinii dotyczących szkoły i innych środowisk edukacyjnych, ich codziennych zajęć, relacji i jakości integracji dzieci z Ukrainy w ramach polskiego społeczeństwa.

Wybrano jakościowy projekt badania z podejściem otwartym, ponieważ umożliwia on badanie bez narzucania jego uczestnikom ograniczonych i z góry określonych koncepcji (DeJaeghere i in., 2020). Zastosowano partycypacyjną metodę badawczą zwaną photovoice. Polega ona na poproszeniu dzieci i młodzieży o robienie zdjęć związanych z określonymi tematami, które można następnie wykorzystać jako punkt wyjścia do dyskusji w grupach fokusowych. Dyskusje te były prowadzone zgodnie z częściowo ustrukturyzowanymi wytycznymi, które obejmowały szereg działań opartych na technikach projekcyjnych i ankietę końcową.

W ramach przygotowań do konsultacji, opracowano pakiet zawierający narzędzia dla moderatorów grup fokusowych, uczestników, ich opiekunów i lokalnych organizacji, które wspierały dotarcie do dzieci i zapewniały miejsca do prowadzenia dyskusji w grupach fokusowych. Niemal wszystkie te dokumenty zostały przetłumaczone na język ukraiński i/lub polski.³³ Dwóch moderatorów, jeden narodowości ukraińskiej i jeden narodowości polskiej, i obaj autorzy niniejszego raportu, przeprowadzili konsultacje z dziećmi w maju i czerwcu 2023 roku.

Ścieżka dźwiękowa konsultacji została nagrana, a ich treść transkrybowana verbatim. Transkrypcje zostały następnie zanonimizowane i przetłumaczone na język angielski. Dane zostały przeanalizowane przez trzech autorów niniejszego raportu zgodnie z podejściem analizy tematycznej (TA) Brauna i Clarke'a (2012). Transkrypcje zostały zakodowane, akapit po akapicie, zarówno indukcyjnie, jak i dedukcyjnie, w kategoriach (i) zdrowie psychiczne i dobrostan psychospołeczny; (ii) szkoła / edukacja; (iii) relacje; oraz (iv) uczestnictwo / zaangażowanie. Następnie opracowano zagadnienia i zidentyfikowano trzy główne wątki dotyczące danych, które stanowią trzy tematy przedstawione w niniejszym raporcie, wraz z innymi powiązаныmi tematami, które zostały opisane i wyjaśnione w podrozdziałach raportu.

Niniejszy raport zawiera również wyniki krótkiej ankiety, na którą uczestnicy odpowiadali na miejscu pod koniec każdej grupy fokusowej. Wyniki ankiety zostały przeanalizowane ilościowo i opierają się na łącznej próbie 81 z 90 uczestników z Ukrainy. Liczba respondentów ankiety jest niższa niż całkowita liczba uczestników badania z Ukrainy, ponieważ ankietę nie została wypełniona przez dzieci w pierwszej dyskusji w grupie fokusowej, przeprowadzonej w celu testowania.³⁴

Język użyty w tym raporcie wywodzi się z refleksyjnego podejścia TA, które uważa analizę za „działanie interpretacyjne podejmowane przez badacza, który usytuowany jest na różne sposoby i który odczytuje dane przez pryzmat swojej konkretnej pozycji społecznej, kulturowej, historycznej, dyscyplinarnej, politycznej i ideologicznej” (Braun i Clarke, 2021). Dlatego też w opisie i wyjaśnieniu wyników badań, autorzy raportu nie ukrywają swojej obecności za wypowiedziami uczestników, ale występują jako widoczni pośrednicy pomiędzy dziećmi a czytelnikiem, świadomi swojej pozycji jako badaczy.

RAMY PROJEKTU

Jako ogólne ramy dla analizy odpowiedzi na pytania badawcze, opracowania narzędzi do konsultacji i nadania sensu danym, zastosowano teorię systemu ekologicznego Bronfenbrennera (1979)³⁵ i jej adaptację do Karty Raportowej UNICEF Innocenti 16 Worlds of influence (2020). Jest to podejście wielopoziomo-

mowe, w którego centrum znajduje się dziecko. 'Świat dziecka' obejmuje jego kluczowe działania i relacje. 'Świat wokół dziecka' składa się z zasobów i sieci, podczas gdy 'świat jako całość' obejmuje systemy i kontekst.

Konsultacje dotyczyły głównie 'świata dziecka z Ukrainy', poprzez rozmowy z uczestnikami na temat ich codziennych czynności, kluczowych relacji, zadowolenia z życia i ich odczuć - ich subiektywnego dobrostanu. Zebrano jednak również informacje na temat 'świata wokół dziecka z Ukrainy' z jego własnej perspektywy. Na przykład, zebrano opinie uczestników na temat jakości szkoły, do której uczęszczali (zasoby) oraz uwagi, jaką poświęcali im nauczyciele (sieci). 'Świat jako całość' reprezentuje kontekst konsultacji, ponieważ odbyły się one w obliczu wojny w Ukrainie, podczas kryzysu uchodźczego, i w Polsce.

PRÓBKA

W konsultacjach, które przeprowadzono 15-16 miesięcy po eskalacji wojny w Ukrainie, wzięło udział 104 dzieci i nastolatków (90 z Ukrainy i 14 z Polski). 54 uczestników było w wieku od 8 do 13 lat, a pozostałych 50 w wieku od 14 do 17 lat. 64 dzieci zidentyfikowało się jako kobiety, 39 jako mężczyźni, a 1 - jako osoba niebinarna. Uczestnicy mieszkali w trzech miastach w Polsce³⁶ i wzięli udział w badaniu dzięki wsparciu partnerów lokalnych. Zostali oni wybrani za pomocą strategii celowego doboru próby na podstawie określonych cech (wiek, płeć, narodowość, rodzaj szkoły, do której uczęszczali).

Łącznie przeprowadzono 17 zogniskowanych dyskusji grupowych (grup fokusowych)³⁷, z których każda liczyła od 4 do 8 uczestników. Grupy fokusowe miały następujące cechy:

- 15 grup fokusowych z dziećmi i młodzieżą z Ukrainy oraz 2 grupy fokusowe z ich polskimi rówieśnikami;
- 9 grup fokusowych z uczestnikami w wieku 8-13 lat i 8 grup fokusowych z uczestnikami w wieku 14-17 lat;
- 8 grup fokusowych w Krakowie, 5 grup fokusowych w Warszawie i 4 grupy fokusowe we Wrocławiu;
- 11 grup fokusowych z dziećmi i młodzieżą z Ukrainy, którzy uczęszczali do polskich szkół w trybie stacjonarnym oraz 4 grupy fokusowe z dziećmi i młodzieżą z Ukrainy, którzy uczęszczali do ukraińskich szkół w trybie zdalnym;³⁸
- 4 grupy fokusowe z udziałem kobiet, 3 grupy fokusowe z udziałem mężczyzn i 10 grup fokusowych z udziałem przedstawicieli różnych płci.

Dzięki wsparciu lokalnych specjalistów (nauczycieli szkolnych i pracowników lokalnych organizacji pozarządowych), w badaniu wzięła udział grupa uczestników zróżnicowana pod względem pochodzenia społeczno-ekonomicznego, czasu pobytu w Polsce, pochodzenia geograficznego z Ukrainy i cech rodziny. Wszystkie dzieci i młodzież zdecydowały się wziąć udział w badaniu na zasadzie dobrowolności. Większość z nich znała przynajmniej niektórych z pozostałych uczestników dyskusji w grupie fokusowej.

GRUPA	WIEK	PŁEĆ	DZIECI Z	MIASTO	TYP SZKOŁY	LICZBA UCZESTNIKÓW
1.	8-13	Grupa mieszana	Polski	Kraków	Szkoła polska	7
2.	8-13	Grupa mieszana	Ukrainy	Kraków	Szkoła polska	6
3.	8-13	Grupa mieszana	Ukrainy	Kraków	Szkoła polska	7
4.	8-13	Grupa mieszana	Ukrainy	Kraków	Szkoła polska	5
5.	8-13	Grupa mieszana	Polski	Warszawa	Szkoła polska	7
6.	8-13	Dziewczynki	Ukrainy	Warszawa	Szkoła polska	7
7.	8-13	Chłopcy	Ukrainy	Warszawa	Szkoła polska	6
8.	8-13	Dziewczynki	Ukrainy	Warszawa	Szkoła polska	4
9.	14-17	Grupa mieszana	Ukrainy	Warszawa	Szkoła polska	8
10.	14-17	Chłopcy	Ukrainy	Kraków	Szkoła polska	6
11.	14-17	Dziewczynki	Ukrainy	Kraków	Szkoła polska	5
12.	14-17	Chłopcy	Ukrainy	Kraków	Szkoła polska	6
13.	14-17	Dziewczynki	Ukrainy	Kraków	Szkoła polska	6
14.	14-17	Grupa mieszana	Ukrainy	Wrocław	Szkoła ukraińska (online)	6
15.	8-13	Grupa mieszana	Ukrainy	Wrocław	Szkoła ukraińska (online)	5
16.	14-17	Grupa mieszana	Ukrainy	Wrocław	Szkoła ukraińska (online)	6
17.	14-17	Grupa mieszana	Ukrainy	Kraków	Szkoła ukraińska (online)	7

Tabela: Szczegółowa charakterystyka grup fokusowych i ich uczestników

Załącznik nr 1:
Szczegółowy opis
metodologii

Rysunek 7:
Miasto w Polsce,
w których odbyły
się konsultacje

36) W sierpniu 2023 r., w Warszawie mieszkało 103 736 uchodźców z Ukrainy, we Wrocławiu - 45 971, a w Krakowie - 31 866 uchodźców z Ukrainy (Portal Danych Operacyjnych UNCHR, dostęp: 10 sierpnia 2023 r., <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/10781>).

37) Cztery konsultacje zostały wykorzystane do przetestowania narzędzi, w szczególności instrukcji do metody photovoice i wytycznych do dyskusji w grupach fokusowych. Jednakże modyfikacje wprowadzone po tych testach były minimalne, w związku z czym wyniki tych konsultacji zostały również uwzględnione w raporcie.

38) Należy zauważyć, że w momencie tworzenia próby zakładano, iż grupy będą składały się wyłącznie z dzieci i nastolatków uczęszczających do polskiej szkoły w trybie stacjonarnym lub ukraińskiej szkoły w trybie online. Jednak w trakcie testowania okazało się, że wielu uczestników uczęszczało do obu typów szkół.

Pic. 27:
Aparaty do zdjęć
błyskawicznych
dostarczone
uczestnikom
badania

ZASTOSOWANIE METODY PHOTOVOICE

Photovoice (fotowypowiedź) to metodologia badawcza opracowana przez Wanga i Burrisa, poprzez adaptację modelu rozwoju edukacyjnego Paulo Freire, w którym uczestnicy badania tworzyli rysunki poprzez słuchanie opowieści (Carlson i in., 2006). Podstawowymi elementami metody photovoice są: (i) przekazanie aparatów fotograficznych w ręce uczestników; (ii) umożliwienie im przedstawienia ich opinii na temat przedmiotu badań, ponieważ to oni robią zdjęcia; (iii) uzyskanie świadomej zgody od fotografowanych osób, jeżeli zdjęcie ukazywać ma osobę; (iv) nadanie 'głosu' obrazom, poprzez opisanie ich w formie pisemnej lub ustnej. Zdjęcia mogą być udostępniane społeczności lub zainteresowanym stronom w celu wzmocnienia wypowiedzi uczestników i promowania zmian.

Text BoxW przypadku naszych konsultacji, moderatorzy spotkali się z dziećmi i młodzieżą przed dyskusjami w grupach fokusowych. Podczas tego wstępnego spotkania, moderatorzy przekazali dzieciom aparaty fotograficzne i wyjaśnili, jak z nich korzystać.

Przekazali oni również dzieciom instrukcje dotyczące metody photovoice, w języku ukraińskim lub polskim, które zawierały:

- Kilka zdań wyjaśniających, na czym polega metoda photovoice;
- Pytania, na które dzieci miały odpowiedzieć swoimi zdjęciami;
- Kilka wskazówek, jak robić zdjęcia dobrej jakości;
- Instrukcje dotyczące etyki i bezpieczeństwa.

PYTANIA DO UCZESTNIKÓW Z UKRAINY

- Pomyśl o kilku ostatnich dniach i o tym, jak je spędziłeś/spędziłaś. Pomyśl o czymś, co robiłeś/robiłaś chętnie, o czymś, co było przyjemne. Czy możesz to sfotografować?
- Pomyśl o ostatnich kilku dniach i o tym, jak je spędziłeś/spędziłaś. Pomyśl o czymś, czego NIE robiłeś/robiłaś chętnie, o czymś, co NIE było przyjemne. Czy możesz to sfotografować?
- Pomyśl o swojej szkole w Polsce. Pomyśl o czymś, co naprawdę w niej lubisz. Co to jest? Czy możesz to sfotografować?
- Pomyśl o swojej szkole w Polsce. Pomyśl o czymś, czego w niej NIE lubisz. Co to jest? Czy możesz to sfotografować?
- Pomyśl o swoim życiu w Polsce. Pomyśl o wszystkich nowopoznanych dorosłych, których spotkałeś, odkąd tu przyjechałeś/ przyjechałaś. Czy jest wśród nich osoba, która pomogła Ci rozwiązać jakiś problem? Zrób jej/jemu/im zdjęcie. Jeżeli tej osoby nie ma w pobliżu lub nie jest łatwo dostępna, możesz zrobić zdjęcie czegoś, co ją reprezentuje (coś, co lubi lub często robi, jej pracę, hobby, ulubioną książkę itp.).

PYTANIA DO UCZESTNIKÓW Z POLSKI

- Pomyśl o różnych uczuciach, które towarzyszyły Ci od rozpoczęcia wojny w Ukrainie w zeszłym roku. Czy możesz zrobić zdjęcie czegoś, co symbolizuje jedno lub więcej z tych uczuć?
- Pomyśl o osobach w Twoim wieku, które przyjechały do Polski z Ukrainy w ciągu ostatniego roku. Czy możesz sfotografować przedmiot, czynność lub miejsce, które Ci się z nimi kojarzy?
- Czy możesz zrobić zdjęcie czegoś, co pozytywnie zmieniło się w Twoim mieście, szkole lub jakimkolwiek ośrodku dla ludzi młodych/stowarzyszeniu, do którego należysz, odkąd przyjechały/ dołączyły doń dzieci z Ukrainy?
- Czy możesz zrobić zdjęcie czegoś, co NIE podoba ci się w Twoim mieście, szkole lub jakimkolwiek stowarzyszeniu ludzi młodych, do którego należysz, odkąd przyjechały/ dołączyły doń dzieci z Ukrainy?
- Co Twoim zdaniem można zrobić, aby poprawić relacje między Polakami i Ukraińcami? Czy możesz zrobić zdjęcie, które przedstawia Twoją sugestię?

39) Referring to those characters, the children and adolescents often spoke in the third person during the focus group discussions.

WYTYCZNE DOTYCZĄCE DYSKUSJI W GRUPIE FOKUSOWEJ

Podczas przeprowadzania konsultacji, prowadzący zogniskowane dyskusje grupowe kierowali się częściowo ustrukturyzowanymi wytycznymi. Opracowano różne zestawy wytycznych dla dzieci i młodzieży z Ukrainy oraz dzieci z Polski, jednak oba miały na celu ułatwienie dyskusji między uczestnikami z wykorzystaniem jako punktu wyjścia zrobionych przez nich zdjęć.

Większość działań opierała się na technikach projekcyjnych, takich jak prośba do uczestników o stworzenie fikcyjnych postaci, które były do nich podobne. Pozwalało to uczestnikom nie mówić o swoich własnych doświadczeniach w pierwszej osobie, jeśli tego nie chcieli.³⁹ Oba zestawy wytycznych zalecały rozpoczęcie spotkania od zapoznania się uczestników („przełamanie lodów”), po którym następowało nakreślenie zasad konstruktywnej i pełnej szacunku rozmowy oraz ponowne wyrażenie przez uczestników zgody na udział w badaniu. Oba zestawy wytycznych na zakończenie wprowadzały krótkie ankiety, które uczestnicy wypełniali na miejscu online, omawiając anonimowo niektóre z ich odpowiedzi na forum grupy fokusowej.

AKTYWNOŚCI ZWIĄZANE Z KONSULTACJAMI Z UDZIAŁEM UCZESTNIKÓW Z UKRAINY

W pierwszej części dyskusji w ramach grup fokusowych, uczestnicy zostali poproszeni o stworzenie fikcyjnej postaci, chłopca lub dziewczynki w ich wieku, który/która pochodzi z Ukrainy i mieszka w Polsce. Poproszono ich, aby pomyśleli o wszystkim, co robią w Polsce i o wszystkim, co robili w Ukrainie, lecz czego od czasu przeprowadzki do Polski już nie robią. Dzieci i młodzież poproszono o wykorzystanie w tym celu zdjęć zrobionych aparatem do zdjęć błyskawicznych, aby wskazać działania i zajęcia, o których chcieliby porozmawiać.

Następnie, prowadzący poprosili uczestników o zastanowienie się nad tym, co mogło martwić ich fikcyjną postać w ciągu ostatniego roku, po czym poprosili ich o napisanie lub narysowanie swoich zmartwień na czystych kartkach. Dzieci i młodzież umieścili te karty na plakacie podzielonym na trzy różne kolumny:

- Sprawy, które [imię postaci] może rozwiązać sam/sama;
- Sprawy, które [imię fikcyjnej postaci] może rozwiązać z pomocą innych;
- Sprawy, które mogą rozwiązać tylko inni.

Trzecie zadanie koncentrowało się na środowisku szkolnym. Uczestnicy wykorzystali zdjęcia zrobione aparatem do zdjęć błyskawicznych, aby rozpocząć rozmowy na preferowane przez siebie tematy, umieszczając je pod plakaciami z wcześniej zdefiniowanymi kategoriami. Dla uczestników, którzy uczęszczali do ukraińskiej szkoły w trybie online przygotowano inne podpowiedzi do dyskusji, podkreślające specyfikę nauczania na odległość.

Pic. 28: Przykład zadania 1, część A: „ktoś taki jak ja” (dyskusja w grupie fokusowej z uczestnikami z Ukrainy)

●	→ NASI NAUCZYCIELE
●	→ NASI KOLEDZY/KOLEŻANKI Z KLASY
●	→ CZEGO MUSIMY SIĘ UCZYĆ
●	→ NASZA PRZESTRZEŃ SZKOLNA
●	→ ZASADY, KTÓRYCH MUSIMY PRZESTRZEGAĆ
●	→ JAK SPĘDZAMY PRZERWY
●	→ CYFROWE NARZĘDZIA DO NAUKI, Z KTÓRYCH KORZYSTAMY
●	→ JAK SIĘ CZUJEMY PODCZAS NAUKI

Rysunek 10: Kategorie tematów, w których uczestników poproszono o omówienie kwestii związanych z edukacją

39) Odnosząc się do tych postaci, dzieci i nastolatki często wypowiadali się podczas dyskusji w grupach fokusowych w trzeciej osobie.

Rysunek 11: Plakat przedstawiony uczestnikom z Polski jako ramy dla ich opowieści

JAK SIĘ POZNALI?

- Kiedy?
Gdzie?
Co robili?

JAK ROZWIJAŁA SIĘ ICH PRZYJAŹŃ?

- Jak spędzali wspólny czas?
- Jak się porozumiewali?
- Co lubią w sobie nawzajem?

WYDARZA SIĘ COŚ, CO PODWAŻA ICH PRZYJAŹŃ

- Jak? Gdzie?
- Kto jeszcze uczestniczy w tym zdarzeniu?
- Jak się czują?

JAK DALEJ ROZWIJA SIĘ ICH PRZYJAŹŃ? JAK SPRAWY MAJĄ SIĘ TERAZ?

AKTYWNOŚCI ZWIĄZANE Z KONSULTACJAMI Z UDZIAŁEM UCZESTNIKÓW Z POLSKI

W pierwszej części dyskusji grup fokusowych, moderatorzy poprosili polskie dzieci o stworzenie opowieści o przyjaźni między dwojgiem wymyślnych młodych ludzi w ich wieku, mieszkających w ich mieście, jednego z Polski i jednego z Ukrainy. Moderatorzy wspierali uczestników w budowaniu tych historii, zadając różne pytania i dostarczając im swoiste 'ramy' zaprojektowane na plakacie. Uczestników poproszono o wykorzystanie w opowieści swoich zdjęć, poprzez umieszczenie ich na plakacie. Historia została wykorzystana jako inspiracja do rozmów na temat relacji między polskimi dziećmi i młodzieżą a ich rówieśnikami, którzy zmuszeni byli opuścić Ukrainę i mieszkają obecnie w Polsce.

W drugiej części dyskusji w grupie fokusowej, moderatorzy prosili uczestników o podzielenie się sugestiami, jak poprawić relacje między Polakami a dziećmi z Ukrainy i wyeliminować bariery dla inkluzji. Uczestnicy wykorzystali w tym celu zdjęcia zrobione aparatem do zdjęć błyskawicznych i wyjaśnili swoje pomysły, umieszczając zdjęcia w jednej z następujących kolumn na plakacie:

- Jak postępować powinni młodzi ludzie z Polski;
- Jak postępować powinni młodzi ludzie z Ukrainy;
- Jak postępować powinni dorośli.

KWESTIE ETYCZNE I OCHRONA DANYCH

Cały proces konsultacji został skonceptualizowany i opracowany zgodnie z podejściem etycznym, które jest jednocześnie proceduralne i relacyjne (Ellis, 2007). Na wszystkich etapach projektu wzięto pod uwagę następujące kluczowe zasady etyczne (Berman, 2020):

- Ocena i minimalizacja ryzyka;
- Świadoma zgoda uczestników i zgoda ich rodziców/opiekunów;
- Poufność, prywatność i anonimowość;
- Szacunek dla różnorodności;
- Ochrona i bezpieczeństwo danych.

Zasada „nie szkodzić” leżała u podstaw wszystkich działań badawczych, aby zapewnić bezpieczne i znaczące uczestnictwo. Podejście do badania i zastosowane narzędzia zostały zatwierdzone przez komisję etyczną Save the Children International przed rozpoczęciem konsultacji. Narzędzia konsultacyjne obejmowały protokół ścieżki skierowania do podmiotów specjalistycznych, którego moderatorzy powinni przestrzegać, jeśli którykolwiek z uczestników zgłosił, że jest w niebezpieczeństwie lub wykazał niepokojący stan dystresu psychospołecznego. Ponadto, przed konsultacjami moderatorzy wzięli udział w szkoleniu przeprowadzonym przez Plan International i Save the Children na temat bezpiecznej identyfikacji i kierowania do podmiotów specjalistycznych spraw związanych z ochroną i bezpieczeństwem dzieci oraz przeciwdziałaniem przed krzywdzeniem (ang. safeguarding).

Ścieżka dźwiękowa wszystkich konsultacji była nagrywana i została następnie transkrybowana verbatim. Po transkrypcji, anonimizacji i przetłumaczeniu na język angielski, wszystkie nagrania audio zostały zniszczone.

Pod koniec każdej dyskusji w grupie fokusowej, uczestnicy byli proszeni o wskazanie zdjęć, które chcieliby opublikować, oraz o zasugerowanie pseudonimu, do podpisania zdjęcia w pobliżu zastrzeżenia praw autorskich. Jest to sposób na uznanie, że to dzieci samodzielnie stworzyły swoje zdjęcia. Wybrane przez nie pseudonimy można przeczytać obok wybranych zdjęć i cytatów, ze wskazaniem ich płci, wieku i narodowości.⁴⁰

40) Prawie wszyscy uczestnicy zdecydowali się na użycie pseudonimu, lecz kilku z nich zdecydowało odmiennie. Dlatego przy niektórych zdjęciach zamiast pseudonimu można zobaczyć inicjał dziecka, które zrobiło zdjęcie. (Inicjały zostały użyte we wszystkich cytatach).

ETAPY UDZIELENIA ZGODY

Zgoda uczestników została uzyskana w czterech etapach i trybach:

• ZGODA NA UDZIAŁ W BADANIU (USTNA)

Uczestnicy zostali wybrani dobrowolnie przez partnerów lokalnych, którzy otrzymali: (i) ulotkę dla dzieci i młodzieży⁴¹, zawierającą podstawowe informacje o projekcie i zapraszającą do udziału w nim w charakterze ochotnika; oraz (ii) notatkę informacyjną z instrukcjami dla partnerów lokalnych.

Dzieci, które chciały zgłosić się do udziału w badaniu, ustnie informowały o tym partnerów lokalnych, wyrażając zainteresowanie udziałem. Na tym etapie nie gromadzono ani nie przechowywano żadnych osobistych danych kontaktowych ani informacji o dziecku.

Jeżeli liczba dzieci, które chciały wziąć udział w badaniu, przekroczyła maksymalną wielkość dozwoloną dla danej grupy fokusowej, uczestnicy byli wybierani losowo w drodze publicznego losowania.

• ZGODA FORMALNA (PISEMNA)

Po wyrażeniu zainteresowania udziałem w badaniu, wybrane dzieci otrzymały od partnera lokalnego notatkę informacyjną i formularz zgody. Formularz ten musiał zostać podpisany przez rodzica / opiekuna i opisywał: (i) cele projektu; (ii) dobrowolny charakter uczestnictwa; (iii) prawa i obowiązki dzieci; (iv) ustalenia dotyczące przetwarzania i przechowywania danych, z podkreśleniem, że ścieżka dźwiękowa dyskusji w grupach fokusowych będzie nagrywana i transkrybowane verbatim; (v) korzyści i zagrożenia związane z ich udziałem; oraz (vi) szczegóły dotyczące publikacji zdjęć i praw autorskich.

• POTWIERDZENIE ZGODY PODCZAS WSTĘPNEGO SPOTKANIA (USTNIE)

Moderatorzy grup fokusowych odbyli wstępne spotkanie z uczestnikami, aby wyjaśnić na czym polega metoda photovoice. Spotkanie to zostało również wykorzystane do powtórzenia zgody, szczególnie w odniesieniu do nagrywania i transkrypcji danych.⁴² Moderatorzy omówili z uczestnikami główne punkty formularza zgody, odpowiedzieli na ich pytania i wyjaśnili wszelkie ewentualne dodatkowe wątpliwości.

• POWTÓRZENIE ZGODY PODCZAS GRUP FOKUSOWYCH (USTNIE)

Na początku dyskusji każdej grupy fokusowej, moderatorzy przypominali dzieciom o ich prawach, w tym o prawie do przerwania dyskusji i opuszczenia jej bez podania przyczyny. Pod koniec spotkania grupy fokusowej, moderatorzy przypominali dzieciom o ich prawie do wyboru zdjęć, które chcą opublikować i do zachowania oryginalnych zdjęć.

OGRANICZENIA WPŁYWAJĄCE NA WNIOSKI BADANIA

Kluczowym ograniczeniem podczas refleksji nad wynikami konsultacji i związanych z nimi próbą jest ryzyko błędu selekcji. Uczestnicy decydowali się dołączyć do projektu autonomicznie, lecz ich wybór był dokonany przy wsparciu pośredników - nauczycieli, wychowawców i pracowników organizacji pozarządowych - którzy względem nich posiadają relacje władzy. Ponadto jest wysoce prawdopodobne, że decyzja o uczestnictwie odzwierciedlała osobiste predyspozycje dzieci w myśleniu o sytuacji w Ukrainie. Na przykład dzieci, które zostały bardzo poważnie dotknięte przez wojnę, mogły nie chcieć brać udziału w projekcie z obawy przed przywołaniem trudnych i bolesnych wspomnień.

Wybór uczestników był zgodny z ukierunkowaną strategią i miał na celu utworzenie grupy tak różnorodnej, jak to tylko możliwe, poprzez zapewnienie udziału

41) Ulotka rekrutacyjna do badania skierowana była do nastolatków w wieku od 14 do 17 lat. Jeżeli jednak partnerzy lokalni tak zdecydowali, mogli wykorzystać ją również do rekrutacji młodszych dzieci.

42) Podczas testowania, jedna grupa dzieci zadawała obszerne pytania dotyczące nagrywania ścieżki dźwiękowej i transkrypcji dyskusji w grupach fokusowych. Prowadzący poświęcili czas na wyjaśnienie tego procesu i pokazali dzieciom inne badania jakościowe, w których omawiane są wypowiedzi dzieci. Następnie moderatorzy wykorzystali wstępne spotkanie na temat photovoice, aby określić uczestnikom proces nagrywania i transkrypcji, upewnić się, że go zrozumieli, mieli czas na zadawanie pytań lub zgłaszanie wątpliwości i wyrazili na ten proces świadomą zgodę.

łu osób o różnych cechach. Niemniej, mimo początkowych zamiarów, nie udało się włączyć do grupy dzieci niepełnosprawnych lub dzieci mieszkających na obszarach wiejskich. Autorzy badania zalecają w związku z tym, aby doświadczenia tych dzieci zostały odpowiednio zbadane w przyszłych projektach.

Należy również podkreślić, że próba nie jest reprezentatywna dla całej populacji dzieci i młodzieży z Ukrainy w Polsce, ani dla ich polskich rówieśników. W szczególności, z polskimi dziećmi przeprowadzone zostały tylko dwie grupowe dyskusje fokusowe z powodu trudności ze znalezieniem polskich dzieci i nastolatków, które chciałyby wziąć udział w badaniu; dlatego w tym badaniu, w analizie relacji między tymi dwiema grupami, ich głosy nie są tak wyraźne, jak głosy uczestników z Ukrainy.

W odniesieniu do analizy, analiza ilościowa zastosowana jest tylko przy omówieniu danych z ankiety (np. RAMKA A: Postawy wobec zdrowia psychicznego i wsparcia psychospołecznego). Dane jakościowe (transkrypcje oraz zdjęcia zrobione i udostępnione przez uczestników) nie były analizowane ilościowo. Podczas kodowania, dane od uczestników w różnym wieku zostały zdezagregowane, ale nie zidentyfikowano między nimi znaczących różnic, z jedynym wyjątkiem dotyczącym postaw wobec szkoły, jak podkreślono w Temacie 2. Jeżeli chodzi o różnice między chłopcami i dziewczynkami, w danych nie odnotowano znaczących różnic, być może ze względu na niewielką liczbę konsultacji, które zostały zdezagregowane według płci; dlatego uznano że przedstawienie różnic między mężczyznami a kobietami w poszczególnych tematach będzie mylące.

Załącznik nr 2: Przeгляд narzędzi konsultacyjnych

Articolo12 opracował następujące narzędzia konsultacyjne:

- **Nota informacyjna dla partnerów lokalnych** → Dokument ten został przetłumaczony na język polski. Przedstawiał on partnerom lokalnym ogólny opis projektu oraz jasne wskazówki i sugestie dotyczące tego, jak spełnić swoją w nim rolę. Zawierał on również dane kontaktowe moderatorów grup fokusowych.
- **Ulotka rekrutacyjna dla starszych dzieci (w wieku 14-17 lat)** → Dokument ten został przetłumaczony na język ukraiński oraz polski i udostępniony partnerom lokalnym, którzy z kolei przekazywali go starszym dzieciom, aby zaprosić je do udziału w badaniu. Partnerzy lokalni mogli również wykorzystać tę ulotkę do rekrutacji młodszych dzieci, jeżeli podjęli taką decyzję.
- **Notatka informacyjna i formularz zgody dla rodziców** → Dokument ten został przetłumaczony na język ukraiński oraz polski i został udostępniony rodzicom/opiekunom prawnym dzieci, które zgłosiły się do udziału w badaniu. Pierwsza część dokumentu zawierała informacje o projekcie, natomiast część druga musiała zostać wypełniona i podpisana przez rodzica/opiekuna prawnego.
- **Formularz zgody dla uczestników badania** → Dokument ten został przetłumaczony na język ukraiński oraz polski i udostępniony starszym dzieciom (w wieku 14-17 lat), które zgłosiły chęć udziału w badaniu. Pierwsza część zawierała informacje o projekcie, natomiast druga część musiała zostać wypełniona i podpisana przez uczestnika.
- **Wyjaśnienie metody photovoice - wytyczne dla moderatorów** → Dokument ten został wykorzystany przez dwóch moderatorów grup fokusowych podczas ich pierwszego spotkania z uczestnikami badania.
- **Instrukcje photovoice dla uczestników z Ukrainy** → Dokument ten został przetłumaczony na język ukraiński i przekazany wszystkim uczestnikom badania z Ukrainy podczas ich pierwszego spotkania z moderatorami grup fokusowych. Zawiera on pięć pytań, na które dzieci miały odpowiedzieć za pomocą zdjęć oraz instrukcje dotyczące robienia zdjęć.
- **Wytyczne do dyskusji w grupach fokusowych - dzieci z Ukrainy** → Dokument ten został przetłumaczony na język ukraiński i był wykorzystywany przez moderatorów do prowadzenia dyskusji w grupach fokusowych z dziećmi z Ukrainy. Jest to tekst w formie scenariusza, dostosowywany przez moderatorów w zależności od okoliczności.
- **Plakaty do dyskusji w grupach fokusowych - dzieci z Ukrainy** → Dokument ten przedstawia wszystkie plakaty, które wykorzystane zostały podczas dyskusji w grupach fokusowych z dziećmi z Ukrainy. Został on wydrukowany i dołączony do listy materiałów do konsultacji.
- **Instrukcje photovoice – dla uczestników z Polski** → Dokument ten został przetłumaczony na język polski. Otrzymali go wszyscy uczestnicy badania z Polski podczas pierwszego spotkania z moderatorami grup fokusowych. Zawiera on pięć pytań, na które dzieci miały odpowiedzieć za pomocą zdjęć oraz instrukcje dotyczące robienia zdjęć.
- **Wytyczne do dyskusji w grupach fokusowych - dzieci z Polski** → Dokument ten został przetłumaczony na język polski. Został on wykorzystany przez moderatorów do prowadzenia dyskusji w grupach fokusowych z dziećmi z Polski. Jest to tekst w formie scenariusza, dostosowywany przez moderatorów w zależności od okoliczności.
- **Plakaty do dyskusji w grupach fokusowych (dzieci z Polski)** → Dokument ten przedstawia wszystkie plakaty, które wykorzystane zostały podczas dyskusji w grupach fokusowych z dziećmi z Polski. Został on wydrukowany i dołączony do listy materiałów do konsultacji.
- **Protokół ścieżki skierowania do podmiotów specjalistycznych** → Dokument ten został dostarczony moderatorom grup fokusowych i informował, jak postępować w przypadkach, gdy dziecko ujawniło informacje wskazujące, że było ofiarą, albo było zagrożone wykorzystywaniem, przemocą lub poważną krzywdą.

